

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

21. YÜZYILDA DEĞİŞEN
SINIR ALGISI

Gökhan Dönmez
2501060775

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. E. Zeynep Güler

İstanbul 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **ULUSLARARASI İLİŞKİLER** Anabilim Dalında ders dönemindeki Eğitim-Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501060775** numaralı **GÖKHAN DÖNMEZ**'in hazırladığı **"21. Yüzyılda Değişen Sınır Algısı"** konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **08.04.2010 Perşembe günü saat 14.30'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. BİRSEN ÖRS	Kabul	
DOÇ. DR. İNCİ KERESTECİOĞLU	Kabul	
DOÇ. DR. HATİCE KURTULUŞ AYDAL	Kabul	
YRD. DOÇ. DR. E. ZEYNEP GÜLER	Kabul	
YRD. DOÇ. DR. İLKER AKTÜKÜN	Kabul	

ÖZ

21. Yüzyılda Değişen Sınır Algısı

Gökhan Dönmez

İnsanlar tarafından bir kontrol stratejisi olarak icat edildikleri çağlardan itibaren sınırlar, varlık sebepleri tartışılmadan günümüze kadar kaçınılmaz birer gerçek olarak varlıklarını sürdürdüler. Yaşamakta olduğumuz çağa kadar sınırların hem siyasi hem de akademik anlamda sorgulanmasını ve üzerine düşünülmesini sağlayan tek durum sınır çatışmaları olmuştur. Biz bu çalışmamızda; hem insanların çağlar önce yaşam alanlarını kendi iradeleriyle neden sınırlandırdıklarını, hem de bu sınırların nicelik ve nitelik açısından günümüze kadar yaşadıkları evrimi inceliyoruz. Bu sayede günümüzde siyaset bilimi çerçevesinde sınırlar hakkında oluşan karmaşaya dair fikir edinebilecek, günümüz sınırlarında yaşanan erozyonu küreselleşme süreci ışığında okuyarak yaşadığımız çağın zaman-mekân sıkışmasını ve mekânsal ölçekler hiyerarşisindeki değişimi anlamaya çalışacağız.

ABSTRACT

Change About the Perception of Borders at 21st. Century

Gökhan Dönmez

From the ages that people invented the borders as a control strategy, borders maintain their entity without disputess about their reasons for existence and seemed as unavoidable facts. Until the era we are living, borders are discussed in both political and academic only in border disputes. In this study, we both analyze why people line off their living spaces ages ago with their own decision and the quantity-quality evolution which borders passed to date. By courtesy of this; we can form an opinion about the border confusion in political science. With the help of globalization process notion we can explain the erosion of today's borders, time-space convergence and the change which occured in space scale hierarchy.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ(ABSTRACT).....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
GİRİŞ.....	1
I. SINIRLARIN SAHNEYE ÇIKIŞI.....	6
A. Bölgesel yaşam biçiminin sebepleri, yerel bir kültür ve kontrol mekanizması oluşturmada sınırın rolü.....	6
B. Sınır olgusunun ortaya çıkışı ve evrimi.....	16
1. İlkel topluluklar.....	20
2. Tarımsal toplumlar.....	29
II. ULUS DEVLETLER ÇAĞINDA SINIRLAR.....	44
A. Sınır kavramının tarihsel gelişimi.....	45
B. Sınır, uç ve hudut kavramları.....	53
C. Sanayi ve Fransız devrimlerinin sınırlara etkisi.....	67
D. Ulus devlet sınırları ve milliyetçilik.....	72
III. KÜRESELLEŞME ÇAĞI ve SINIRLAR SORUNU.....	87
A. İletişim ve ulaştırma alanlarındaki teknolojik gelişimin mekân ve sınır algılarına etkisi.....	89
B. Küreselleşme ve sınırlar.....	107
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	128

GİRİŞ

Dünya tarihi açısından önemli milatlardan biri olarak kabul edilen, Sovyetler Birliği'nin çözülüşü ve iki kutuplu dünyanın sona ermesi sosyal bilimler alanında pek çok konunun önem kazanması veya yeniden ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Sınır kavramı da tıpkı milliyetçilik gibi, tek kutuplu küresel bir dünyaya geçiş sürecinde akıbetinin ne olacağı sıkça tartışılan bir kavram haline gelmiştir. Milliyetçilik çağının kapandığının düşünüldüğü bir dönemde çağının en önemli sınır sembollerinden biri olan Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile barışçıl yöntemlerle ya da savaş yoluyla kurulmaya başlayan ulus devletler, “duvar”ın yıkılışında umut edilenin aksine, milliyetçiliğin ve ulus devlet sınırlarının önemini henüz yitirmediğinin ispatı olarak karşımızda durmaktadır. Yugoslavya'yı meydana getiren neredeyse tüm etnik gruplar kendilerine ait bir ulus devlet kurarken, 1989 sonrasında insanlık sadece Balkanlarda değil tüm dünyada etnik savaşlara şahit olmaktadır. İsrail, Güney Afrika, Mozambik, Çad, Biafra ve Nijerya, Belçika Kongosu, Çin, Pakistan, Hindistan, Kamboçya, Laos, Zaire ve Ruanda gibi pek çok ülkede yaşanan, kimisi silahlı çatışmalar ve savaşa dönüşmüş sorunlar sınırların etkisinin azaldığı bir dünyanın çok uzak olduğu izlenimini yaratmaktadır. Ancak Avrupa'nın doğusundaki bölünme halinin tam aksine hareket ederek birleşme yolunda önemli adımlar atan Batı Avrupa devletleri de ulus devlet tanımını ve kendi sınırlarını entegrasyon yönünde zorlamaktadırlar.¹ 1992 Maastricht Zirvesi'nde Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği'ne dönüşürken sadece bir isim değişikliğine gitmemiş, kurulan ortak pazar coğrafyası üzerinde; ortak para birimi, siyasi birlik ve Avrupa vatandaşlığını tesis etmeyi amaçlayan bir yapıya dönüşmüştür. Avrupa'da bunlar olurken Kuzey Amerika'da da Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması ile uluslararası iktisadi ortaklıklar kurulmaktadır. Tüm bu ortaklıklar ve birlikler aralarındaki sınırları ortadan kaldırmasalar da, yapısal değişikliklere sebep oldukları bir gerçektir. Ancak sınırlar için söz konusu olan bu son yirmi yıllık şiddetli değişimin temelleri daha eskilere dayanmaktadır.

¹ Hastigns Donnan, Thomas M. Wilson, **Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, çev. Zeki Yaş, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2002, s. 14.

Yirminci yüzyıla damgasını vuran dünya sistemi kuşkusuz ulus devletlerden meydana gelmekteydi. Bu ulus devlet temelli uluslararası sistem; sınırlı ulus devletler, ulusal topluluklar ve yüzyılın önemli bir bölümünde korumacılıkla özdeşleşmiş olan ulusal ekonomilerden oluşmaktaydı. Sosyal bilimlerin birer akademik disiplin olarak kurumsallaştığı 19. yüzyıl boyunca devlet merkezci bakış sosyal bilimleri de etkilemiş ve sınırların içiyle ilgilenen bilim insanları uluslararası sınırların kendisini ihmal etmişlerdir. 20. yüzyılda da etkilerini sürdüren bu bakışa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal bilimlerin birbirlerine yaklaştığı ilk yıllar, istisna olarak gösterilebilir. Siyaset bilimi, iktisat, antropoloji ve coğrafyanın önce tarih bilimiyle sonra da birbirleriyle yakınlaştığı bu dönemde özellikle siyasi coğrafya ve siyasal antropoloji'nin ortaya çıkışı sınır çalışmalarını gündeme getirmiştir.² Ancak bu ilginin de ömrü uzun sürmemiş, uluslararası sınırların paradoksal ihmalî devlet merkezci bakışın hâkimiyetini yitirmeye başladığı küreselleşme çağına kadar sürmüştür. Bu ihmalî paradoksal olarak tanımlamamızın sebebi; ulus devletin temel aktör olduğu dönemde sınırlar, uluslararası uyumsuzlukların temel sebeplerinden birisi olmasına rağmen, sınırın kendisine neden ihtiyaç duyulduğu ya da özelliklerinin neler olduğu yönünde yapılan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Sınırların niteliklerinin incelenmeye başlandığı asıl dönem, uluslararası işbirlikleriyle önemlerini yitirmeye başladıklarının iddia edildiği küreselleşme dönemidir. Ulusal ölçeğin esas olarak kabul edildiği 1970'lerin sonuna kadar uluslararası sınırlarla ilgili enerji, sorunlu sınır bölgeleri ve tartışmalı sınırlarla ilgili tartışmaları sürdürmek için harcanırken, sınırların muhteviyatı çok fazla çalışmanın konusu olamamıştır. Bunun sebebi sosyal bilimler açısından önemli olayların ulusal sınırların içerisinde gerçekleştiği ve sınırların sadece ulus devletlerin bölgesel genişliğini belirleyen karşılıklı çıkar bariyerleri olduğu yönündeki hâkim ön kabuldü. Durumun bir diğer sebebi aynı döneme kadar devletin, ekonominin, toplumun ve yerel kimliklerin sınırlarının çakışmakta olması

² İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal bilimler arasında yapılan işbirliği hakkında bilgi için bkz. Gulbenkian Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, İstanbul, Metis Yayınları, 2005.

ya da öyle olduğunun kabul edilmesiydi.³ 1970'lerin sonuna kadar süren hâkim anlayış yine aynı döneme denk gelen ekonomik kriz ile değişmeye başlamış, Batı Avrupa devletlerinin krizden çıkış amacıyla siyaset ve ekonomi alanlarında gerçekleştirdikleri kapsamlı değişim tüm dünyayı etkilemiştir. Bu değişimi ifade etmek için kullanılırken, tüm dünyayı tarif etmede anahtar sözcük haline gelen küreselleşme tüm sosyal bilimlere etkisi altına almış ve sınır ötesi konulara olduğu gibi sınırların kendisine yönelik ilgiyi de önemli derecede arttırmıştır.

Bizim çalışmamızın temel motivasyonu da küreselleşme dönemiyle beraber sınırlarda gerçekleşen nitelik değişiminin özünü kavrayabilmektir. Günümüzde sınır kavramı sadece ulus devlet sınırlarını ifade etmek için kullanılmamaktadır. Sınır, çeşitli türlerde maddi bariyerleri ifade etmek amacıyla kullanılabilirdiği gibi, sosyal bilimlerin pek çok dalında ve hatta günlük kullanımda, elle tutulan ve gözle görülen bariyer algısını aşabilmektedir. Sınırları aşmak ya da sınırların yok olması tabiri birçok iktisadi, sosyal ve teknolojik gelişimin açıklanmasında motto olarak kullanılmaktadır. Ancak bizim konumuzu teşkil eden sınırlar, insanların yaşam alanları etrafındaki bariyerlerdir. Bunların siyaset bilimi açısından en çok rastlanan örneği devlet sınırları, günümüzdeki yansıması ise ulus devlet sınırlarıdır. Yaşam alanlarını çevreleyen siyasi sınırların, özellikle de devlet sınırlarının, dışında kalan maddi/manevi bariyerleri simgeleyen sınırları ve bu sınırlarla ilgili geniş literatürü çalışmamızın dışında bırakacağız. Temel amacımız “küresel çağda ortadan kalkan sınırlar” düşüncesinin siyasal ve tarihsel bir analizini yapabilmek için devlet sınırlarının ve diğer coğrafi sınırların ortaya çıkışlarını, tarih boyunca süren nicel ve nitel değişimlerini ve sınırlar bakımından günümüzde gerçekleşen süreklilik ve kopuşları mercek altına almaktır. Kuşkusuz, siyasal bir aracın değişimini kavrayabilmek için bu aracın ortaya çıkış koşullarını ve mutlak bir olgu olarak değerlendirilmesine sebep olacak kadar hayati bir öneme nasıl ulaştığını anlamamız gerekiyor. İnsanlar sınırsız bir dünyada yaşamlarını sürdürürken neden sınırlara ihtiyaç duymuş ve yüzyıllar boyunca sınır, özellikle egemen sınıflar için hayati bir

³ James Anderson, Liam O'Dowd, Thomas M. Wilson, “Why Study Borders Now?”, Ed. James Anderson, Liam O'Dowd, Thomas M. Wilson, **New Borders for a Changing Europe: Cross-border Cooperation and Governance**, Londra, Frank Cass, 2003, s. 2.

önem taşıırken, bugün hangi sebeplerle erozyona uğramaktadır? Ya da bir erozyona uğramakta mıdır? Bu sorulara mutlak yanıtlar üretmek için tarihsel olarak henüz çok erken olmakla beraber değişimin yönüyle ve yansımalarıyla ilgili pek çok bulguya bugünden ulaşmak mümkündür. Bulguların dışında sınırların geçirmekte olduğu değişimi kavrayabilmek için ihtiyaç duyduğumuz bir diğer kaynak türü ise geçmiş dönemlere ait akademik çalışmalardır. Sınırlarla ilgili çalışmalar sayısal olarak, özellikle de siyaset bilimi alanında, yeterli değildir. Ancak coğrafya, antropoloji ve sosyoloji alanlarından, sınırların çeşitli özellikleriyle ilgili yapılan çalışmaların ve siyaset bilimi alanından, ulus devlet ve küreselleşmeyle ilgili araştırmaların incelenmesiyle tatmin edici bir kaynak bileşimine ulaşmak mümkündür. Bu kaynakların araştırılması safhasında; sınır sosyolojisi, bölgesel yaşam, yerel ve küresel kültür tipleri, mekân, ulus devlet, küreselleşme gibi tek başlarına yüzlerce çalışmanın araştırma konusu olan pek çok kavramla karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla bizim sınır çalışmamız açısından da önemli olan bu kavramlara sık sık başvuracağız. Ancak başvurunun önceden belirlememiz gereken kimi limitleri olmalı. Bizim çalışma boyunca sağdık kalmaya gayret edeceğimiz limit, pek çok araştırmanın konusunu teşkil eden bu siyasal, kültürel ve ekonomik olguların sınırları nasıl etkilediği ve sınırlardan nasıl etkilendiğini incelemek yönünde olacaktır. Aksi takdirde çok sayıda kaynak bulabileceğimiz örneğin küreselleşme ve ulus devlet gibi kavramlarla ilgilenirken asıl araştırma konumuz olan sınırların bu kavramlarla olan ilişkisine yeterince yer veremeyebiliriz. Sonuç olarak bu çalışmada değindiğimiz tüm kavramlar ve olgular çalışmanın amacına hizmet edebilecekleri oranda kullanılacak ve incelenecektir. Çalışma boyunca karşılaştığımız tüm olgular sınırlarla olan ilişkileri oranında ele alınacak ve tüm kavramlar sınırların ortaya çıkışını, gelişimini ve değişimini anlayabilmemize yardımcı olabilecekleri oranda anılacaktır.

Çalışmamız bir tarih çalışması olmamakla beraber olguların ortaya çıkış zamanları ve kavramların ortaya atılış sıraları bizim açımızdan oldukça önemlidir. Dolayısıyla ilk bölümümüzde konuyla ilgili günümüz gelişmelerini de kapsayan genel bir başlangıç yapmamızın ardından tüm çalışma boyunca tarihsel izlek takip edilecektir.

Sınır olgusunun ortaya çıkışı ve gelişimi, tarihsel gelişmelere uygun bir sırayla aktarılacak, kavramların özünün açılması, ortaya atıldıkları dönemin incelenmesi esnasında gerçekleşecektir.

I. SINIRLARIN SAHNEYE ÇIKIŞI

Sınırlar, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olan olgular değildirler. İnsanların toplu halde yaşamadıkları, kimi temel ihtiyaçlarını giderebilmelerine rağmen, üretmenin ve biriktirmenin mümkün olmadığı çağlarda kuşkusuz sınırlardan da bahsedebilmemiz mümkün olmayacaktır. Toplu yaşama geçiş, üretimin ve sonrasında biriktirmenin başlaması, insanların kendilerini korumalarının yanı sıra, bazı alanları korumalarını ve kontrolleri altına almalarını gerektirdi. Biriktirme, koruma ve kontrol altına alma güdülerinin ortaya çıkışı diğer pek çok olgu gibi sınırların da tohumlarını atılmış oldu. Çalışmamızın bu ilk bölümünde, insanlığın ortaya çıkışının ilk dönemlerinde sahipsiz olan alanların, zorunluluklar sonucunda birtakım kabileler, aileler ve kişilerce nasıl sahiplenildiğini ve bir mülk olarak nasıl sınırlandırıldıklarını, zaman içerisinde bu sınır embriyonlarının nasıl devlet ve imparatorluk sınırlarına dönüştüklerini göreceğiz. Ortadan kalktıklarının iddia edildiği, çağımızın sınırlarını ve bu gidişatın gerçekten sınırların sonu olup olmayacağını anlayabilmek için öncelikle sınırların hangi ihtiyaçların karşılığında doğduğunu kavrayabilmemiz gerekmektedir. Bu bölüm boyunca sıralayacağımız gelişmeler sınırların ortaya çıkmasını ve insanların gözünde meşruluk kazanmalarını sağlamışlardır.

A. Bölgesel yaşam biçiminin sebepleri, yerel bir kültür ve kontrol mekanizması oluşturmada sınırın rolü

Sınırların oluşumunu ve sınırlara duyulan ihtiyacın sebeplerini incelemeyen önce sınırların çevrelediği bölgeleri, yani bölge ve mekân kavramlarını, insanın bölgelere duyduğu ihtiyacı araştırmak gerekir. Bu kısımda, birinci bölüm boyunca irdeleyeceğimiz, sınırların ortaya çıkışı ve modern ulus devlete kadar gelişimi meselelerine girmeden önce cevaplamamız gereken birtakım sorular ortaya atacak ve bu soruları cevaplamakta bize yardımcı olacak kimi yardımcı kavramlara değineceğiz. Bu kısmın temel soruları “İnsanlar neden kendi ürettikleri, çoğu kez de

soyut olan, sınırlar içerisinde kalan bölgelerde yaşamaktadırlar?”, “İnsana kimlik ve aidiyet duygusu kazandıran bölgeler olmaksızın, yine insanların sahip çıkabileceği kimliklerin ortaya çıkması mümkün müdür?”, “Yerel kültürlerin oluşumunda sınırların etkileri nelerdir?” olabilir. Bu soruları ortaya atmaktaki amacımız bölgesel yaşam ve yerel kültürlerin sınırlı bir dünya ile olan ilişkilerini çözebilmektir. Buradan hareketle, sosyolojik olarak toplumsal yaşamın sürdürülebilmesi için sınırlı bir dünyanın zorunlu olup olmadığına dair soru işaretleri yaratmaktır. Kuşkusuz sınırların ortaya çıkışlarındaki asli unsur kültür farklılıklarına ve insanların küresel bir yaşamdansa kendilerini belirli bölgelere hapsetmelerine dayanmamaktadır. Sınırların ilk nüvelerinin oluşumunu sağlayan asıl faktörler ekonomik ve siyasal temellere dayanmaktadırlar ancak bu faktörlerin ne şekilde ortaya çıktıklarını ve sınırların çizimine nasıl katkılar sağladıklarını ilkel topluluklarda sınırların oluşumunu incelediğimiz ikinci kısma bırakıyoruz.

İnsanlığın bölgesel yaşamı hakkında üretilen görüşlerin en çok bilinenleri biyologlara ve sosyal bilimcilere aittir ve bu görüşlerin büyük bir bölümü insan bölgeselliğinin(**territoriality**) kökenlerini hayvansal içgüdülere dayandırır. Ancak Robert David Sack insanların bölgeleri kendi çıkarları için nasıl ürettiğini ve bölgelerin insan yaşamına neler kattığını incelediği kitabında, bu yaygın olarak kabul gören görüşe karşı çıkar¹. Sack bölgesel yaşamın güç temelli bir davranış biçimi olduğunu kabul etmekle beraber bunun saldırgan, hayvansal bir içgüdü olduğunu reddeder. Çünkü bölgesel yaşam her zaman katı bölgesel kısıtlamalara sebep olmamaktadır. İnsanlar hayvanların aksine bölgeselliği, genellikle soyut olan, çeşitli sebeplere bağlı olarak kullanmaktadırlar. İnsanlarda bölgesel yaşam, içerisinde özgün biçimlere de sahip olabilen bir iletişim biçiminin üretildiği, yine insanlarca tasarlanan bölge veya alanlar üzerinde kontrolün sağlanmasıyla gerçekleşir. Kitabında bu durumun çoğu hayvan için geçerli olmadığını savunur Sack. Marc Auge ve Jean Paul Colleyn de Antropoloji adlı kitaplarında bölgesel yaşamın insanların biyolojik yaşamlarının ötesinde kültürel alışkanlıklarıyla ilgili olduğunu iddia ederler.

¹ Robert David Sack, **Human Territoriality: Its Theory and History**, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

“İnsan, birçok hayvandan farklı olarak, özel bir çevreye bağlı değildir: bütün dünya onunundur ve insan farklı çevrelere kültürüyle uyum sağlar.”²

Peki, insanın bu yönde biyolojik bir ihtiyacı olmamasına rağmen, sınırlarını genellikle kendisinin belirlediği bölgelere kapanmış bir biçimde yaşama ihtiyacı nereden doğmaktadır? Bu davranış biçimini en iyi şu şekilde açıklayabiliriz; bölgesel yaşam, bir bölgenin bir kişi veya grupça kontrol altına alınması ile o bölgedeki tüm insanların ve diğer şeylerin(kaynaklar vb.), hâkimiyeti elinde bulunduran kişi veya grup tarafından etkilenmesi, belirlenmesi veya kontrol altına alınmasına yönelik evrensel bir stratejidir. Bir strateji olarak bölgeselliğin uygulanması tercihlere bağlıdır. Coğrafi terminoloji açısından bakıldığında ise bölgesel yaşam evrensel bir davranış biçimidir. Bahsetmekte olduğumuz sınırlandırılmış bölge, modern ulus devlet olabileceği gibi bir şehir, bir iş yeri veya bir ev de olabilir. Kuşkusuz saydığımız bölge örneklerinin birbirinden farklı özgül koşulları ve sonuçları vardır ancak insanlarca tanımlanmış ve sınırlandırılmış bölgeler olarak ortak özellikleri ve doğurdıkları ortak sonuçlar da mevcuttur. Bu ortaklıkları ilerleyen kısımlarda açıklamaya çalışacağız.

Bölgesel yaşamın özelliklerine geçmeden önce bir parantez açmakta fayda görüyoruz. Çalışmamızda inceleyeceğimiz ve sıklıkla başvuracağımız bölgesellik, alan, mekân sınır gibi kavramlar coğrafi kavramlar olduğu için ve incelememizi yaparken coğrafya biliminin sağladığı bilgi-imekânlardan çokça faydalanacağımız için, bu noktada coğrafya bilimiyle ilgili bizi ve çalışmamızı oldukça ilgilendiren bir bilgiyi açmayı uygun görüyoruz. Coğrafya bilimine dair iki farklı yöntemden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, 1960'larda ün kazanan, kantitatif çalışmaların yürütüldüğü, araştırma nesnesiyle ilgili genel yasaların keşfedilmeye çalışıldığı dolayısıyla benzerliklerin araştırılmasının öne çıktığı yöntem. İkinci ve daha geleneksel olan yöntemde ise mekânın özgüllüğü ve bölgesel farklılıkların, benzersiz özelliklerin araştırılması; her mekânın kendine has ve özel olduğunun

² Marc Augé ve Jean-Paul Colleyn, **Antropoloji**, çev. İsmail Yerguz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005, s. 15.

savunulması söz konusudur³. Saydığımız bu iki yöntemin ilkinde nomotetik, ikincisine ise idiografik anlayış denmektedir. Mike Crang'a göre 1960'larla birlikte hâkim anlayış olan nomotetik anlayışa iki önemli karşı çıkış olmuştur. Karşı çıkışların ilki, bölge araştırmalarında asıl odaklanılması gerekenin, insanların mekânlarla nasıl ilişkilendiklerini ortaya çıkaracak sorular olduğunu öne süren beşeri coğrafyadan geldi. İkinci karşı çıkışta sadece coğrafyayı değil diğer tüm sosyal bilimlere de kesen bir itirazdı. Frankfurt Okulu ve Herbert Marcuse, Max Horkheimer, Theodor Adorno gibi dönemin Marksistleri genel yasaların keşfine mesafeli durarak; toplum bilimlerinin ve sosyal yasaların, sosyal kontrolün ve toplumların tahakküm altına alınmasının araçları haline gelebileceklerini öne sürdüler. 1960'larda özellikle Herbert Marcuse'un, önce Amerika Birleşik Devletlerinde, ardından 68 hareketiyle beraber Batı Avrupa'da popülerleşmesiyle; Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisi sadece Marksistler açısından değil, tüm sosyal bilimciler için önemli bir hareket noktası haline gelmiştir.⁴

Bu anlatı doğrultusunda tarihsel coğrafyanın belirli zaman aralıklarını veri olarak mekânların ayrıntılı özelliklerini araştırdığını görüyoruz. Kuşkusuz bu araştırmayı yaparken beşeri coğrafyanın ve diğer sosyal bilimlerin genellemelerinden de faydalanabilir ve insanla, toplumla ilgili genel açıklamalara ulaşabilir. Ancak tarihsel coğrafya ile asıl ulaşılmak istenen belirli bir zaman diliminde, araştırmaya konu olan mekâna bağlı olarak gelişen özel ilişkilerdir. Bu coğrafya anlayışında bulgular ve tanımlar önemli bir ağırlığa sahiptirler ancak teori oldukça sınırlı bir yer tutar. Tarihsel coğrafya tarih bilimi ile sıkı bir ilişkiye sahipken evrensel analizlerin yapıldığı beşeri coğrafya, iktisat, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi sistematik sosyal bilimlerden faydalanır. Beşeri coğrafya ile sosyal ve coğrafi ilişkilerin soyut modellerini oluşturup bu modellerin çağdaş bir çerçeve içerisinde test edilmesi amaçlanır. Ancak soyut modellerin test edilmesinde geçmişe dair veriler de zaman zaman kullanılmaktadır. Yukarıda anlattıklarımız doğrultusunda coğrafya biliminin iki akımını kabaca özetlememiz gerekirse, genellemeler yaparak evrensel kanunlara

³ Coğrafya bilimini etkileyen iki yöntem için bkz. Mike Crang, **Cultural Geography**, Londra, Routledge, 1998.

⁴ Martin Jay, **Diyaletik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi 1923-50**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Belge Yayınları, 2005.

ulaşmayı amaçlayan akıma beşeri coğrafya, kimi tarihsel dönemler veri alınarak mekânların özgülüklerinin öne çıkarıldığı akıma da tarihsel coğrafya diyebiliriz. Pek çok bilim adamı bu ikisinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu kabul eder ve sosyal-tarihsel bir coğrafya bilimi tarif ederlerken, kimileri de bunların alakasız iki akım olduğunu öne sürer ve çalışmalarında sadece birisini kullanmayı tercih ederler. Ortak yönlerin ve farklılıkların ortaya çıkarılmasına yönelik bu karşıtlık sosyal bilimlerin diğer dallarında da sürmektedir.

Çalışmamız açısından kritik bir öneme sahip olan ve coğrafya akımları arasında mutlaka anmamız gereken bir diğer yaklaşım da radikal coğrafyacılar arasında kendisini göstermektedir. Yaptığımız ayırım ışığında bu akımı, eleştirel şerhini düşerek, beşeri coğrafya kanadına yerleştirebiliriz. Bu yaklaşıma sahip bilim insanları coğrafi olguları ve bizim çalışmamız örneğinde sınırları incelerken; ekonomik ve siyasal gelişmeleri, bunların sebep ve sonuçlarını ön plana çıkartarak sorgulamaktadırlar. Bu sayede coğrafi olgu incelemelerinde; ekonomik ve toplumsal sınıflar, üretim araçları ve ilişkileri, işsizlik, pazarlar ve tüketim alışkanlıkları çok önemli yerler tutmaya ve değişimin analizinde açıklayıcı kavramlar haline gelmeye başlamışlardır.⁵ Radikal coğrafyacılar yukarıda bahsettiğimiz tikellik ve evrensellik ayırımını/tartışmasını reddetmektedirler. Düşünme, fikir yürütme süreçlerinde evrensellik ve tikelliğin ayrılamaz parçalar olduğunu ve mutlaka birinin diğerini içselleştireceğini öne sürerler.⁶ Dolayısıyla belirli mekânlara özgü olgularla bunların evrensel karşılıklarını birbirinden ayırmadan, diyalektik bir çerçevede çalışmalarını sürdürmektedirler. Çalışmamızın tümünde ama özellikle küreselleşme çağında sınırlardaki değişimleri ve paradoksal durumları açıklayabilmek için bu akım coğrafyacılarının görüşlerinden sıkça faydalanacağız. Bizim çalışmamızda da zaman zaman kimi özel örnekler yer verilecektir. Ancak bu örneklerle ulaşılmaya çalışılacak olan örneklerimizin kendilerine has nitelikleri göz ardı edilmeksizin, bütün dünyayı etkileyen küreselleşme sürecinin insanlarca sınırlandırılmış bölgeler, sınırların kendisi ve dolayısıyla bu çevre içinde yaşamakta olan insanlar üzerindeki

⁵ Doreen Massey, **Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production**, New York, Routledge, 1995.

⁶ David Harvey, **Umut Mekanları**, Çev. Zeynep Gambetti, İstanbul, Metis Yayınları, 2008, s. 31.

evrensel etkilerini anlamaktır. Yöntemimizle ilgili bu notu düştükten sonra insanların yaşamlarını sınırlı alanlarda sürdürmeleriyle ilgili kısma dönebiliriz.

Sack'in, insanlarda bölgesel yaşamın hayvansal içgüdüler neticesinde gerçekleştiği ile ilgili kanaate karşı geliştirdiği görüşüne dönecek olursak, Sack kısaca bu durumun biyolojik bir güdülenme sonucunda gerçekleşmediğini, asıl köklerin sosyal yaşamda ve coğrafyada yatmakta olduğunu ileri sürmektedir⁷. Dolayısıyla bölgesellik, insanların toprakları nasıl kullandıklarıyla, yaşam alanlarında nasıl organize olduklarıyla ve mekâna ne anlam yükledikleri ile ilişkilidir. Tabii ki bu saydıklarımız sürekli bir değişim halindedir, ilişkilerin nasıl gerçekleştiğini anlamak için de bu değişimi gözlememiz gerekmektedir. Ancak insanlarda bir bölgeye ait olarak yaşama, kendisini sınırlandırma içgüdüsünün var olmadığı görüşünü kabul edersek bu durumda sınırlarla yaşam arzusunun ve tabii durumunun ezeli ve ebedi bir gerçeklik olmadığı yargısına ulaşabiliriz. O zaman da insanların yaşadıkları mekânlarla ve birbirleriyle olan ilişkilerindeki, yönetim organizasyonlarındaki hiç sonlanmayan değişim hali bir gün insanların sınırların var olmadığı bir dünyada yaşaması sonucunu doğurabilir. Çünkü bölgesellik insanlarca "açılıp, kapatılabilir" bir kontrol mekanizmasıdır.

Bölgesellik özellikle uygarlığın gelişimine ve moderniteye ışık tutan bir kavram olabilir. Tarihsel olarak alanın kullanımı, özellikle insanların çeşitli sebeplerle birbirleri üzerinde iktidar oluşturdukları ve yaşam alanlarının toplum tarafından inşa edildiği dönemden itibaren önem kazanmıştır. Bölge, toplumların ve yaşadıkları dünyanın birbirleriyle olan ilişkilerini kavramakta anahtar bir rol kazanan coğrafi bir bileşen haline gelmiştir. İnsanoğlunun yaşadığı mekânı, çok sınırlı bir biçimde de olsa, şekillendirebildiği günden beri bölgesellik, sadece yaşamın sürdüğü coğrafi alan üzerinde değil, insanlar ve bölgedeki diğer şeyler üzerinde iktidar oluşturabilmek için de kullanılan güçlü bir coğrafi strateji olagelmiştir. Bölgeler üzerindeki siyasal iktidarlar, modern anlamıyla devletler ve toprağın özel mülkiyeti en tanınmış biçimleridir ancak bölgeselliğin bunlar dışında da çok çeşitli toplumsal

⁷ Sack, a.g.e., s. 2.

biçimleri mevcuttur. Modern dünyada, gündelik ilişkilerde ve karmaşık organizasyonlarda da kullanılmaktadır. Bölgeselliğin kullanımındaki etkilerin bazıları evrenseldir, bu etkiler her tarihsel dönemde ve sosyal yapılanmada pratik olarak ortaya çıkar. Bazı etkileriyse sadece belirli tarihsel dönemlerde ve belirli yapılarda görmek mümkün olabilir. Bu muhtemel etkilerin tamamını kullanabilen sadece modern toplumlardır. Modern toplumların bu etkileri nasıl devreye soktuğu ve özellikle modernite öncesi toplumların ihtiyaç duymadığı bölgesel etkileri nasıl ve neden kullandığını araştırmak moderniteyi ve bölgeselliğin geleceğini anlamamıza yardımcı olabilir.

Bölgesellik basitçe, belirli bir alanın kontrolü olarak tanımlanabilir. Ancak bu kısa tanım yeterli olmakla beraber kavramın hakkını verecek kadar zengin de değildir. Bölgesellik aynı zamanda bir kişinin ya da grubun, bölgedeki insanların ve diğer şeylerin hareketlerini etkileme, belirleme çabasını da ifade eder. Tam bir tanım yapmak gerekirse “bölgesellik bir kişinin veya grubun; insanları, olayları ve ilişkileri etkilemek, belirlemek veya kontrol etmek amacıyla coğrafi bir alanı sınırlandırarak üzerinde kontrol sağlaması” olarak tanımlanabilir⁸. Sınırlandırılarak kontrol altına alınan bu coğrafi alana artık bölge adı verilebilir. Bir bölgenin yaratılması ile aynı zamanda bir mekân da yaratılmış olur ancak bölge ile genel anlamda mekân arasında farklar vardır. Diğer pek çok mekânın aksine bölgelerin kurulması ve devam ettirilebilmesi için sürekli bir çabaya ihtiyaç vardır. Coğrafyacılar harita üzerinde veya alanda kimi alanların koşullarını anlayabilmek için sınırlandırmaya başvurarak mekânları, alanları tanımlayabilirler. Ancak bu sınırlandırma işlemi tanımlama dışında gerçek bir bölgenin yaratılması için yeterli değildir. Sınırlandırma işleminin bölge kurma sonucunu verebilmesi için sınır geçişlerinin kontrol altına alınarak, insanların davranış biçimlerini etkileyebilme yeteneği kazandırması gerekir. Yani bir alanın bölge haline gelebilmesi için sınırların işlevsellik kazanması ve bölge üzerindeki otoriteye, istekleri doğrultusunda hizmet etmesi şarttır. Bölgenin oluşumu ve sınırdan geçişlerin denetlenmesi, kontrol altına alınması hiç şüphesiz savunma olgusunu gündeme

⁸ Sack, a.g.e., s.19.

getirir. Bölge ve sınırlar savunulması gereken birer nesne haline gelir, kontrolü elinde tutan kişi veya grupların istekleri doğrultusunda savunulur. Ancak bu durum bölge sınırlarının hiç değişmediği anlamına da gelmez. Sınırların nitelikleri ve toprağın boyutları değişebilir, tıpkı günümüzde ulus devletlerde de şahit olduğumuz gibi. İşte bu değişim süreci ve değişimin niteliği çalışmamızın esas konusudur.

Hâlihazırda yaptığımız bölgesellik tanımı bize sadece bölgelere ayırmanın ne demek olduğunu değil, neler yapabileceğini de anlatmaktadır. Bunu anlamak için tanımın barındırdığı birbirine bağlı üç ilişki türünü incelememiz gerekir. İlki, bölgeler mutlaka alana bağlı olarak bir çeşit sınıflandırma içermelidirler. Bu sınıflandırma bölge ve bölge içindeki şeylerin mülkiyet hakkı biçiminde olabilir. Örneğin, kişi bir bölgenin ve içerisindeki şeylerin kendisine ait olduğunu öne sürüyorsa bu şeyleri birer birer saymak ya da tarif etmek zorunda değildir. Bölgenin sınırlarının belirlenmesi içindekilerin tek tek sayılması ihtiyacını ortadan kaldırır. Piaget'e göre sınıflandırmanın iki temel biçimi vardır. Biri tür diğeri alan aracılığıyla sınıflandırma⁹. Bölgesellik sayesinde iki tür sınıflandırmadan da faydalanılabilir ancak burada esas olan alana, bölgeye göre sınıflandırmadır. Alana göre sınıflandırma ilişkilerin kişisellikten çıkmasını ve faaliyetlerin belirli bir hiyerarşi içinde yürütülmesini sağlar. Bölgenin tanımı gereği sahip olması gereken ikinci ilişki türü de ortak bir iletişim biçiminin tutturulması zorunluluğudur. Örneğin, bölgenin hudutlarının kesinliğini sağlamak için hudutlarda ortak lisanda üretilmiş bir işaretin bulunması şarttır. Bölgesel bir hudut, geniş bir alan içerisinde coğrafi yönler ile dâhil olma veya dışlanma ifadelerini bir araya getiren beklide yegâne sembolik araçtır. Bu durumun iletişime yansımaları şöyledir; herhangi bir kişinin belirli bir alanda yapamayacağı şeyleri sıralayan karmaşık, anlaşılması zor kurallar koymaktansa, belirli bölgelerin saptanması ve bahsi geçen kişinin bölge sınırlarından içeri girmesini ya da dışarı çıkmasını yasaklamak insanlar için daha basit bir kontrol stratejisi olagelmıştır. Üçüncü olarak, her bölge alana girişler ve hâlihazırda alan içerisinde bulunanlar üzerinde kontrol sağlama teşebbüsü içermelidir. Aynı kontrol dışarıda kalan ve içeriye girmesine engel olunan şeyler

⁹ Jean Piaget ve Barbel Inhelder, **The Child's Conception of Space**, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1956.

üzerinde de dolaylı olarak sağlanmış olur. Bölge içinde her türlü karşılıklı etkileşim belirlenmeye çalışılır ve bölge sınırlarını egemenlerce belirlenmiş kuralların aksine ihlal edenler cezalandırılır. Bölgeselliğin bu üç özelliği bölge sınırları ile birbirinden ayrılmış tüm topluluklarda görülür. Kuşkusuz saydıklarımız dışında ve saydıklarımız kadar önemli başka etkiler de üretmektedir bölgeler ancak bunlar belirli tarihsel dönemlerde veya kimi topluluklarda görülmüş ve genellemeye uygun olmayan etkilerdir. Örneğin bir sonraki kısımda inceleyeceğimiz Amerika kıtasındaki Chipewa'lar bölgesel yaşamı, üyelerini tanımlamak maksadıyla kullanma ihtiyacı duymamışlardır ancak komşuları olan beyaz adam için bunun tam tersi geçerlidir. Bir Kuzey Amerika devletinin veya şehrinin üyesi olarak tanımlanabilmek için öncelikle o siyasal bölgede ikamet ediyor olmak gereklidir. Bu tanım birbirine tamamen yabancı olan insanların aynı topluluğun üyesi haline gelmelerini sağlar.

Bu kısma kadar insanların yaşadıkları alanları kendi ürettikleri sınırlarla bölgelere ayırmalarının kontrole, otoriteye dayalı sebeplerini ve sonuçlarını açıklamaya çalıştık. Bu kısımdaysa insanın yaşadığı mekâna bağlı olarak geliştirdiği yerel kültürlerle ve bu kültürler sayesinde insanlar ve mekânlar arasında kurulan ilişkiye değineceğiz. Husserl'in varlık bilimine göre objelerin tanımını yaparken, onların varoluşlarının farklı boyutlarına bakmamız gerekir. Objenin materyallerden oluşan, gözlemlenebilen varlığının ötesinde onun kullanım amacı, şekli de objenin tanımlanmasında önemli roller üstlenmektedir. Bu düşünceyi bizim konumuza, dolayısıyla mekâna uygulamak da mümkündür. Mekân sadece onu oluşturan materyallerin bir toplamı değil, aynı zamanda insanın ona yüklediği anlamları ve amaçları da kapsayan bir bütündür. Dolayısıyla mekânın yüzeyindeki varlığının ötesinde bir anlamdan, bir özden bahsetmek mümkündür. Mekân ve insan arasındaki ilişkinin ve bağlılığın aslı da bu öze dayanmaktadır. E. Relph'e göre, "İnsan olmak, tanımlı/anamlı mekânlarla dolu bir dünyada yaşamaktır: insan olmak yaşadığı yeri bilmek ve ona sahip olmaktır"¹⁰. Ancak bir özden bahsediyor oluşumuz, farklı insanların aynı mekânı birebir aynı biçimde anlamlandıracağı anlamına gelmez,

¹⁰ E. Relph'ten aktaran Crang, a.g.e., s.108.

farklı insanlar aynı mekânla ilgili farklı deneyimlere sahip olabilirler. Deneyimler farklılaştıkça, algılar dolayısıyla yüklenen anlamlar değişmektedir. Bir mekânla ilgili algımız o mekânla nasıl bir etkileşim halinde olduğumuzla ilgilidir. Mekâna yüklediğimiz anlamlar orada yaşıyor, çalışıyor veya sadece oradan geçiyor oluşumuza bağlı olarak değişmektedir. Tüm bu bakış farklılıkları bizim için farklı mekânlar yaratırlar, yani mekânlar hakkında bildiklerimiz bu bilgileri nasıl elde ettiğimizden ve kişisel deneyimlerimizden bağımsız değildir.

Crang'e göre insanlar kendilerini tanımlamak ve savunmak için yaşadıkları yerlerde yabancıları dışlayıcı sınırlandırılmış bölgeler yaratarak alanı kontrol altına alır ve hem fiziksel hem de psikolojik olarak güvenliklerini sağlamaya çalışırlar¹¹. Bu yüzden tarih boyunca mekân odaklı bir bilgi birikimi oluşmuştur. Mekân odaklı düşünce biçimi güvenlik kaygıları sebebiyle yerli ve yabancı kavramlarını belki de haddinden fazla öne çıkarır ve yerliler-yabancılar olarak insanların gruplaşmasına ya da mevcut grupların kendilerini bu şekilde tanımlamasına sebep olur. Günümüzde dünyanın dört bir yanında kimi toprakları kontrol eden, onları tanımlayan ve bu topraklar aracılığıyla tanımlanan insan toplulukları vardır.

Bu anlattıklarımız doğrultusunda insanların sadece belirli bölgelere yerleşmedikleri, aynı zamanda bu mekân ile bağlantılı bir biçimde kendilerine ait mekân duygularına da sahip olduklarını söyleyebiliriz. İnsanların hayatlarını sürdürdükleri mekânlar, sadece dünya üzerindeki coğrafi noktalar değil, aynı zamanda kültürel özelliklere de sahip alanlardır. Mekânlar insanların nerede yaşadıklarını ya da nereli olduklarını söyledikleri gibi kim oldukları hakkında da önemli bilgiler verirler. Belirli bir mekânı paylaşan insanların gündelik yaşamlarındaki davranışlarında, birbirleriyle etkileşimlerinde gözle görülür ortaklıklar vardır. Bazı davranış biçimleri kimi mekânlarla özdeşleşmiştir ve yeni gelenler de aynı davranış kalıpları aracılığıyla sosyalleşirler. Sonuç olarak davranış kalıpları, ortak bir deneyim haline gelir ve söz konusu mekânın geçmişi ve geleceği arasında köprü oluşturur. Geçmiş-gelecek köprüsü olmanın dışında, özgünlükleri oranında, insanlar ve mekânlar arasında da

¹¹ Crang, a.g.e., s. 111.

bağ kurmuş olurlar. Bu durum kendisini deneyimleri aracılığıyla tanımlayan insanı, mekâna bağlı ortak deneyimleri sayesinde, ortak bir kimliğin sahibi olarak tarif etmesini sağlar. Ortak kimliğin katılığı ise mekânın dışı kapalılığı ile doğru orantılıdır. Dış çevre ile olan etkileşimin azlığı/sınırın bir bariyer olarak geçirimsiz oluşu, yerleşimcilerin davranışlarındaki homojenliği arttırdığı gibi, ahlaki değerlerini de ortaklaştıracak, aynılaşan ahlaki değerler de aykırı davranışları sert biçimlerde karşılayacak ve hatta dışlayacaktır. Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz küreselleşme ve kitle iletişimi, çevreyle etkileşimi sınırlı alanları bu anlamda olumlu etkilemektedir, ancak sürecin farklılıkları ortadan kaldıran, küresel bir ortak tip yaratma sorununu da göz ardı edemeyiz.

Bu kısımda yapmaya çalıştığımız mekân ve bölge olgularından hareketle sınırların nasıl bir stratejinin ürünü olarak ortaya çıktıklarını, kültürel ve siyasal olarak hangi ihtiyaçları karşıladıklarını açıklamaya çalışmaktık. Şu ana kadar yazdıklarımız üzerinden insanların hangi amaçlarla, kendi ürettikleri sınırlarla çevrili bölgelerde yaşamayı tercih ettiklerini tartıştık. Bu kısımda özellikle hem siyasal hem de kültürel anlamda sınırın üst otoritenin elinde nasıl bir kontrol mekanizması oluşturduğunu ön plana çıkardık. Sınırların imkân sağladığı kültürel ve siyasal kontrolün yanı sıra iktisadi olarak da çok kullanışlı bir araç olduğunu, hatta sınırların öncelikli olarak iktisadi ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıktığını öne sürmek bizi yanlışla düşürmeyecektir. Ancak sınırın hangi iktisadi ihtiyaçlara karşılık olarak üretildiği ve hem “mülk”ü, hem mülkiyeti nasıl koruduğuna dair inceleme ve yorumlarımızı ilkel toplumlarda ve tarımsal imparatorluklarda sınırın gelişiminden bahsettiğimiz kısımlara bırakıyoruz.

B. Sınır olgusunun ortaya çıkışı ve evrimi

İnsanlık tarihinin bilebildiğimiz başlangıcından itibaren sınırın nasıl dönüşümler geçirdiğini gözlemleyerek geleceği hakkında fikir yürütmeye çalıştığımız, sınır gerçeğini başka bir siyasal olguya değil de doğrudan sınıra odaklanarak anlamaya çalıştığımız çalışmamızda, önemli düşünürlerin farklı siyasal olguları tanımlarken

sınıra ve sınırlı topraklara nasıl baktıkları da bizim için önemlidir. Max Weber'in ünlü devlet tanımında şöyle bir ayrıntı var; Weber bir devletin var olabilmesi için, verili topraklarda gücün meşru kullanımının tekelleşmesi gerektiğini iddia eder.¹² Ancak biz birinci bölümümüzün ilk kısmında anlattıklarımız doğrultusunda biliyoruz ki, sınırlı topraklar verili coğrafi gerçekler değil, insanlarca üretilen olgulardır. Peki, insanlarca üretilen ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için devamlı yeniden üretilmesi gereken sınır ve sınırlı dünya düşüncesi nasıl kaçınılmaz bir verili gerçeğe dönüşmüştür? İşte ilk bölümümüzün ikinci kısmında bu soruya cevap arayacak; siyasal ve iktisadi sınırları olmaksızın yaşayan ilkel topluluklardan, ulus devletlerin kuruluşuna kadar geçen süre boyunca sınırların nasıl ortaya çıktığı ve mutlaklaştığını anlamaya çalışacağız.

Sınır olgusunun ve düşüncesinin evrimini inceleyebilmek için şu ana kadar ortaya atılmış pek çok tarihsel modelden faydalanabiliriz. Siyasi iktidarın dönüşümlerine göre tarihsel bölümlendirmelere başvuran devlet teorileri, toplum düzenini sağlayan yasaların dayandığı iradenin değişimine veya yönetimin meşruiyet kaynağına göre yapılan tarihsel sınıflandırmalar gibi. Ancak bizim seçeceğimiz modeller, sınırın ilk ortaya çıkışından bugünkü sınır anlayışına kadar gerçekleşen evrimin toplumsal kökenlerini, insanlığın sınırsız bir dünyadan sınırlarla çevrili toprak parçalarına yönelmesini sağlayan itkileri gözler önüne serebilecek özellikte olmalıdırlar. Bu özelliğe sahip olduğunu düşündüğümüz iki tarihsel model var: İlki Ernest Gellner'in avcı-toplayıcı topluluk, tarımsal toplum ve son olarak sanayi toplumu üçlemesidir, ikincisi ise yine bir üçleme sayılabilecek olan Karl Marks'ın tarihsel materyalizmidir. Aslında Marks'ın tarihsel materyalizmi üç değil kabaca beş dönemden oluşur: İlkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve komünist toplum.¹³ Ancak diyalektik bir biçimde devam eden toplumsal ilerleyiş metaforunu ve Marks için önemli iki olguyu göz önünde bulundurursak, bu beş dönemi bir üçleme olarak basitleştirebiliriz. Birinci dönemde insanlık üretim fazlasından ve sömürüden bihaberdir, ikinci dönemde hem artık üretilmekte hem de sömürü aktif hale

¹² Max Weber, "Politics as a Vocation", Ed. Hans H. Gerth, C. Wright Mills, **From Max Weber: Essays in Sociology**, Londra, Routledge, 1970, s. 78.

¹³ Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1999.

gelmektedir, son dönemde ise artık üretimi sürmekte fakat sömürü yok olmaktadır.¹⁴ Gellner'in üçlemesi dünya tarihinin günümüze kadar gelen değişimini üç aşama ile özetlerken, Marks'ın üçlemesinin üçüncü ayağı olan üretim fazlasının olduğu fakat sömürünün olmadığı dönem, özellikle komünizmin üst aşaması, henüz yaşanmamış bir dönemdir fakat Marks'ın öngörüsü olarak üçlemedeki yerini korumaktadır. Biz insanlık tarihi boyunca süren, sınırların evrimini açıklamaya çalışırken Gellner'in üçlemesinin tamamından ve Marks'ın üçlemesinin de bugüne kadar yaşanmış olan ilk iki bölümünden faydalanacağız. Gellner'e göre tarihin belirli periyotlara bölünerek açıklanması, diğer tüm sınıflandırmalarda olduğu gibi, öncelikle faydalılığı açısından değerlendirilmelidir, açıkça doğru veya yanlış olması üzerinden değil.¹⁵ Kendisinin önerdiği dönemlendirme, modern bilimin ışığında, rakiplerinden daha kullanışlı ve geçerlidir. Dönemlendirmenin esasını oluşturan üretim farkları şemayı ekonomik determinizme yöneltmemektedir, çünkü farklı dönemlerdeki ekonomik ve üretimsel değişiklikler sınır sorununu belirlemede oldukça faydalıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Gellner'in tarih felsefesinde üç önemli dönem ve bunlar arasında gerçekleşen iki devrimci dönüşüm tanımlanmıştır. Bunlar, avcı-toplayıcılık, tarım, sanayi dönemleri ve neolitik, sınaî dönüşümler. Sack, neolitik devrimi, medeniyetin yükselişi; sanayi devrimini de, kapitalizmin yükselişi olarak tanımlıyor ve hem medeniyetin hem de kapitalizmin yükselişinin sonrasında insanın sınırlara ve sınırlandırılmış bölgelere bakışının devrimsel dönüşümler geçirdiğini iddia ediyor.¹⁶ Saydığımız dönemlerin kendine özgü üretim, baskı (zor) ve yönetim biçimleri vardır. Bu üç dönem genel olarak dünya tarihine bir bütün olarak uygulanır, çünkü her insan topluluğunun kaçınılmaz bir biçimde üç dönemi de yaşadığını söyleyemeyiz. Gellner'e göre hiçbir kanun tüm toplumların üç dönemi de yaşaması gerektiğini söyleyemez, yani toplumlar için zorunlu bir gelişim modeli yoktur. Toplumlar dönemlerin herhangi birinde takılıp kalabilirler. Muhtemelen avcı toplayıcı olan yüz binlerce insan topluluğu; doğa, rakipleri ya da daha sonraki

¹⁴ Gerald A. Cohen, **Karl Marx's Theory of History: a Defence**, Oxford, Clarendon, 1978, s. 178.

¹⁵ Ernest Gellner, **Thought and Change**, Chicago, The University of Chicago Press, 1965, s. 19.

¹⁶ Sack, a.g.e., s. 52.

dönemlerde tarım veya sanayi toplumları tarafından yok edilmiştir. Avcı-toplayıcılardan daha az sayıda olsa da, binlerce tarım toplumunun da; doğa, rakipleri veya sanayi toplumlarınca yok edildiğini söyleyebiliriz. Sanayi toplumları avcı-toplayıcı topluluklardan ve tarım toplumlarından sayıca çok daha azdır ve şu an mevcut olanlardan daha fazlasının ortaya çıkması da beklenmemelidir. Ancak sanayi toplumları, avcı-toplayıcıların ve tarım toplumlarının son kalıntılarını da acımasız bir biçimde yutmakta ya da yok etmektedir.

Dönemlendirme ile asıl anlatılmak istenen, bir toplumda ilerlemeden bahsediliyorsa, bahsedilen ilerlemenin saydığımız sıraya uygun şekilde gerçekleştiğidir. Avcı-toplayıcı topluluğun birden sanayi toplumuna dönüşmesi, herhangi bir sanayi toplumunun gerileyerek tarım toplumuna, onun da gerileyip avcı-toplayıcılara dönüşmesi makul ve mümkün gözükmemektedir. Ancak on dokuzuncu yüzyıl düşünce akımlarının aksine, hiçbir kaçınılmaz kader veya hiçbir saklı zorunluluk toplumları avcı-toplayıcılıktan tarıma oradan da sanayiye geçiş için zorlamamaktadır. Geçişleri, yani dönemler arasındaki devrimci dönüşümleri, iç sebeplerden doğan kendiliğinden olan süreçler şeklinde görmek mümkün değildir. Geçiş süreçleri, neredeyse mucizevî olarak birbirine bağlanan pek çok sayıda koşulun sonucunda gerçekleşirler, özellikle sınaî dönüşüm.¹⁷ Açık olan şu ki, iki büyük geçiş olarak nitelendirdiğimiz neolitik ve sanayi devrimleri insanların bilinçli olarak tasarladıkları ve uyguladıkları olaylar değildirler. İki geçiş sonrasında da oluşan yeni sosyal düzen öncelinden oldukça farklıdır ve geçişler tam bir kopuş ifade ederler. Bu kopuş öylesine radikaldir ki devrime gebe olan bir önceki sosyal düzende tahmin edilmesi, arzulanması veya planlanması mümkün gözükmemektedir. Yani bu devrimlerin tohumunu ekenler ne biçeceklerini bilmiyorlardı. Yeni sosyal düzenin ortaya çıkışı ve başarıyla kurulması bir tek coğrafyada ortaya çıkar ve sonra yayılır. Bir kez yeni ve daha güçlü bir düzenin var olması, diğerlerinin de bilinçli ve kasıtlı bir biçimde onu taklit etmesine sebep olur. Taklit etme eğiliminde olanlar genelde niyet ettiklerinden daha büyük bir değişimle karşı karşıya kalmışlardır. Bu da bahsettiğimiz geçiş sürecinin insanlarca

¹⁷ Gellner, a.g.e., s. 16.

tasarlanamaz olduğunun bir başka kanıtıdır. Sonuç olarak, insanlık tarihiyle ilgili bu üçlü bakışın kabul edilmesi halinde; devletler, vatandaşları, genişlikleri, dâhili ve harici bölgesel işaretleri, yani sınırlarıyla ilgili teorik pek çok bilgiye ulaşılabilir. Sınırların ortaya çıkışı ve gelişiminde bize rehberlik edecek olan tarihsel omurgayı kısaca tanıttıktan sonra, sınırsız bir dünyadan çeşitli sınırlara sahip coğrafi alanlara geçişin ilk adımı olan, ilkel topluluklardaki değişimi ve dönüşümü açıklamaya başlayabiliriz.

1. İlkel topluluklar

İlkel topluluklar olarak adlandırdığımız avcı-toplayıcı, göçebeler; yerleşik hayata geçmemiş, tarımla ilgileri başlangıç seviyesinde olan, devletsiz ve sınırsız topluluklardır. Avcılar, toplayıcılar ve göçebeler devletsel bir organizasyona ihtiyaç duymazlar, ancak özellikle göçebeler ilerleyen dönemlerinde devlet kurucuları olabilirler. Avcı-toplayıcılar başsız anarşistlerdir ve her zaman Hobbes'un söylediği biçimde olmasa da, vahşi yaşamda eşittirler. İhtiyaç duyulduğu zamanlarda hakemlik görevi birtakım yöneticilerden ziyade kutsal adamlar tarafından yürütülür. Avcı-toplayıcılardan haraç veya vergi toplamak oldukça güçtür, hareketli oluşları ve taşınmaz mülklerinin olmayışı onları özgür kılar. Avcı-toplayıcı topluluklar arasında, en azından potansiyel olarak, toplayıcıların barışçı, göçebelerinse daha çok savaşçı ve yağmacı olduklarını söyleyebiliriz. Tüm dünyada avcı-toplayıcılığın hâkim olduğu zamanlarda göçebeler, avlanma ve göç alanları tespit ederlerdi ancak bu toplulukların bizim anladığımız anlamda siyasi sınırları yoktu.¹⁸ Zaten bahsettiğimiz avlanma ve göç alanları da her sene mevsimsel özelliklere göre değişebilirdi. Göçebeler ve diğer tüm avcı-toplayıcılar için, sürülerinin beslenmesini, dolayısıyla yaşamlarını, etkileyen fiziksel ve mevsimsel koşullar yerleşim bölgesinin seçiminde temel öneme sahiptir. Göçebeler dışındaki avcı-toplayıcılar da yaşadıkları topraklara kalıcı olarak yerleşmezler, kendilerine ait

¹⁸ Brendan O'Leary, "The Elements of Right-Sizing and Right-Peopling the State", Ed. Brendan O'Leary, Ian S. Lustick, Thomas Callaghy, **Right-Sizing the State: The Politics of Moving Borders**, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 16.

taşınmaz mülkleri ve sınırları yoktur. Faaliyetlerini mevsimsel dönemlerde belirli yerlerle sınırlandırabilirler, ancak faaliyetlerini ve yaşamlarını geçici bir süre için sürdürdükleri bu topraklar onlara ait değildirler. Taş Devri'nin siyasi analizi, insanların genetik olarak yaşadıkları dünyayı siyasi sınırlar aracılığıyla düzenleme eğilimine sahip olmadıklarını açıklar. İnsan türünün bilinen tarihi, bizlerin genetik olarak avcı, fırsatçı birer toplayıcı veya çoban olmaya daha uygun olduğumuzu gösterir. Fakat genetik kodlarımızın arasında bölgesel yaşama dair bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Avcı-toplayıcı toplulukların karakterlerini belirleyen iki önemli özellikleri vardır: İlki üretim için çok az ve hatta hiçbir araca sahip olmayışları, ikincisi de servet biriktirmelerinin veya depolamalarının mümkün olmayışdır. Bu iki sebepten dolayı yaşamları bulduklarına veya öldürdüklerine bağlıdır. Toplulukları çok küçüktür ve işbölümü çok düşük bir seviyededir. İşte tarım öncesi bu topluluklar depolanabilir ve biriktirilebilir servetten yoksun oldukları için; güç ve egemenlik duygularının, mülklerini veya topraklarını savunmak amacıyla, sınırlar kurup onları koruma güdülerinin gelişebileceğini söylemek güçtür. Kendi geleceğini güvence altına almak için bir şeyler saklayamayan veya birtakım şeylere sahip olmanın gelecek yaşamda garanti sağlamadığı bir durumda, insanların güç sahibi ya da egemen olmakla ilgili arzuları oldukça sınırlıdır.¹⁹ Gelecekle ilgisi olmayan, o an arzulanan şeyler için ve statü kazanma amacıyla, egemenlik sağlama veya güç kullanma denemeleri olabilir. Ancak bu denemelerin kalıcı ve kişisel olmaktan çıkan bir egemenlik mekanizmasına, sınıf farklılıklarına yol açması mümkün değildir. Topluluktaki "üstün" statüsünü koruma hevesinde olan kişi zaman ilerledikçe topluluğu için daha fazla fedakârlık yapmak zorunda kalacaktır. Fedakârlıklar sonucu elde edilen statü kısa süreli olduğu gibi soy aracılığıyla da aktarılamaz. Bu fedakârlıklar sonucunda ortaya çıkan manzara da toplumsal statünün zaman zaman kişiye faydadan çok zarar vereceği olabilir. Özel mülkün var olmadığı bir dünyada egemenlik imkânsız değildir, ancak kurulabilecek herhangi bir tahakkümün ısrarı ve ölçüsü oldukça sınırlıdır. Servetin ortaya çıktığı, biriktirilebilen dünyada

¹⁹ Gellner, a.g.e., s. 145.

egemenliğin önündeki tüm engeller ortadan kalkar. Her egemenin egemenliğinin de belirli coğrafi sınırları olması gerektiğine göre, bu durum iktisadi ve siyasi sınırların oluşumu için zemin hazırlayıcı bir sürecin başlangıcı olacaktır.

Tarım öncesi insanların tümü, tıpkı torunları olan tarım ve hatta sanayi insanları gibi, birbirlerinin aynısı değildirler. Eğer mutlak bir ortak tip tarif edip bu tipin dışında kalanların tamamını da sadece sapma olarak değerlendirirsek meseleye ciddi bir önyargıyla yaklaşmış oluruz. Arkalarında hiçbir yazılı kayıt bırakmamış olan yazı ve tarım öncesi toplulukların incelenmesinde ek bir sorun daha vardır. Haklarında herhangi bir yazılı kayıt bulunmayan avcı-toplayıcı toplulukları incelemenin tek yolu, günümüze kadar yaşamayı başarmış çok sınırlı sayıdaki örnekleri gözlemlemektir. Ancak bu örneklerin tarih boyunca var olmuş tüm avcı-toplayıcı toplulukları temsil edebilecek kadar tipik olduklarını iddia edebilir miyiz? Ya da tarımsal imparatorluklar çağı boyunca yaşayabildikleri için onları avcı-toplayıcıların en uç örnekleri olarak mı görmeliyiz? Bu açıdan değerlendirdiğimizde çağdaş avcı-toplayıcıların en azından bir kısmı şüphe uyandırmaktadır. Bu topluluklar herkesin avcı veya toplayıcı olduğu bir dünyanın son temsilcilerinden daha çok, tarımsal dünyayı reddeden ve hatta ona karşı isyan eden ama aynı dünyanın özel bir alt topluluğuna benzemektedirler.²⁰ Karmaşık toplumsal düzenler sık sık kendi içlerinde kimi azınlıkların doğmasına sebep olurlar. Azınlıkların fonksiyonu belki de sadece çoğunluk tarafından hor görülen işleri yapmak değil, aynı zamanda baskın çoğunluğun hakir gördüğü ve reddettiği değerlerin, yaşam tarzlarının örneği olmaktır. Bu yorum oldukça egosantrik olsa da, azınlıkların değerlerinin aşağılanması, yöneticilerin yüksek erdemlerini vurgulaması açısından çok işlevseldir. Avcı-toplayıcıların değerlerini hor görenler, tarımsal imparatorlukların eşitsizliğe dayanan baskın değerlerinin otoritesini kabul etmek ve bunları içselleştirmek zorunda kalırlar. Sınır anlayışlarını öğrenmek arzusuyla incelediğimiz avcı-toplayıcılarla ilgili bir diğer arıza durumu, komşuları olan tarımsal topluluklarla simbiyotik yaşam tarzını benimsemeleri ile ilgilidir. Böyle bir yaşam tarzı benimseyen avcı-toplayıcı toplulukların; sadece uzmanlıklarını değil,

²⁰ Gellner, a.g.e., s. 36.

değerlerini ve ideolojilerini de kendi ilkel dünyalarından ziyade, kendileri gibi olmayan komşularının etkisinde kalarak yarattıklarını söyleyebiliriz. Bu arada avcı-toplayıcı topluluklar için zaman zaman kullandığımız ilkel topluluk tabiri ile ilgili bir açıklama yapmalıyız. Bu topluluklara “ilkel” adını veriyor olmamızda kuşkusuz avcı-toplayıcıların değerlerini ve yaşamlarını aşağılama veya “medeni”, “modern” insanı yüceltme maksadı bulunmamaktadır. Burada kastettiğimiz avcı-toplayıcıların hem zaman hem de sıralama açısından ilksel ve orijinal olduklarıdır.

Sınırların ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda kendimize model olarak aldığımız üçlemenin her basamağının kendi içerisinde mutlak bir homojenlik barındırmadığını açıkladığımızı göre bu farklılıklara nasıl çözümler üretilmeye çalışıldığından da bahsedebiliriz. İlkel toplulukların birbirleriyle olan farklarını açıklama çabasına giren Friedrich Engels çözüme bir üçlemeyi daha devreye sokarak ulaşmıştır. Engels ilkel komünal toplumu yabanıllık, barbarlık, aile adını verdiği üç döneme ve gens, kabile, aşiret adını verdiği üç farklı birime ayırmıştır.²¹ Engels’e göre ilkel topluluklar yabanılıktan barbarlığa geçişleriyle beraber tarım ve hayvancılık konusunda kendilerini geliştirmeye ve küçük köyler oluşturmaya başlarlar. Dolayısıyla barbarlık evresinde sınırların, bizim anladığımız şekliyle olmasa bile, ilk emareleri görülmeye başlar. İlkeliğin orta aşamasındaki “bu yerliler, kazık bölmelerle çevrili köyler içinde tahtadan evlerde barınıyorlardı.”²² Engels insanların, özel mülkiyetten, devletten ve sınırlardan haberdar olmadığı dünyalarının, günümüz dünyasına nasıl dönüştüğünü anlatırken Amerika yerlilerini ve Yunan aşiretlerini örnek gösteriyor. Gens, kabile ve aşiret özelliklerini korumalarına rağmen, tarımın yayılması ve sürülerinin genişlemesiyle, toplulukların nüfusu artıyor, küçük el zanaatları geliyordu. Çeşitli halklar en iyi topraklara sahip olmak için birbirleriyle savaşıyor, bu yüzden halklar artık surlarla çevrilmiş ve savunma açısından güçlendirilmiş kentlerde oturuyorlardı. Savaşlar sonucunda tutsaklar alınıyor, tutsakların köle haline getirilip, birer mülk haline getirilmesi meşrulaşıyordu.²³ “Artık önemli olan kandaş gruplara ilişkinlik değil, yalnızca oturlan yerd; halk

²¹ Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, İstanbul, Sol Yayınları, 1987, s. 109.

²² Engels, a.g.e., s. 33.

²³ Engels, a.g.e., s. 125

değil, toprak bölündü; siyasal bakımdan toprak üzerinde oturanlar, toprağın basit tamamlayıcıları haline geldiler.”²⁴ Engels’in uygarlık dönemine geçişini anlattığı Atina’da bu gelişmeler ışığında toprağın niteliğindeki değişim, kuşkusuz hem iç hem de dış sınırların niteliklerini değiştirmiştir.

Bu kısma kadar ilkel toplulukların yaşayışlarına dair aktardığımız tüm bilgilere rağmen ilkel insanlarla ilgili bazı konular hala aydınlatılabilmemiş değildir. Arkeolojik ve etnografik kanıtlar ilk insanların; barış yanlısı veya saldırgan olmaları, çalışma yanlısı olup olmamaları, sosyal duyarlılığa veya bireyci sertliğe sahip olmaları konusunda kesin hükümler vermemizi sağlayacak netlikte değildir.²⁵ Ancak şu konuda oldukça eminiz ki; tarımsal devrim öncesinde ölçeğin büyümesi, karmaşık bir iş bölümünün ve sosyal farklılaşmanın gerçekleşmesi, dolayısıyla servet birikiminin ve serveti koruyacak sınırların ortaya çıkması mümkün değildir. Bu sorunlar ancak tarımsal devrimin ardından, tarım ve sanayi toplumlarında ortaya çıkmıştır.

Şimdi arkalarında yazılı kayıtlar bırakmalarının imkânsızlığı sebebiyle, maalesef haklarında yeterli bilgi sahibi olamadığımız, tarihin tozlu sayfalarına karışmış avcı-toplayıcı topluluklar hakkındaki tahminleri bir yana bırakıyoruz. Bunun yerine, daha yakın tarihlere kadar varlıklarını sürdürmeyi başaran ve gözlemlenmeleri sonucunda haklarında sağlıklı bilgiler edinebildiğimiz avcı-toplayıcı topluluklardan birisi olan Chippewa’nın yaşayışından ve sınırlarından bahsedeceğiz. Kendi çağlarını aşan bir süre boyunca yaşamlarını devam ettirebilen avcı-toplayıcı toplulukları incelemenin sorunlarından ve incelediğimiz topluluğun tüm avcı-toplayıcıları mutlak bir biçimde temsil edemeyeceği gibi gerçeklerden bahsetmiştik. Bu gerçekleri birer rezerv olarak kabul etmekle beraber, yine de yazı öncesi topluluklar hakkındaki en sağlıklı bilgilere bu yöntemle ulaşabiliyoruz. Lewis Henry Morgan’ın incelemeleri ve

²⁴ Engels, a.g.e., s. 141.

²⁵ Gellner, a.g.e., s. 37.

eserleri, bu toplulukların toplumsal yapılanmaları, aile oluşumları ve yaşayışları hakkında çok değerli bilgilere ulaşmamızı sağlıyor.²⁶

Amerika kıtasındaki yerli topluluklarından birisi olan Chippewa, diğer adıyla Ojibwe, Avrupalıların kıtaya çıktıkları ilk günlerde, Superior Gölü'nün batı yakasında yaşıyorlardı. Chippewalar, günümüzde A.B.D.'nin kuzey ve kuzeydoğusunun büyük bölümünü, Kanada'nın da güney ve doğusunu kaplayan Algonkuan dil grubunun üyesidirler. Avrupalılarla ilişki kurdukları ilk dönemde yirmi binin üzerinde Chippewa vardı. Chippewa topluluğu ortak bir dile, kültüre ve inanç sistemine sahip olmasına rağmen, merkezi, siyasi bir örgütlenmesi ve kurumu bulunmamaktadır. Engels'in ve Morgan'ın tanımlamasına göre bir kabileden çok aşirete benzemektedirler. Chippewalar esasen avcı-toplayıcıdır ve yaşamlarını; çilek, böğürtlen, fındık, çeşitli kökler, yabani pirinç, balık ve av eti ile idame ettirirler. Superior Gölü'nün güney ve batı kesimlerinde, don olayının gerçekleşmediği, yılın yaklaşık olarak yüz günlük döneminde de mısır ve balkabağı yetiştirirler. Bu faaliyet Chippewaları tipik birer avcı-toplayıcı olmaktan çıkarıyor gibi gözükse de, üretimlerinden artık elde edemiyor oluşları onları ilkel topluluklar sınıfında tutmuştur. Bu toplulukta liderlik kazanılabilir bir sıfattır, ancak lider kararlarını topluluktaki insanlara zorla kabul ettiremez ve bir insanın geçimini sağlamasına engel olamaz. Görüldüğü üzere Chippewa ekonomik anlamda eşitlikçidir.

Chippewa'nın aile ötesindeki sosyal birimleri mevsime göre çeşitlilik gösterir. Kış mevsimi haricinde, yani çilek, böğürtlen türü yemişlerin, köklerin, yabani pirincin ve balıkların el altında olduğu, daha kalabalık çıkılan avların daha bereketli olduğu dönemlerde, Chippewalar bir araya gelerek yüz-yüz elli kişilik köyler oluştururlar. Kış mevsiminde, yemeğin kıt hale geldiği dönemdeyse aileler daha ufak parçalara ayrılır ve hane halkı olarak hayatta kalmaya çalışırlar. Ancak kışın tek başlarına

²⁶ Morgan'ın özellikle, avcı-toplayıcı kabilelerde aile ilişkilerine değindiği ve ilkel toplulukların sosyal yaşayışları hakkındaki önemli verilere ulaşmamızı sağlayan eserleri bu konuda önemli kaynaklardır. Lewis Henry Morgan, "Circular in Reference to the Degrees of Relationship Among Different Nations", **Smithsonian Miscellaneous Collections**, Washington, Smithsonian Institution, 1860, 2[10].

hayatlarını sürdüren haneler genelde birbirlerine ulaşabilecek mesafelerde yaşarlar. Havalar ısınmaya başladıkça, kışın terk etmiş oldukları köylerini tekrar kurar ve gerçekleştirilebilmesi için sürekli işbirliği gereken ekonomik ve kültürel faaliyetlerine yeniden başlarlar. Birlikte hareket ettikleri dönemlerde belirli gruplar avcılık ve toplayıcılık yapar ve ürünlerini paylaşırlar. Bu gruplara katılım gönüllülük esasına dayanmakta ve gerilimlerin ortaya çıktığı, değişim ihtiyacının doğduğu durumlarda aile bir gruptan ayrılıp bir diğerine katılabilmektedir.

Chippewa'nın sınırlarından bahsetmemiz gerekirse, coğrafi olarak çok geniş bir alana yayıldıklarını söyleyebiliriz ancak yaşam alanlarını net bir biçimde sınırlandırmak mümkün değildir, çünkü yıldan yıla ve mevsimsel olarak değişim gösterirler. Chippewa'nın yerleşim alanında doğuya doğru ilerledikçe, yakın ilişki halinde oldukları kimi Ottawa ve Potawatomi köylerinin araya karıştıkları görülür. Kuzeylerinde dost canlısı Cree, batısında da yine Cree ve Assiniboin ile birbirlerine karışmaktaydılar.²⁷ Bu anlatımdan da görüldüğü gibi Chippewa'nın batı, kuzey ve doğusunda onu diğer topluluklardan ayıran net sınırları veya uçları bulunmamaktadır. Güneyde ise durum biraz daha farklıdır. Chippewa, güney ve güneybatı uçlarında yer alan Dakota ile ilişkilerinde kimi zorluklar yaşamaktadır ve bu iki topluluğun arasında kimsenin yaşamadığı tampon bir bölge vardır. Dolayısıyla, Chippewa'nın diğer yönlerinin aksine, güneyindeki bu insansız alana bir uç bölgesi olarak tanımlayabiliriz. Gerçi Chippewaların yaşadıkları alan her daim sabit kalsaydı da içlerinden birisinin, bu alanın çevresini tek başına dolaşma ihtiyacı duyacağı veya birçoklarının, sahip oldukları ortak mülklerine ait birer harita kullanacağı çok şüphelidir. Aslında Kuzey Amerika yerlileri geniş alanları resmettikleri haritalar yapmışlardır. Bu haritalar, temsil ettikleri alanın coğrafi özelliklerini ve yerli topluluklarının buldukları yerleri gösterirler ancak arazi sahipliğine veya bölgesel hudutlara dair çizgiler içermezler. Bu haritalar, günümüzdeki fiziki haritaların siyasi sınır çizgilerine sahip olmayanlarının, ilkel bir haline benzetilebilir. Chippewa avcı ve toplayıcı grupları belli alanları seçer ve faaliyetlerini sürdürürler, ancak bu alanlar yıllar içinde, sosyal kompozisyona ve

²⁷ Harold Hickerson, **The Chippewa and Their Neighbors: A Study in Ethnohistory**, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970, s. 9.

coğrafi değişime bağlı olarak değişebilirler. Avcı veya toplayıcı bir grubun belirli bir yerdeki kampı ve kampın etrafındaki kaynakların kullanılıyor oluşu mutlaka komşu gruplarca da bilinmeli ve kabul edilmelidir. Ancak bu, bir grubun yalnız kendi kullanımı için toprak talep etmek ve sonrada diğer Chippewa gruplarının baskınlarına karşı onu savunmak zorunda olduğu anlamına gelmez. Çünkü nüfus yeterince seyrek, yemek de seyrek nüfusa yetecek kadar boldur. Dolayısıyla bir grubun seçtiği herhangi bir avlanma alanından kovulması mümkün değildir. Avcı-toplayıcıların dünyasındaki bu bolluk üst paleolitik çağda üç milyon kadar insanın ve yüz bin veya daha fazla bağımsız topluluğun yaşamasına izin veriyordu.²⁸ Ancak bu dünya aynı zamanda bir kıtlık dünyasıdır. Mevsimsel olarak çeşitli bölgelerde kaynak kıtlığı, yemek azlığı çekilmesi halinde topluluklar yaşamlarını sürdürmek için yer değiştirirler. Bolluk, dünyadaki herkesin ulaşabildiği tüm kaynakları tüketebilmesi sayesinde var olabilmektedir. Dolayısıyla bu çağda herhangi bir arazinin etrafını çevirip, “bu alan benim, ben hayatımı bu alan içinde sürdüreceğim” iddiasında olmak, insanları bölgesel yaşama zorlamak, mevsimlik üretimin tahmin edilemezliği ve kıtlık olasılıkları sebebiyle oldukça mantıksız bir stratejidir. Üretimin daha tahmin edilebilir olması ve dolayısıyla insanların yerleşik bir yaşama geçebilmesi için tarımsal devrimin yaşanmış olması şarttır. Sonuç olarak bahsettiğimiz dönemde Chippewa gruplarının veya Chippewa'nın tamamının, yaşamları boyunca ve miras yoluyla sonsuza kadar kendilerine ait olacak arazilerinden ve bu mülkleri belirten dış sınırlarından bahsetmemiz mümkün değildir. Chippewa, çevresindeki diğer yerli aşiretleri gibi, “beyaz adamlar” ilişkiye geçtiği ilk dönemde toprağı mülk haline getirmiyor, sadece yaşamını sürdürmek için onu kullanıyordu.

Chippewa'nın eşitlikçi grupların içinde yer alan bireyler ve ailelerin kendilerine ait toprakları yoktur. Toprak tüm topluluğun kullanımı içindir ve grup üyeleri toprağın kullanımını paylaşırlar. Grup, alanın bir parçasını belirli bir aileye pay edebilir, ancak bu ne o ailenin pay edilen toprağın sahibi olduğu, ne de diğerlerini oradan atabileceği ve girişleri sınırlayabileceği anlamına gelir. Bahsettiğimiz tahsis

²⁸ Sack, a.g.e., 52.

meselesi sadece tarım için değil avcılık ve toplayıcılık için de geçerlidir. Mısır ve balkabağının Chippewaların beslenmesi açısından önemli bir yeri vardır. Tarımla uğraşan Chippewa yerlilerinin tarlaları, köylerinin yanında yer alır(Chippewaların tarımla uğraşıyor olmalarına rağmen neden avcı-toplayıcı olarak nitelendirilmesi gerektiğini daha önce belirtmiştik). Tarlaların temizleme, ekme ve bakım işleri aileler tarafından tahsis yöntemiyle üstlenilebileceği gibi buna hiç gerek kalmadan, süreç ortak bir biçimde de yürütülebilir. İki koşulda da bahçeler, tarlalar net sınırlarla ve çitlerle birbirlerinden ayrılmazlar. Ancak bu durumun dünyanın büyük bir bölümünde olduğu gibi Chippewalar için de sonsuza dek sürmesi beklenemezdi. Değişim süreci, av etinin kıt hale gelmesi ve güneydeki Chippewaların tarıma daha uzun zaman ayırmasıyla başladı. Topluluğun üyeleri tarım işlerinde hala ortaklaşa çalışmaktaydılar ancak artık yaşamsal öneme sahip ekinlerin vahşi hayvanlardan, küçük çocuklardan ve yeni yeni evcilleştirilen atlardan korunması büyük önem kazanmıştı. Aslında bunlar ufak zorluklar olarak görülüp özel bir önlem alınmayabilirdi, ancak çok ciddi sorunları olmasa da topluluklar, tarlaları veya atları ve hatta ikisini birden çitle çevirmeyi daha uygun buldular.²⁹ Burada çitleme ile amaçlanan, belirli alanları net bir biçimde sınırlandırmak ve çevresi netleşen alanlara girişleri kısıtlamaktır. Ancak çitleme faaliyeti tüm toplumun altüst olması, değişmesi için yeterli değildir, çünkü topluluğun ortak hedefleri henüz değişmemiştir. Sosyal yaşam ve bizim konumuz olan sınırlar açısından asıl altüst oluşun başlangıcı diğer örneklerde olduğu gibi Chippewa'da da tarımsal üretimin artışıyla hayat bulur. Tarımsal ürünlerin hem üretiminin hem tüketiminin artışı Chippewa'nın toprak paylaşımını kaçınılmaz olarak daha karmaşık bir hale getirmiştir. Artık daha ustaca yapılan tarımsal üretim nüfusun artmasına ve emek gücünün idaresinin zorlaşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden ailelerin bir gruptan ayrılıp bir başka gruba katılma arzusu, nüfus baskısı sebebiyle imkânsız hale gelmiştir ki, üreticinin toprağa zorunlu olarak bağlanması gelecek kısımda da anlatacağımız gibi tarımsal çağın en önemli özelliklerinden birisidir. Her ne kadar toplum hala eşitlikçi olsa bile, çünkü toprak hala topluluğun ortak mülküydü, artık aileler kendilerine tahsis edilen arsalardaki ürünlerin zarar görmemesi için sınırlar

²⁹ Sack, a.g.e., s. 8.

inşa etmeye ve arsa girişlerini sınırlandırmaya başlamışlardı. Bu sayede eşitlikçi, avcı-toplayıcı topluluk örneğimizde bölgesellik ve iç sınırlar üremeye başladı. Tabii bu şekilde ortaya çıkan bölgesellik, eşitlikçi topluluğumuzun paylaştığı kimi değerlerle çatışmakta ve işbirliğine engel olmaktaydı. Bölgesellik pek çok zaman eşitlikçi toplumun sınıfsal olarak bölünmüş bir topluma dönüşmesinde katalizör görevi görür. En basit olarak sınırlandırılmış toprakların korunması için er veya geç bu işi bir meslek haline getirerek sürekli aktif bir savunma sağlayacak olan, konusunda uzmanlaşan savunuculara ihtiyaç duyulacaktır. Bu da servet birikimiyle bir araya geldiğinde işbölümünün başlamasına ve artık eşit olmayan sınıflı bir toplumun oluşmasına sebep olacaktır.

Buraya kadar saydıklarımız ilkel Chippewa topluluğunun sınırsız, eşitlikçi, komünal yaşamının iç dinamiklere bağlı olarak nasıl bir değişim geçirdiğini sergiliyor. Kuşkusuz kıtaya sonradan gelen Avrupalı göçmenlerin, kıtanın ekonomik yapısını değiştirmesi de Chippewa'ların sınırlı alanlara hapsedilmelerine önemli katkılar sağlamıştır. Topluluğun sınırlarla tanışması ve hiyerarşik bir düzene bağlanması için son adım Avrupa'dan göçen Amerikalılar tarafından atıldı. Beyaz adam Pazar ekonomisi temelli toplumu ile yeni keşfettiği kıtayı ekonomik ve siyasi sınırlar kullanarak parçaladı. Parçalanmış topraklar arasında kuşkusuz Chippewaların yaşam alanları da vardı. Ancak bizim için bu noktada asıl önemli olan sınırsız bir toplumun, iç dinamiklerine bağlı olarak sınırlı ve eşitsiz bir yaşama nasıl geçtiğidir. Chippewa da servet birikiminin ve iş bölümünün nüvelerinin ortaya çıkmasıyla sabit mekânlarda siyasi ve iktisadi sınırlar içinde yaşam için hazırlıklı hale gelmiştir.

2. Tarımsal toplumlar

İlkel toplulukların, başlangıç seviyesinde ilgilendikleri tarıma olan ilgilerinin artışı ile ihtiyaçlarından fazla ürün elde etmeleri sonucunda, siyasal ve sosyal yaşamlarında bir dizi değişiklikler meydana gelir. Tarımsal toplumlar, bu değişimi yaşayan çok sayıda ilkel kabilenin merkezi bir yönetsel organizasyon altında

birleşmeleri ile hayat bulur. Avcı-toplayıcı toplulukların aksine tarım toplumlarında devletsel özellik görülmektedir. Bu bölümde tarımsal toplumların kişilerden bağımsız bir devlet yapılanmasına ve yönetici sınıfların kurguladığı fakat tüm toplumca kabul gören sınırlara neden ihtiyaç duyduklarını inceleyeceğiz.

Tüm post-neolitik çağ boyunca çok sayıda yerleşik toplum ortaya çıkmış, bunlar dağılmış ve yeniden oluşturulmuştur. Bu dönemde devletin kökenlerini araştıranlardan bazıları devletin fetihler sonucunda, kimileri de özel mülkiyetin korunması amacıyla ortaya çıktığı şeklinde tezler öne sürmüşlerdir. Devletin ilk kurbanları, büyük nehirlerin kenarında kümelenmeye başlayan insan topluluklarıdır. İnsanları bu tuzağa çeken de alüvyal tarım olmuştur. Diğer topluluklara nazaran belirli bir servete sahip olmuşlar ve şehirleşmenin ilk örneklerini ortaya çıkarmışlardır. Ancak taşınmaz mülklere sahip olmaya başlayan savunmasız tarımsal toplumlar silahlı göçebelerin saldırılarına ve hatta işgaline açık hale gelmişlerdir. Özel mülkiyetin korunması için ortaya çıkan devlet teorisi işte bu noktadan hareket eder. İlk şehirler, senelik veya düzenli yağmaların, ardı arkası kesilmez göçebe tecavüzlerinin bilgisine ulaşmalarının ardından, kendilerini savunmayı öğrenmişler ve böylece başlangıç seviyesinde devletler kurmaya başlamışlardır.³⁰ Üretimin büyük bölümü tarım yoluyla gerçekleşmektedir ki, bu da her zaman işgal edilme riski barındıran verimli topraklara yapılan yatırımların risk altında olduğunu ve savunulması gerektiğini gösterir. Korumanın aracı olan devlet, koruyacağı ve vergi toplayacağı toprakları belirlemek için sınırlar tasarlamış, hatta inşa etmiştir.

Tarım toplumlarının oluşturduğu devletler çoğunlukla karşımıza birer imparatorluk olarak çıkarlar. Bu tarımsal imparatorluklarda okuma-yazma, sayma kimi uzmanların tekelindedir ve bu durum tarımsal devletlerin yönetim tekniğini doğrudan etkiler. Buradan da anlaşılacağı gibi tarımsal toplumlar son derece eşitsizdirler. Üretim sonucu elde edilen kıt miktardaki fazlanın ve yönetim erkinin nüfusa dağılışı eşitsizlik durumunun diğer göstergeleridir. Bu çağda insanlar,

³⁰ O'Leary, a.g.e., s. 17.

devletler tarafından avlandı, toplandı, koyun sürüleri gibi güdüldü ve en sonunda evcilleştirildi. Evcilleştirilen insanlar sıralandılar, sınıflandırıldılar, güç kullanılarak veya tabi tutularak toprağa bağlandılar ve çok şiddetli bir kast sisteminin içine sokuldular. Kölelik ve serflik sistemin yürümesi için önemliydi ve iyi iş gördüler. Toprağa bağlanan toplumun hareketliliği, hem yatay hem dikey olarak son derece sınırlıydı. İmparatorluklarının dış uçları vardı elbette ancak bunlar bugün anladığımız manada sınırlar değildiler ve genellikle sürekli bir yer değişimi halindeydiler. Asıl sınırlar ise imparatorlukların çeperlerinde değil içindeydi, geçmiş dönem fetihlerinin sonucunda ortaya çıkan yönetsel düzenlemeler ve mali zorunluluklar sayesinde oluşan iç sınırlar.

Tarımsal toplumlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yemek üretip depolayabilirler ve başka biçimlerdeki depolanabilir serveti biriktirirler. Depolama, depolanan ürünlerin ve eşyaların korunmasını da beraberinde getirir. Koruma işi ise artık avcı-toplayıcı topluluklarda olduğu gibi işbirliğiyle halledilecek bir iş olmaktan çıkmıştır. Artık ihtiyaç duyulan şey işbirliği değil iş bölümüdür. “Gerçekten de, iş paylaşılmaya başlar başlamaz herkesin kendisine dayatılan onun dışına çıkamadığı, yalnızca kendisine ait belirli bir faaliyet alanı olur; o kişi avcıdır, balıkçıdır ya da çobandır ya da eleştirici eleştirmendir, ve eğer geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa bunu sürdürmek zorundadır...”³¹ Marx ve Engels’in de işaret ettiği gibi insanın doğayla ilişkilendiği bu yeni biçim ve sosyal ilişkiler ağı, işbölümünü zorunlu kılmaktadır. Bu sebepten dolayı tarımsal toplumlar karmaşık bir sosyal farklılaşma ağı geliştirme eğilimindedirler, yani iş bölümü. Osmanlı İmparatorluğundaki adalet çemberinin şu bölümü tarımsal imparatorluklarda iş bölümünün nasıl meşrulaştırıldığına çok iyi bir örnektir. Padişah tebaanın barış içinde yaşamasını sağlar, böylece köylüler üretebilirler. Barıştan menfaat sağlayan köylüler de, padişahın ve diğer aracılardan görevlerini layıkıyla sürdürebilmeleri için onlara vergi öderler. Köylüler, askerler ve yönetici sınıflar tarımsal toplumlarda birbirlerinin görevlerini üstlenemeyecekleri için birbirlerine muhtaç hale gelirler. Birbirlerinin görevlerini üstlenememelerinin sebebi ise kendi görevlerindeki uzmanlaşma ihtiyacıdır. Tarımsal topluma geçişte

³¹ Marx, Engels, a.g.e., s. 59.

mutlak bir ihtiyaç haline gelen uzmanlaşma, bireyin iş bölümünde birden fazla rolü sahiplenmesinin önünde engeldir. Kimi zamanlar özgür köylü topluluklarında çiftçinin aynı zamanda savaşçı olabildiği örnekler vardır, tıpkı erken dönem Roma toplumunda olduğu gibi. Ancak bu gibi örnekler çok sınırlıdır çünkü tarımsal çağda bir kişinin ömrü hem üretici hem de savaşçı olmasına ve iki konuda da uzmanlaşmasına yetecek kadar uzun değildir. İş bölümü, kişilerin belirli faaliyet alanlarında uzmanlaşması ve uzmanlaştıkları alan dışında faaliyet göstermemelerini sağlayarak insanlar adına yeni sınırlar ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Ancak giriş bölümünde de ifade ettiğimiz gibi biz çalışmamızda esas olarak yaşam alanlarını sınırlayan coğrafi ve siyasi sınırları mercek altına alıyoruz.

Görüldüğü üzere durum tarımın gelişmesiyle şiddetli biçimde değişmektedir. Depolanabilir ürün, artık oluşumunu sağlamış, saklanabilir değerini yani artığın varlığı da güç sahipliğini sadece mümkün değil, zorunlu kılmıştır. Platon, artığın varlığının, savunmayı ve zor gücüne sahip bir düzeni kaçınılmaz hale getirdiğini öne sürmüştür.³² Temel olarak sahip olmanın yolu, sahip olduklarını fiziksel veya sosyal yöntemlerle koruyabilmekten geçer. Mülk ve güç birbirleriyle bağlantılı kavramlardır. Özel mülk ancak doğrudan güç kullanılarak veya onaylanması, yaptırımları güce bağlı olan sosyal kurallar yaratılarak savunulabilir. Özel mülkün korunmasını sağlamak için oluşturulacak güç tekeli ve yasaların hangi coğrafyalarda geçerli olacağına dair tanımlamalar üretmek de bir zorunluluktur. Görüldüğü gibi insanları belirli bölgelerde yaşamaya zorlayan, o bölgelerin yasalarına uymadığı zaman cezalandırılmasını sağlayan, bölgesel yaşam ve tabii ki bölgelerin tespiti için gerekli olan sınırlar; özel mülkiyet ve onun korunması ile doğrudan ilişkili olgulardır.

Tarımsal toplumların alış veriş, ticaret mantıkları sanayi toplumlarından oldukça farklıdır. Sanayi toplumundaki, ihtiyaç duyulan şeyi, ihtiyaç duyulan anda alma alışkanlığını tarımsal toplumlara uyarlamaya çalışmanın sonucu felaket olacaktır. Tarımsal üreticinin elindeki tüm ürününü elden çıkarıp, ihtiyacı olanı satın almaya

³² Platon'dan aktaran Gellner, a.g.e., s. 145.

çalışması öncelikle fiyatlarda bir dalgalanmaya sebep olacaktır. Komşularda ortaya çıkması muhtemel bir üretim dalgalanması da üreticimizi basbayağı aç bırakacaktır. Bu yüzden tarımsal çağda üretilen ürünün çok büyük bir bölümü güvenlik için saklanır. Saklamanın başarılı olabilmesi için saklanan ürünün çok iyi korunması gerekir. Tarımsal toplumlarda çeşitli saklama sistemlerinden söz edilebilir. Ürünler, yaşamlarını yan yana sürdüren, eşit, çiftlik evlerinde saklanabileceği gibi güvenliğin daha önemli olduğu coğrafyalarda ürünlerin tamamı barona ait kalenin içinde de depolanabilir. Saklama yöntemi ne olursa olsun, sosyo-politik alt yapının, harici düşmanlara ve içerde oluşabilecek parçalanma tehditlerine karşı korunması her tarımsal toplum için merkezi öneme sahiptir.³³ Hatta bu koruma genellikle üretimin arttırılmasından bile fazla önemsenmiştir. Sistemi ve dâhili düzenin korunması öncelikli öneme sahiptir. Düzeni koruma, özellikle dışarıdan gelecek saldırılardan koruma çabası sınırları ön plana çeker. Ancak tarımsal imparatorluklar çok zaman sınırlarını ve düzenini korumanın yolunu sınırlarını genişletmekten geçtiğini düşünmüşlerdir. Kapitalizm koşullarında kârlarını arttırma şansını yakalayamayan şirketlerin kriz dönemlerinde daha büyük şirketlerce yutulması gibi sürekli sınırlarını genişletemeyen imparatorluklar rakipleri tarafından küçülmeye ve sonunda yıkılmaya zorlanır.

Bu çağda sınırlar asla şimdiki kadar kesin ve net bir şekilde tespit edilememiştir çünkü ölçme ve harita çizim teknikleri oldukça sınırlıydı. Ayrıca içerideki toprak mülkiyetinin sınırları da, ilgili kayıtların tam ve homojen bir biçimde tutulmaması sebebiyle muğlâklık barındırıyordu. Bir aristokrat, bir köyün ve köyün topraklarının kendisine ait olduğunu bilirdi ancak hem kendisi hem de köylülerin büyü bir bölümü, köy topraklarının nerede başlayıp nerede bittiğini tam olarak bilmezlerdi.³⁴ Devletin siyasi sınırları için de benzer bir durum geçerlidir. Devletin toprakları ya soyluların mülklerine göre belirlenir ya da kesin sınırlar tespit etmeksizin, muğlâk uçlarla tarif edilirdi. Tarımsal çağın harita çizim tekniklerinin çok sınırlı olduklarını ifade ettik ancak ilkel çağın haritaları ile karşılaştığımızda bu dönemin haritalarının çok daha itinalı bir biçimde hazırlanmış, daha ölçülü ve soyut

³³ Gellner, a.g.e., s. 130.

³⁴ Sack, a.g.e., s. 76.

olduklarını söyleyebiliriz. Haritalardaki değişim, yaşam alanları ve toprakla ilgili farkındalığın, en azından bu işlerle uğraşan elitler açısından, niteliksel olarak değiştüğünü gösterir.

Tarımsal imparatorluklarda, tıpkı yönetici sınıfların ve biriken serveti korumakla görevli askerlerin olduğu gibi din adamlarının da sınırlara ihtiyacı vardır. Din adamları imparatorluk sınırları içerisinde kendi tekellerini kurmak ve onu savunmak için çaba harcarlar. Gerçi merkeze meydan okuyan yerel din ve büyüler merkezin inanışlarından farksız olabilirler ancak din adamlarının amacı; sınırların dışında kendi inanışlarını barbar veya diğer tarımsal toplumlar arasında yaymakken, imparatorluğun içinde de merkezi dini bir organizasyon yaratmaktır. Tabii o çağda, imparatorluğun tamamında, dini bir monopol yaratmak pek mümkün gözükmemektedir. Dinin ülke çapında tek bir merkezden yönetilebilmesi ve halkın inanışlarının büyük ölçüde homojen hale getirilebilmesi için sanayi toplumlarının doğuşu gerekliydi. Bu çağa geçilinceye kadar tüm toplumlarda yüksek kültür ve halk kültürü arasında kalıcı bir ikili yapı sürmüştür. İkili yapı, yöneten ve yönetilen sınıflar arasında kalıcı bir sınır çizgisi çekiyor ve tarihte topraktan bağımsız ilk iç sınırları oluşturuyordu.

Tarımsal çağın ekonomi motoru iki gelir biçimine yaşamsal olarak bağlıdır. Birincisi savaş ganimetleri diğeri ise üreticilerden toplanan ayni ve nakdi vergiler. Üretim için emek gücüne, biriktirilen serveti korumak ve sınırları genişletmek için de askere olan ihtiyaçları, doğurmaya büyük bir önem vermelerine sebep olur ve sonuç olarak nüfuslarını, tehlikeli bir noktaya getirinceye kadar arttırma eğilimi gösterirler. Ta ki kendilerini besleyen kaynakların limitlerini zorlarcasına nüfuslarını arttırıp, kaynakların yetmediği noktada kıtlık çekmeye başlayınca kadar. Savaş ganimetlerine olan bağlılık imparatorluğun dış sınırlarında sürekli bir genişlemeye sebep olacaktır ancak genişlemenin de limitleri vardır. Mantıklı bir genişleme imparatorluğun etrafı tamamen avcı-toplayıcılarla ve göçebelerle çevrilinceye kadar sürdürülmelidir.³⁵ Bu topluluklar da zaman içerisinde asimile edilebilir yani

³⁵ O'Leary, a.g.e., s. 18.

medenileştirilebilir. Fetih ve birleşme yoluyla genişlemenin limitleri uç topraklarında gezinen barbarlarca belirlenir. Uç topraklarında sürekli ve güvenilir bir vergi sistemi kurmak mümkün olmadığı gibi, bu toprakların imparatorluğa dâhil edilmesi askeri ve yönetsel açılardan oldukça risklidir. Merkezden uzaklaştıkça merkezi yönetimin yönetebilme ve askeri olarak savunabilme kabiliyeti azalmaktadır.

İmparatorluk gelirlerinin iki büyük kaleminden ayni-nakdi vergilerin ortaya çıkardığı bir diğer zorunluluk da köylünün ve hatta esnaf-zanaatkârın hareket özgürlüğünün olmayışıdır. Çünkü bir aristokratın üreticilerini başka bir aristokrata veya imparatorluğa kaptırması haline zaten kıt miktarlarda oluşan artığın sürekliliği tehlikeye girecektir. Bu yüzden aristokratın vergilerinden bunalan üreticilerin sınırların dışına çıkıp daha konuksever olduğunu düşündüğü imparatorluklara kaçması kesinlikle yasaktır. Fazla üretimini arttırmak için mümkün olduğunca yüksek bir nüfusa sahip olmayı amaçlayan tarımsal imparatorluklar göçü tamamen yasaklar, toprağı kaçak biçimde terk edip, sınırı aşanları ölüm cezasına çarptırırlar. İç ve dış sınırlar tarımsal çağda yaşayan insanlar için, ilkel dönemdeki aksine, ölümcül ve tehlikeli hale gelmeye başlamışlardır. Ancak toprağa zorla bağlanan köylülerin, serflerin ve kölelerin yüksek vergilerden kaçamamaları halinde de sonları ölüm olabilir. Sonuç olarak tarımsal toplum, nüfus artışına olan durdurulamaz açlığı ve tarımın yeterince gelişmemiş olması dolayısıyla doğaya mahkûm olması arasındaki, nüfus artışı ve kıtlık kaynaklı toplu ölümler kısır döngüsünün mahkûmudur.

İmparatorluğun dış sınırları(tarımsal çağ için bahsettiğimiz bütün sınırlar, ikinci bölümde yapacağımız ayrıma göre birer uçtur) medeniyetin gelişimi ile ilgilidir ve askeri önceliklere uygun bir şekilde düzenlenir. Tarımsal imparatorluğun hemen yakınındaki bir başka imparatorluğu, fethetmesi, yok etmesi veya onunla birleşmesi gerekir. Aksi takdirde rakibi aynı şeyi kendisine yapacaktır. Uçlar bütün derinlikleriyle savunulur, toprak üzerindeki düz bir çizgi gibi değil. Bu çağ için en uygun dış sınırlar, girişi engelleyen fiziksel bariyerlerden oluşur. Sıradağlar, nehirler

bataklıklar, çöller aşılması zor oldukları için çok iyi savunma sağlayabilirler. Bu bağlamda tarımsal toplumların sınırlarının doğal uçlar olduğu iddia edilebilir. Ancak bu dönemin doğal sınırlarının, ulus devletler için iddia edilen doğal sınırlarla hiçbir ilgisi yoktur. Bu dönemin doğal sınırları sadece yer şekillerine ve belki biraz da merkezi yönetim erkinin ulaşabileceği mesafelere uygunlukla ilgilidir, kültürle ve dönem için çok erken olan ulusal ve etnik kümelenmelerle alakası yoktur. Uçlar medeni imparatorluklarla, hala dağlarda, ormanlarda, bataklıklarda, çöllerde dolaşan ve yaşayan barbarlar arasında oluşturulur. Eğer ihtiyaç duyulursa ucun çeşitli bölgelerinde; gözetim sağlamak, barbar akınlarını engellemek ve toplu göçebe kıyılarına destek oluşturmak amacıyla duvarlar ve askeri birimler inşa edilebilir. Uç bölgelerindeki askeri yöneticiler mutlaka saray ailesi mensubu olmalıdırlar veya düzenli olarak yeniden atanma şartı olmalıdır. Aksi takdirde yöneticiler, merkezden yeterince uzakta bulunan ama medenileştirilmiş bölgelerde kendi emperyal arzularını gerçekleştirmek üzere harekete geçebilirler.

Tarımsal toplumları yöneten imparatorlukların sınır politikaları gayet basittir: askeri, mali ve medeni olanakların izin verdiği doğrultuda mümkün olan en geniş dış sınırlara ulaşmak. İçeriye yönelik sınır politikası ise toprakları bölerek yönetmek üzerine kuruludur. Yerel yöneticileri yani aracıları sürekli yeniden yapılandırarak, sarayın yetersiz kaynaklarını vergi toplayıcıların ve generallerin tükenmez arzularından korumak. İç ve dış sınır politikalarının bu kadar basit olmasının çeşitli sebepleri vardır. Tarımsal çağda jeostratejik planlar üretecek bilgi kaynaklarına sahip olmanın mümkün olmadığını iddia edebileceğimiz gibi zamanın sorunlarının günümüz sınır sorunları kadar büyük ve çeşitli olmadığını söylemek de mümkündür. Örneğin, kültürel özellikler tarımsal çağda asla bir sınır problemine sebep olmamıştır. Hem de bahsettiğimiz çağda kültürel olarak homojen bir yapıya sahip imparatorlukların çok ender bulunmasına rağmen. Toplumun farklı katmanları arasındaki kültür ayrılıkları bile ancak hükümdarın halkı yönetmesine fayda sağladığı durumlarda kullanılır.³⁶ Gellner'in sanayi çağı adını verdiği, ulus

³⁶ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992, s. 34.

devletlerin egemenliğini ilan ettiği bir sonraki dönemde ise, hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin kültürlere bakışı oldukça farklı olacaktır.

Modern dünyanın bölgesel yaşam ve organizasyon anlayışında tarımsal çağdan kalma pek çok eski kültür ve medeniyetin ufak izleri vardır. Günümüz uluslararası sınır ve egemenlik anlayışları da Roma'nın; bölgesellik, özel hukuk kavramı olan mülk(**dominium**), kamu hukuku kavramı olan bölünmeyen otorite(**imperium**) düşünce ve kavramlarına çok şey borçludur. Roma'nın bir cumhuriyet olarak anıldığı dönemin(M.Ö. 509–27) başında, İtalya yarımadasının nüfus yoğunluğunda görece bir artış yaşanmıştır. Nüfus yoğunluğu sebebiyle Ramnes, Tities ve Luceres kabileleri(**Populus Romanus**) yaşamlarını birbirlerine çok yakın yerleşim alanlarında sürdürmek zorunda kalmışlardır. Aralarında bataklıkların, ormanların veya yerleşilmemiş toprakların bulunmadığı yerleşimler, daha önce Chippewa örneğinde de bahsettiğimiz gibi, kimi değişimlere uğrayarak sınırlarla birbirlerinden ayrılmışlardır. Böylece Batı Avrupa'da siyasal sınırların ilk örneği olan Roma İmparatorluğuna ait Ren-Tuna sınırı ortaya çıkmıştır.³⁷ Bu sınır kuzeydeki savaş sever Cermen kabilelerine karşı kurulmuş, tahkim edilmiştir. İmparatorluklarını İspanya, Galya, İngiltere'ye kadar genişleten Romalılar, kendi siyasal sistemleri gereğince bu bölgelerde yeni vilayetler yaratmışlar ve Avrupa'ya yeni sınırlar kazandırmışlardır. Romalılar yeni bölgeler oluşturup bunları sınırlarla ayırmakla kalmadılar, aynı zamanda bu bölgeleri hiyerarşik bir düzene de soktular. En aşağıda “**pagus**” ile başlayan, sonra “**civitatis**”in geldiği ve tepede de “**provincia**” veya “**regio**”nun bulunduğu bir düzen.

Üç kabileden oluşan Populus Romanus konfederasyonu devletleşmeye doğru yaşadığı geçiş aşamasında fetihlerle güçlü bir krallık haline gelmiştir. Geniş topraklara sahip güçlü bir krallık haline gelmesinin sonuçlarından birisi toprak rejiminin değişmesi olmuştur. Kamu toprakları gittikçe azalırken, ailelere ait olan topraklar hem oransal olarak hem de yüzölçümü olarak artmış, latifundium adı

³⁷ Sven Tägil, “The Question of Border Regions in Western Europe: An Historical Background”, **Frontier Regions In Western Europe**, Ed. Malcolm Anderson, Londra, Frank Cass, 1983, s. 22.

verilen büyük çiftlikler ortaya çıkmıştır.³⁸ Artık hayvancılık eski değerini yitirmeye, önceden görülmemiş boyutlarda tarım yapılmaya başlamıştır. Kamu toprakları kimi ailelerce paylaşılır ve Roma'nın içinde mülkiyet sınırları çizilmeye başlanırken, ekonomi temelli toplumsal sınıflar ortaya çıkmış, patrici ve pleb olarak ayrılan Roma halkının arasında da sınırlar oluşmuştur. Toplum içerisinde oluşan bu farklılaşma karar alma yani siyasi yönetim mekanizmasına da etki etmiş, Roma kralı Servius Tullius döneminden itibaren krallık, zenginlik esasına dayanan Comices Centuries adı verilen konsey tarafından yönetilmeye başlamıştır. Bu ekonomik modeli ayakta tutan şey ise ardı arkası kesilmeyen fetihlerdi. Roma devletleşmesiyle beraber sürekli sınırlarını genişletmiş ve mali ihtiyaçlarını fetihlerden elde etmiştir. Tarım için ihtiyaç duyulan topraklar, geniş toprakların işletilmesi için gereken köleler ve gittikçe daha asalak bir sınıf haline gelen plebleri susturabilmek için ihtiyaç duyulan ganimetler. Fetihler Roma'ya ihtiyacı olan tüm bu kaynakları sunuyordu.

Tarımsal toplumlarda sınırların, savunma amacıyla ortaya çıktığı genel olarak kabul edilir. Roma İmparatorluğu'nun dış sınırları ve sınırların amaçları hakkında da çeşitli görüşler vardır. Kimilerine göre Roma'nın uçları dikkatlice planlanmış ve akıllıca inşa edilmiş bir savunma sistemidir. Örneğin, Rudyard Kipling gibi araştırmacılar Roma'nın sınırlarını, medeniyet ile barbarlığı birbirinden ayıran, savunmaya yönelik çizgisel sınırların ilk örnekleri olarak tarif eder. Kuzey Afrika'daki duvarı, Ren ve Tuna sınırlarını, İngiltere'deki "Hadrian" ve "Antonius" duvarlarını(sadece yirmi yıl elde tutulabilmiş), on dokuzuncu yüzyılın sınır inşa tecrübesi ile değerlendirdiğimizde gerçekten bu sonuca varmamız mümkündür. Hatta Edward Luttwak da Romalıların, tıpkı Hindistan'daki İngilizler gibi, lejyonlarının dış saldırılara karşı, arkasında iyi bir savunma yapabileceği bilimsel sınırlar kurguladıklarını ileri sürüyor.³⁹ Ancak Benjamin Isaac Roma'nın doğu teşkilatının asla savunma konumunda olmadığı, bu bölgedeki askeri tesislerin yerel halkı kontrol altında tutma ve Pers topraklarına doğru genişleme fonksiyonu ile

³⁸ Murat Özyüksel, **Feodalite ve Osmanlı Toplumu**, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s. 8.

³⁹ Kipling ve Luttwak'tan aktaran: Malcolm Anderson, **Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World**, Cambridge, Polity Press, 1996, s. 13.

kurulduğu gibi gerekçelerle savunma amaçlı uçlar olgusunu sorgular.⁴⁰ Bu sınırların ve büyük yapıların esas amacı buldukları bölgeleri kontrol altında tutmak ve Roma'nın gücünün, otoritesinin kendi topraklarının çok ötesindeki insanlar tarafından hissedilmesini sağlamaktır. Roma'nın modern anlamda jeopolitik stratejiler üretmesi mümkün değildi. Romalılar böyle bir stratejiyi formüle edecek ne bilgiye ne de araçlara sahiptiler. Dolayısıyla Roma'nın sınırları(uçları) stratejik sebeplere bağlı olarak değil, askeri kayıplara veya askeri olmayan kimi faktörlere bağlı olarak dönem dönem değişir ya da sabitlenirdi. Roma'nın kendi toprakları ve insanları dışındaki dünyaya dair kavrayışı oldukça basittir. Sınırları dışındaki, sosyal ve siyasal kurumlarla ilgili özel bir anlayışları ve topraklarla ilgili karmaşık bir jeopolitik stratejileri yoktur. Roma'nın sınırları dışında kalan ve henüz Roma ordusunun da ulaşamadığı topraklar Romalılar için vahşi, gizemli ve bilinmeyen yerler olmuşlardır.

Roma tarihini ve sınırlarını anlamak için haritalara ve haritacılığa ihtiyaç vardır. Romalıların bir bölge ile dolayısıyla dünya coğrafyası ile ilgili bilgi edinmelerinin tek yolu bölgeden geçmektir. Bu işi de genellikle Roma ordusu halletmiştir. Eski kaynaklarda karşımıza çıkan kimi bölgelerle ilgili ayrıntılı coğrafi bilgiler askeri seferler sırasında toplanmıştır. Örneğin, Romalıların Elbe Nehri'nin ötesine dair hiçbir coğrafi bilgileri yoktur, çünkü Roma bu bölgeye kadar asla ilerlememiştir.⁴¹ Seferler sırasında yazılmış olan seyahatnameler edinilen bilginin temel kaynağıdır. Askeri seferler dışında Roma'nın coğrafya bilgisine katkıda bulunan, askeri olmayan keşifler de vardır. Bu keşifler genelde imparatorların isteği üzerine yapılırlar, ancak bunların sayıları oldukça azdır ve keşfin yöntemi yine, geçilen toprakların tasviri üstüne kuruludur. Bir diğer askeri olmayan coğrafi bilgi kaynağı da ticaret yollarını kullanarak önemli mesafeler kat eden tüccarlardır. Bu bilgi kaynağının da ne kadar güvenilir ve devlet tarafından ne kadar kullanılmış olduğu çok kesin değildir. Bu tür bilgi ve bilgi kaynakları zaman zaman oldukça problemlili olabilirler. Tasvir edilen toprakların boyutları, şekli, yönü ve komşu coğrafyalara

⁴⁰ Benjamin Isaac, **The Limits of Empire: The Roman Army in the East**, Oxford, Clarendon, 1993.

⁴¹ Susan P. Mattern, **Rome and the Enemy**, California, University of California Press, 1999. s. 26.

göre pozisyonu bilginin kaynağı olan kişinin olası hataları sebebiyle yanlış öğrenilip, tanımlanabilmektedir. Bu durum okuduklarını mutlak tarihi gerçekler olarak yorumlayan günümüz tarihçilerini de şaşırabileceği için dikkate değerdir. Günümüz teknolojisi ile hazırlanan ve daha doğru bilgilere ulaştığımız iki boyutlu haritalarla kıyaslamamız halinde tarımsal çağın tek boyutlu coğrafi bilgi kaynakları elbette sorunludurlar. Ancak döneminin tek coğrafi bilgi kaynağı olan bu seyahatnameler sahiplerine büyük hizmetler vermiş, özellikle savaşlarda ve mesafe ölçümlerinde önemli kolaylıklar sağlamışlardır. İmparatorluğun sınırları dâhilinde ise, mesafe ölçümleri daha basit bir yöntemle ölçülür, hesaplanır ve işaretlenirdi. İmparatorluğun uzak köşelerine kadar uzanan mil taşlarına, mesafeler arttıkça, kesinliği konusunda olduğundan fazla değer verilmemelidir, ancak kendi dönemi için oldukça işlevseldirler.

Tüm Romalılar imparatorluğun sınırları olduğunu biliyordu ve her eğitimli kişi bu sınırların; kuzeyde Ren ve Tuna nehirleri, doğuda Fırat Nehri, Suriye, Arabistan, Afrika çölleri ve okyanuslardan oluştuğunu söyleyebilirdi. Severus'tan sonra Dicle Nehri doğu sınırı, İngiltere'deki duvarlar da batı sınırı haline gelmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Roma'nın sınırlarını okyanuslar, nehirler, çöller ve sıradağlar gibi aşılması güç, doğal engellerle tarif etmesidir. Bunların dışında kalan uçlarını da kaleler ve askeri birliklerle kuvvetlendirip, sonuçta imparatorluğun çevresinde barbarlarca aşılması çok güç bir çember oluşturmaya çalışmıştır. Bu sınırlar daha sonra Roma'nın doğal sınırları olarak kabul edilecektir, ancak dikkatli bir göz bu sınırların pek de doğal olmadıklarını kolaylıkla fark edecektir. Ren, Tuna ve Fırat nehirleri boyunca uzanan kaleler, Hadrian Duvarı, Afrika Duvarı(**Fossatum Africae**), **Palisade of Raetia**, adı verilen duvar ve hendekler, sınırlarını inşa etmek ve korumak için Roma'nın ne kadar büyük bir çaba sarf ettiğinin ve bu sınırların doğal değil yapay olduklarının göstergesidirler. Tabii kurulan kalelerin, inşa edilen duvarların ve açılan hendeklerin de tek amacı savunma değildir. Bu yapıların imparatorluğu geniş çaplı istilalardan koruması beklenemezdi, zaten yapılış amaçları da bu değildi. Yapılar, en az savunmaya hizmet ettikleri kadar Roma sınırlarındaki ekonomik hareketleri ve soygun peşindeki çeteleri kontrol altında tutmak için inşa

edilmişlerdi.⁴² Ayrıca bu duvarlar vergi dönemlerinde ödeme yapmaktan kaçmayı düşünen yerleşik halk için de birer caydırıcıydı. Örneğin, birinci yüzyılın sonundan itibaren Roma, Arabistan çevresinde hiçbir ciddi tehditle karşılaşmamıştı. Dolayısıyla Afrika Duvarı savunma maksadından çok, ithalat-ihracat vergilerini kontrol altında tutmayı ve tüccarlara saldıran yerel çeteleri durdurmayı amaçlıyordu. Kuşkusuz bu yapılar yabancılarda psikolojik etkiler bırakmayı da hedefliyordu. İlkel ve gelişmemiş araziler üzerinde kurulan bu büyük ve karmaşık yapılar inşa edildikleri çağda etkileyici ve hatta korkutucu olarak algılanmış olmalıdır.

Roma İmparatorluğu için seferlerin, fetihlerin ve fetihler sonucunda elde edilen gelirin ne kadar hayati olduğundan bahsetmiştik. Fethedilen toprakların, imparatorluğa bağlanan krallıkların ve müttefiklerin savunulması da en az seferler kadar önemlidir. Savunmayı temsil eden, ayakta tutan iki olgu Roma ordusu ve tabii ki sınırlarıdır. Kalıcı ve kolay savunulabilir sınırlar oluşturmak, sınır bölgelerinde hızlı bir iletişim sağlamak Roma'nın sınır politikalarının özünü oluşturuyordu. Tabii çok sayıda askeri birliğin imparatorluğun uçlarında görevlendirilmesinin tek nedeni savunma da değildir. Roma'nın sınırlarında arzuladığı kalıcılık ve bir anlamıyla sabitlik nosyonu, dışarıdan gelecek olası saldırıları hedef almaktaydı, yoksa Roma sınırlarının fetihler sonucu sürekli gelişmesi, bir kararsızlık ve güvenilmezlik hali olarak görülmezdi. Zaman ilerledikçe Roma'nın sınırları genişliyor, sınırlar genişledikçe yeni fetihler azalıyor ve hazinenin yaptığı askeri harcamalar sınırları savunmak için verilen savaşları ancak karşılıyordu. Yeni fetihlerin gerçekleşmemesi ve vergilerin dayanılmaz boyutlara ulaşması sonucunda köylüler çevredeki latifundiumlara göç etmeye, devlet göçler sonucunda iyice düşen vergi gelirlerini kaybetmemek için göçle ilgili daha sert önlemler almaya başlıyordu. Devletin gittikçe güçsüzleştiği dönemde önce Cermen sonra da İslâm, Norman ve Macar akınları, sınırları arasında barış içinde yaşayan Romalıları, şehirlerini korumak için mezar taşlarından bile sur yapmaya yöneltiyordu.⁴³ Roma'nın geniş sınırlara sahip olduğu imparatorluk dönemi artık kapanıyor, korku dolu Romalıların sığındıkları senyörlerden ayakta kalabilenleri artık birer kral gibi davranıyordu. Avrupa'da

⁴² Mattern, a.g.e., s. 113

⁴³ Özyüksel, a.g.e., s. 31.

Feodalite dönemi böyle başladı ve Avrupa'yı sınır olgusuyla tanıştıran Roma'nın üç kıtaya yayılan toprakları; surlarla çevrili kentlerin, kalelerin ve şatoların yönetimine geçti.

Sonuç olarak, tarımsal çağın imparatorlukları ile ilgili yapacağımız toparlayıcı bir tanımda müphemlik ve geçicilik, sağlamlık ve istikrardan daha baskın olacaktır. Çünkü bu çağın imparatorluklarının pek çoğu için en önemli gelir kapısı askeri seferlerdi ve askeri seferler de, durmaksızın genişleyen sınırlar anlamına geliyordu. Her ne kadar doğal sınırlar tabiri tarımsal imparatorluklar için çok kullanılıyor olsa da, devletlerin sabit(daha az değişken) sınırlara sahip olmaları için köprünün altından çok sular akması, dünyanın uluslaşma ve sanayi devrimi gibi büyük dönüşümlerle karşılaşması gerekecekti.

Tarımsal çağ ve bu çağın en sık rastlanan biçimi imparatorlukların, sınır anlayışından bahsettikten hemen sonra modern devletler ve bunların sınırlarının analizine başlanması iki devlet modelinin arasında farklı özelliklere sahip devlet biçimlerinin de var olması sebebiyle eksikli görülebilir. Devletlerin sınırlarına yaklaşımlarını konu alan bir çalışmanın, denizaşırı imparatorluklarda ya da merkantilizmin Batı Avrupa devletlerince kabul edildiği dönemlerde sınırların nasıl nitel değişimlere uğradığını incelemesi elbette mümkün. Ancak biz bu bölümümüzün başında sınırların önemli nitel değişimlerini ifade eden kopuş dönemlerini neolitik ve sınai devrimler olarak sıralamıştık. Bu model elbette tarımsal çağ olarak adlandırdığımız dönemin ve modern devletler öncesindeki bütün devletlerin birebir aynı sınır anlayışlarına ve sınır özelliklerine sahip oldukları anlamına gelmez. Ancak sanayi toplumlarına ve bu toplumlara uygun devlet biçimlerinin ortaya çıkmasına kadar sınırların misyonu veya müphemliği gibi pek çok özelliğinde bir kopuş olarak tanımlanabilecek bir değişim yaşandığını söylemek mümkün değildir. Egemen sınıfların değişmesi yani iktidarın el değiştirmesi, tebaanın vatandaşa dönüşümü, milli devlet anlayışıyla ortaya çıkan homojen devlet görüşleri ve azınlık sorunları, milli ve zorunlu bir eğitim anlayışıyla gelişen ulusal/resmi dil uygulaması, yeni vergi ve askerlik düzenlemeleriyle yeni anlamlar ve amaçlar kazanan nüfus sayımları, pasaportun icadı, vb. değişimlerin yaşanması

sınıra yüklenen anlamın ve sınırın misyonunun büyük ölçüde değişmesine sebep olmuştur. İkinci bölümde bu değişimin özelliklerini ve sonuçlarını incelemeye çalışacağız.

II. ULUS DEVLETLER ÇAĞINDA SINIRLAR

Çalışmamızın ilk bölümünde, sınırsız yaşamakta olan ilkel insanın, her coğrafyada aynı dönemde yaşanmamış olsa da neolitik devrimin ardından, biriktirme kabiliyetini nasıl geliştirdiğini ve özel mülkiyetin ortaya çıkışı ile birlikte, kendisini belirli coğrafi alanlara kendi imal ettiği bariyerler aracılığıyla nasıl hapsettiğini inceledik. Yirmi birinci yüzyıl itibariyle insanlığın bu eğiliminde bir değişimin olup olmadığını anlamak için, sınırların ortaya çıkışı ve süreklilikler/kopuşlar halindeki değişimini gözlemlediğimiz çalışmamızın ikinci bölümünde sınırların tarih boyuca zirve yaptığı çağı inceleyeceğiz. Ulus devletlerin baş aktör olarak karşımıza çıktığı sanayi toplumları çağında, artık sınırların sadece birer güvenlik bariyeri olmadıklarını; sınırların çevrelediği alanlardaki insanların dilsel ve hatta etnik özellikleriyle homojen hale getirilmeye çalışılması sonucunda, hem siyasal olarak hem de bireysel/kolektif bilinçlerdeki tezahürünün nasıl değiştiğine tanık olacağız. Elbette değişimin tek sebebi veya müsebbibi ulus devletler olarak görülemez. Sanayi ve Fransız Devrimleriyle ortaya çıkan hem iktisadi hem de siyasi değişim/dönüşümler, sınırların yeni misyonlar ve yeni anlamlar yüklenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu yüzden iki devrime de sınırların nitel değişiminin tetikleyicileri olarak ayrı birer başlık halinde değinmemiz gerekecek. Ancak bu gelişim ve değişim rotasını incelemeyen önce yine bu çağda yapılan sınır tanımlamalarını incelememiz gerekmektedir. Bugün kullandığımız anlamıyla sınırlardan bahsederken faydalandığımız birçok farklı kavram, devletlerin uçlarıyla ilgili kavram setleri ulus devletlerin hâkim olduğu sanayi toplumları çağında ortaya atılmışlardır. Uç, hudut ve sınır gibi belli başlı kavramlar ve bu kavramlara yüklenen anlamlar, sınırların yüzyıllar boyunca geçirdikleri değişimi anlamamız açısından önemlidirler. İşte bu yüzden siyaset biliminin konusu sayılabilen pek çok olgunun köklü bir değişim geçirmesine sebep olan çifte devrimlerden ve sınırların yeni özelliklerini incelemek maksadıyla mercek altına alacağımız ulus devletlerden bahsetmeden önce, sınır kavramıyla ilgili yazılı ürünler vermiş düşünürlerin ve bilim insanlarının yapıtlarına bir göz atacak, ardından da bu kişilerin ortaya attığı farklı kavramların ayrıntılı bir incelemesini yapacağız.

A. Sınır kavramının tarihsel gelişimi

Sınır kavramı küreselleşme sürecinin de etkisiyle günümüzde sadece modern devletin bir bileşeni olarak siyaset bilimi alanında veya coğrafi uçlar olmaları bağlamında coğrafya bilimi alanında değil sınırları aşmak, yıkmak, metaforları üzerinden birçok farklı disiplin tarafından kullanılmakta, çağlar boyunca hiç sahip olmadığı bir popülerlik kazanmaktadır. Ancak bu popüler olma hali tıpkı, sınırların varlığının olağan hatta tartışılmaz kabul edildiği dönemlerde olduğu gibi önemli tehlikeler barındırmaktadır. Tartışılmaz bir kavram, bir gerçek olan sınır ne kadar anlaşılabilir ise, yerli yersiz kullanılan sınır kavramı da o kadar anlaşılabilir hale gelebilmektedir.¹ Biz çalışmamızda devletlerarası sınırların mevcut durumu ve geleceği hakkında oluşan soru işaretlerine muhtemel cevaplar üretebilmek üzere özellikle sınırların ortaya çıkışı ve günümüze kadar gerçekleşen evrimini, evrimin sebeplerini bizim çalışmamızdan önceki pek çok kaynağın ışığında anlamaya çalışıyoruz. Tabii bunun için bir yandan da kavramın tarih içerisinde nasıl kullanıldığını ve bu kullanımın günümüze gelinceye kadar nasıl bir evrim geçirdiğini incelememiz gerekir.

Giriş bölümünde de açıklamaya çalıştığımız gibi sınırlara olan ilginin artışı paradoksal bir biçimde, sınırların öneminin azalmaya başladığının düşünüldüğü küreselleşme döneminde gerçekleşmiştir. Devlet sınırlarına, sınır bölgelerine ve sınır geçişlerine yönelik artan ilgi özellikle ulus ötesi ilişkilerin daha gelişkin olduğu Avrupa'da yoğunlaşırken, diğer kıtalarda da aynı konuları ele alan çalışmalar azımsanmayacak kadar çoğalmıştır. Ancak çalışmamızda ele aldığımız sınır araştırmalarının öncülleri küreselleşme çağının çok öncesinde, sınırlarla ilgili kavram setlerini oluşturacak eserlerini kaleme almaya başlamışlardır. Bunlar, büyük bir bölümü iki dünya savaşı sırasında ve hemen sonrasında, sınır tespiti ve çizimi konularında öneriler getirmek amacıyla yazılmış, siyasi coğrafya çalışmalarıdır.

¹ Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, **Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, çev. Zeki Yaş, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2002, s. 9.

Kimilerinin inceledikleri konular ya da konuları ele alış amaçları, doğrudan sınırları irdelemek olmamakla beraber sınırlara dair mevcut literatürün temellerini atan kişi ve çalışmaları sıralamaya 19. yüzyılın sonundan, Friedrich Ratzel ile başlayabiliriz. Ratzel'in devlet sınırlarını tarifi, devletin kendisini algılayışı ile bağlantılıdır.² Devleti yaşayan bir organizma olarak gören Ratzel, sınırları da yaşayan bu organizmanın derisi olarak tarif etmiştir. Deri, dış dünyaya karşı savunmayı sağladığı gibi, dış dünya ile organizma arasında gerçekleşecek olan alışveriş de yine deri aracılığıyla yapılmaktadır. Ratzel'e göre hududun kendisi bir soyutlama olmakla beraber gerçek olan sınır bölgeleridir ve bu sınır bölgeleri birbirine komşu olan iki devletin uçlarından ve uçlar arasından geçen huduttan oluşmaktadır. Devlet merkezi ile sıkı bir bağa sahip sınır bölgeleri, güçlerini ve bağımsızlıklarını devletin gücü ve varlığından almaktadır.³ Devletin gücü sınır bölgelerinin de güçlü ve bağımsız olabilmesini sağlarken, güçsüzlüğü sınırın karşı tarafındaki devletin bu bölgede kesin hâkimiyetine sebep olacaktır. Güçsüzlüğün önüne geçebilmek için, sınır bölgelerinde sıkı askeri önlemlerin alınması gereklidir. Bu bilgiler ışığında, görüşleri Birinci Dünya Savaşı döneminde tanınan Ratzel'in oldukça erken bir dönemde devlet sınırları hakkında güçlü değerlendirmeler yaptığını, ancak yine tüm değerlendirmelerinde sınırı arasında bulunduğu devletler karşısında fazla edilgen bir konuma yerleştirdiğini söyleyebiliriz. Ratzel'in bu görüşlerini açıklamasının otuz yıl ardından takipçisi Haushofer sınır bölgelerinde mümkün olduğunca güçlü askeri savunma hatlarının kurulması gerektiğini ifade etmiş, Ratzel'e ek olarak bu askeri sınırların Alman Kültür Bölgesinin tamamını çevrelemesi gerektiğini yani Alman devletinin etnik homojenliği hedeflemesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁴ Siyasi coğrafya okuluna "Jeopolitik" adını vererek isim babalığı yapmış olan Haushofer kültürel ve askeri sınırların çakışması ile kültür birliği sağlanan anavatanın sürpriz saldırılardan korunabileceğini iddia etmiştir. Görüldüğü üzere Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Alman düşünür, devlet adamlarının sınır ve etnik homojenlik konusuna bakışlarında herhangi bir değişim olmamış, anlayıştaki bu süreklilik de

² Friedrich Ratzel, **Politische Geographie**, Münih, Oldenbourg, 1897.

³ Friedrich Ratzel'den aktaran, J. R. V. Prescott, **The Geography of Frontiers and Boundaries**, Londra, Hutchinson University Library, 1967, s. 11.

⁴ Karl Haushofer, **Grenzen in Ihrer Geographischen und Politischen Bedeutung**, Berlin-Grünwald, Vowinckel, 1927.

birincisini takip eden yıllarda ikinci ve daha büyük bir dünya savaşının yaşanmasının sebeplerinden birisi olmuştur.

Üniversitedeki derslerinde, coğrafi bağlamda ülke topraklarını ve bu toprakları çevreleyen sınırları konu alan Lord Curzon da, uzun yıllar Asya'daki İngiliz sömürgelerinde ve Hindistan'da diplomatik görev almış bir devlet adamı olarak, tıpkı Ratzel gibi güçlü devlet sınırlarının önemini vurgulamıştır.⁵ Yüzyılın en önemli savaşlarının sınırlarda gerçekleştiğini belirterek, sınır güvenliğinin bir ülkenin varlığını sürdürmenin en temel gerekliliklerinden birisi olduğunu altını çizmiş ve Roma İmparatorluğu'nun tüm politik tecrübesine rağmen önce parçalanmasının sonrada yok olmasının sebebini, barbarlara karşı sınırlarını koruyamamasına bağlamıştır. Curzon, Sınır ve uç kavramlarını aynı anlamda kullanmış ayrıca “yapay” ve “doğal” sınırlar ayrımına da dikkat çekmiştir. Curzon'a göre yapay sınırlar iradi olarak insanlar tarafından üretilmiş hudut çizgileridir. Bunlar duvarlarla, hendeklerle, surlarla korunmaya çalışılan antik dönemlere ait sınırlardır ve mevcut dönemin güvenlik ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. Doğal sınırlar ise insan iradesini aşan bir biçimde gerçek ve doğal bariyerler oldukları için aşılması daha zor, dolayısıyla korunması da daha kolay sınırlardır. Curzon'un doğal ve yapay sınırlar biçiminde ayırdığı, devletler arasındaki ayırım ve ilişki yüzeyleri olarak tanımladığı sınır anlayışı kendisinden sonraki düşünürler tarafından da çokça tartışılmıştır.

Yirminci yüzyılın başında, emperyal devletler arasındaki rekabetin kızıştığı ve Birinci Dünya Savaşı'na adım adım gidilen dönemde, tüm yazarların sınırlara dair değerlendirmelerinde tıpkı F. Ratzel ve Lord Curzon gibi güvenlik konusuna yoğunlaştıklarını görüyoruz. Thomas Holdich de 1884 ile 1896 yılları arasında pek çok sınır komisyonunda görev alarak edindiği deneyimleri doğrultusunda yazdığı kitabında, sınır komisyonlarından anekdotlara yer vererek sınır güvenliğinin önemine vurgu yapmıştır.⁶ Holdich'e göre sınırlar kuvvetli bariyerler olmalıdırlar. Eğer doğa bir devletin sınırları için kendiliğinden bir bariyer olma imkânını

⁵ George Nathaniel Curzon, “Frontiers”, Oxford, The Romanes Lecture, 1907.

⁶ Thomas Holdich, **Political Frontiers and Boundary Making**, Londra, Macmillan, 1916.

sağlamamışsa, devlet askeri gücü ile sınırlarını yapay birer bariyer haline getirmelidir. Hatta Holdich için stratejik olarak güçlü sınırlar o kadar önemlidir ki, devletler sınırlarını, devletin kurucuları ile aynı etnik kökenden gelen kimi toplulukları sınırlarının dışında birer azınlık olarak bırakmak bahasına, coğrafi bakımdan güçlü bariyerler oluşturacak şekilde tayin etmelidirler. Bu ifadeleriyle, geniş coğrafyalarda ulusal birliklerini sağlamayı amaçlayan “Pan” hareketlerini ve o yıllarda Almanya gibi ulusal sınırlarını alabildiğine genişletmeye çalışan Orta Avrupa devletlerini eleştirmiştir. Holdich de tıpkı Curzon gibi sınır ve uç kavramlarını eş anlamlı kullanmış, ancak Ratzel gibi bir ayırım yapmayı da ihmal etmemiştir:

“Doğanın sınır çizgileri bulunmamaktadır. Tabii ki doğada uçlar bulunmaktadır ancak çizgiler, özellikle de dümdüz çizgiler, ona tamamen zıttır.”⁷

Yani Holdich sınır ve uç kavramlarını kullanırken bir ayırım gözetmemiş olsa da coğrafi anlamda yeryüzünün uçlarını doğal, insanların siyasi ayırmalar amacıyla çektikleri sınırları yapay olarak tanımlamıştır. Daha sonra da bu sınırların savunma açısından fayda ve zararlarını değerlendirmiştir ki dünya tarihinde o güne kadar görülmüş en kanlı savaşın yaşandığı bir dönemde güvenlik odaklı bu bakış açısı gayet anlaşılabilir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında uçlar ve sınırlar hakkında yazan bilim adamlarından Charles Fawcett de coğrafi özelliklerinden yola çıkarak; uçların bölgesel karakterleri ile sınırların çizgisel doğaları arasındaki farkın altını çizmiş ve savaşla beraber Avrupa’daki sınır değişimlerini analiz etmiştir. Kendisinden önceki yazarların yaptığı yapay ve doğal sınırlar ayırımına karşı çıkan Fawcett, uç bölgelerinin geçiş ve bağlantı bölgeleri olma özelliğinin üzerinde durmuştur.⁸ Fawcett’e göre o yıllarda siyasi sınırlar konusunda hâkim olmaya başlayan üç eğilim vardır. İlk olarak Fawcett sınır tayinleri açısından, giderek daha doğru tercihler yapılmaya başlandığını düşünmektedir. Tercihlerin doğru olduğunu düşünmesinin sebebi ise

⁷ Holdich, a.g.e., s. 2.

⁸ Charles B. Fawcett, **Frontiers: A Study in Political Geography**, Oxford, Clarendon Press, 1918.

Avrupa'da siyasi sınırların, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, dilsel sınırlar göz önünde bulundurularak gelecek dönemde azınlık problemlerinin ortaya çıkmasına engel olacak şekilde yeniden çizilmekte oluşudur. Fawcett'in doğru eğilim olarak işaret ettiği ikinci durum işte bu etnik ve siyasi sınır çakışmasıdır. Son olarak Fawcett artık Avrupa'da sınırların coğrafi yapıya daha uygun bir biçimde çizildiğini düşünmektedir. Ancak Holdich'in de belirttiği gibi Fawcett'in ikinci ve üçüncü doğrularının bir arada olması imkânsızdır. Dünyanın büyük bir bölümünde olduğu gibi Avrupa'da da etnik sınırlar ile coğrafi uçlar çakışmamakta, ikisinden birisinde daha “doğru” sınırlar çizme eğiliminde olan siyasi erk bir hedefine yaklaştıkça kaçınılmaz olarak diğerinden uzaklaşmaktadır. Ortaya çıkış dönemlerinden itibaren kendileri adına doğru sınırlara ulaşmak amacıyla birbirleriyle savaşan ulus devletlerin, 21. yüzyılda dahi hala azınlık ve sınır problemlerini aşamadığını görüyoruz. Bu gerçek üzerinden Fawcett'in değerlendirmelerini okuduğumuzda Birinci Dünya Savaşına dair umutlarının boşa çıktığını, hatta onun arkasından gelen hiçbir savaşın ve antlaşmanın da doğru sınırları bulmak adına olumlu bir sonuç yaratmadığını görebiliyoruz. Bu noktada bizce yapılması gereken savaşların ve antlaşmaların niteliğinin incelenmesinden çok sınırların doğruluğunun hangi ölçütlere bağlı olmasının gerektiği ya da kendinden menkul bir “doğru sınır”ın var olup olmayacağını tartışılmasıdır.

Şu ana kadar incelediğimiz yazarların yaşadıkları dönemin siyasi ortamından oldukça etkilendiklerini ve bu durumu sınırlarla ilgili yaptıkları değerlendirmelerine de yansıtıklarını gördük. 1928 yılında sınır bölgeleri ve uluslararası hukuk konulu kitabını yazan Lapradelle ise yaşadığı siyasi ortamın izlerini kitabına yansıtmamış bir yazardır.⁹ Bir hukukçu olan Lapradelle kitabında sınırlara uluslararası hukuk açısından yaklaşmış, uluslararası hukukun hangi noktalarda geçerli olup olmadığını tespit edebilmek için de sınırı belli bölgelere ayırmıştır. Lapradelle'e göre sınır ve uç birbirinden kesinlikle ayrı olgulardır. Uçlar doğada sınırlardan önce bulunmalarına rağmen insanlar bu bölgelerde sınırlar çizerek yeni özel yasal, siyasi ve ekonomik bölgeler oluşturmuşlardır. Lapradelle bu sınır bölgelerini sadece iki

⁹ Paul de Lapradelle, **La Frontière: Étude de Droit International**, Paris, Les Éditions Internationales, 1928.

devleti bölmekte olan çizgilere indirgemeyerek, Ratzel gibi iki ülkeden sınıra uzanan uçları da hudut bölgesine dâhil etmiş ve üç parçalı bir sınır yapısı tarif etmiştir.¹⁰ Lapradelle tanımlamış olduğu bu yapı üzerinden önce sınırların çizilişini sonrada sınır bölgelerinin yasal organizasyonlarını ele almış, sonuç olarak da sınırların gelişimini “hazırlık”, “karar” ve “gerçekleştirme” safhaları olmak üzere üç evreye ayırmıştır. Sınırların çizimini incelerken fiziksel ve matematiksel unsurlardan bahseden Lapradelle analizinde kitabını kaleme aldığı yıldan henüz birkaç yıl önce gerçekleşen Birinci Dünya Savaşını ve onun sonucunda etnik unsurlara dayalı çizilen sınırları göz önünde bulundurmamıştır. Ancak Lapradelle sonrasında, sınırların çizimine dair çalışma yapacak olan tüm düşünürler ulus devletlerin siyaset sahnesindeki baskınlığı karşısında etnik ayırmalara göre çizilen sınırları da analizlerine dâhil edecekler hatta diğer belirleyenler karşısında ilk sıraya koyacaklardır.

İkinci Dünya Savaşının arifesinde Jacques Ancel, 1936’da kaleme aldığı sınırlara dair kısa çalışmasını genişleterek,¹¹ Karl Haushofer’i ve Alman sınır anlayışını eleştirdiği kitabını yazmıştır.¹² Bu eleştirilerin kökeninde kuşkusuz yaşlı kıtanın ve Fransa’nın aynı yıllarda Alman tehdidi altında olması vardır. Ancel çalışmasında Alman yazarların görüşünün aksine bir ülkenin coğrafi genişliğinin ve sınırlarının o devletin gücünü belirlemediğini, gücün kaynağının ülke içindeki sosyo-politik gruplar olduğunu, sınırların ise bu gruplar tarafından meydana getirilen devlet gücünün bir yansıması olduğunu belirtmiştir.¹³ Ratzel, bir ülkenin sınırlarının değişken özellik göstermesini sınırı paylaşan devletlerin güçsüzlüğüne bağlarken, Ancel bu değişim durumunu olağan karşılayarak sınırları devletler arasında güç denklik çizgileri olarak görmüş ve onları iki ülkenin basıncı ile oluşan izobar eğrilerine benzetmiştir. Ancak bu benzetme, doğal bir güdü ile sınırlarını genişletmek amacıyla birbirine basınç uygulayan devletleri ve bu basıncın zaman içerisinde uğradığı değişimi tasvir etmek amacını taşıyor olsa bile hatalıdır. Çünkü izobar eğrileri birbirine benzer iki basınç türünün karşılaştığı çizgileri değil, alçak ve

¹⁰ P. de Lapradelle’den aktaran, Prescott, a.g.e., s. 17.

¹¹ Jacques Ancel, “Les Frontières: Étude de Géographie Politique”, Recueil des cours, 1936.

¹² Jacques Ancel, **Les Frontières**, Paris, Armand Colin, 1938.

¹³ J. Ancel’den aktaran, Prescott, a.g.e., s. 19.

yüksek basınç alanlarının karşılaştıkları sınırları belirlemede kullanılırlar. Ancel sınır tiplerini belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarda, hududun kendisine odaklanmaktansa, sınır bölgelerine dair araştırmalar yapılmasının daha anlamlı coğrafi sonuçlar vereceğini savunmuştur. Ancel'e göre kendinden menkul sınır tipleri tanımlamak mümkün olmadığı için sınır özelliklerini devlet tipleri ile birlikte analiz etmek gerekmektedir. Bu iddiası doğrultusunda, kabile toplulukları, göçebe devletler ve deniz aşırı imparatorluklar olmak üzere üç devlet tipi belirlemiş ve bunların sınır özelliklerini incelemiştir. Yazar Dünya Savaşı'nın bir, Fransa'nın işgalinin iki yıl öncesinde doğal sınırlardan ve etnik homojenlikten bahseden Alman düşünürlerine cevap üretmek amacıyla kitabını kaleme almış, sınırlara dair özünde Alman yazarlardan çok farklılaşan tanımlar yapamamış olsa da sonuçta doğal sınırlar gibi döneminin Alman argümanlarının eleştirisini yapmıştır.

Dünya tarihinin en kanlı savaşının sonunda eski sınırların geçersizleştiği ve yeni sınırların çizildiği bir dönemde, Stephen Jones bilimsellikten çok pratik bir amaç güderek, yeni sınırları müzakere etmek ve belirlemekle görevli devlet adamları için bir el kitabı yazmıştır.¹⁴ Adı her ne kadar el kitabı olsa da; kitapta sınır tayini ile görevli kişiler için birçok teknik öneri ve örnekler verildiği gibi ilk bölümünde de coğrafya ve sınırlarla ilgilenen bilim adamlarını ilgilendiren savlar bulunmaktadır. Jones'u şu ana kadar bahsettiğimiz yazarlardan ayıran ve bizim de üzerinde duracağımız yanı, her sınırın kendine özgü olduğu ile ilgili iddiasıdır. "Her sınır neredeyse benzersizdir ve bu yüzden sınırlar hakkında yapılan genellemelerin birçoğunun geçerliliği şüphelidir."¹⁵ Jones, sınırları kimi özellikleri üzerinden sınıflandırmaya çalışan bilim adamlarının enerjilerini, bunun yerine belirli sınırlar üzerine yapılan detaylı coğrafi çalışmalara harcamalarının daha faydalı olacağını belirtmiştir. Sınırların birbirlerine benzemeyen özellikleri yüzünden onlar üzerine yapılan teorik çalışmaların ve bu çalışmalar aracılığıyla çıkarılan sonuçların hatalı olabileceğini, sınırların çiziminde ihtiyaç duyulanın genellemeler değil o bölgede yapılmış kapsamlı coğrafi çalışmalar olduğunu iddia etmiştir. Ancak ne kadar

¹⁴ Stephen B. Jones, **Boundary-making : A Handbook for Statesmen, Treaty Editors and Boundary Commissioners**, Washington, Rumford Press, 1945.

¹⁵ Jones, a.g.e., s. vi.

çalışma yapılsa ve ne kadar gerçeğe uygun sınırlar çizilmeye çalışılsa da mükemmel bir sınıra ulaşmanın imkânsız olduğunu belirten Jones, uluslararası sınır sorunlarını aşmak için hudutlar yerine ülke coğrafyasına yoğunlaşmak gerektiğini söylemiş ve en önemlisi uluslararası işbirliğine işaret etmiştir. Jones'un coğrafya penceresinden sınırları değerlendirmesi, sınır bölgelerinin farklı coğrafi özellikleri üzerinden tüm sınırların birbirinden farklı olduğunu; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki çabalara rağmen daha kanlı ikinci bir savaşın gerçekleşmesinin engellenememesi de sorunsuz, mükemmel sınırların çizilemeyeceğini düşünmesine sebep olmuştur. Mükemmel sınırın "formül"ü henüz bulunamamış olsa da, sınırlar hakkında yapılan genellemelerin dolayısıyla sınırlar hakkında yapılan teorik çalışmaların hakkını vermemiz gerektiğini, her ne kadar farklı coğrafi özellikler gösterecekler de tıpkı devletler gibi sınırların da genelleştirmelere varılabilecek ortak bilimsel özellikleri olduğunu düşünüyoruz.

Sınır kavramının oluşumunu konu aldığımız bu kısımda dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisi de, saydığımız çalışmaların tamamının çatışma odaklı sınır çalışmaları olmalarıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi insanlar tarih boyunca sınırlarla ilgili önemli sorunlar yaşamadıkça onları unutmayı yeğlemişlerdir. Hatta merkez ile çevre arasındaki bu uzaklık, çevrenin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısında önemli değişikliklerin oluşmasına ya da merkez ile olan farkların en azından korunmasına sebep olmuştur. Bu farklar günümüzde sınır bölgelerinin sosyokültürel tahlillerinin yapıldığı önemli araştırmaların yapılmasına sebep olmuştur. Bahsettiğimiz araştırmalardan biri olan makalesinde Julian Minghi, tarih boyunca sınırlara yönelik ilginin çatışma temelli olduğunu, bu konuda en çok eserin devletlerin, büyük imparatorlukların veya rejimlerin çöküş dönemlerinde, yeni devletlerin kurulduğu ve ulusal sınırların işgal, fetih veya antlaşma yollarıyla değiştiği dönemlerde kaleme alındığını belirtir¹⁶. Ancak günümüzde sınır bölgelerinde ve sınır çalışmalarında bir geçiş döneminin yaşanmakta olduğunu, artık sadece çatışma dönemlerinde değil "normal" dönemlerde de sınır çalışmalarının yürütüldüğünü ve sınır bölgelerinde özellikle belirli kimi coğrafyalarda çatışmadan

¹⁶ Julian V. Minghi, "From Conflict to Harmony in Border Landscapes", **The Geography of Border Landscapes**, Ed. Dennis Rumley, Julian Minghi, Londra, Routledge, 1991, s. 17.

çok uyumun mümkün olabileceğini öne sürmektedir. Biz de çalışmamızın takip eden kısmında hem çatışma hem de uyum odaklı sınır araştırmalarından yola çıkarak, günümüzde sınır kavramının nasıl anlaşıldığını özetlemeye çalışacağız.

B. Sınır, uç ve hudut kavramları

Sınır nedir sorusuna tüm tarihsel dönemlerde karşılık olabilecek, evrensel olarak kabul görebilecek, basit ve yalın bir cevap verebilmek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü sınıra her yer ve zamanda geçerliliğini koruyabilecek bir öz atfetmek mümkün değildir. Sınırın niteliği, dolayısıyla tanımı, yer ve zamana göre değişebildiği gibi tüm kişisel ve kolektif hafızalarda da farklı tezahür edebilmektedir. Ancak sınırı kendimizden emin bir biçimde tanımlamamızı engelleyebilecek olan bu durum, kavramın tanımındaki bu değişebilirlik, söz konusu olanın değişim halindeki dünyayı ve onunla birlikte değişen sınırları anlaya çalışmak olması halinde, fırsatlar yaratmaktadır. Basit ve değişmez tanımların söz konusu olduğu durumlarda değişen dünya ile birlikte değişmekte olan olguların ısrarla eski tanımlarını kullanmak, yeni dünyayı ve onunla şekillenen, dönüşen olguları anlamakta güçlük yaşamamıza sebep olmaktadır. Bu zorluklardan ve fırsatlardan bahsettiği kitabında Étienne Balibar, sınırı tanımlamaya kalkışan düşünürlerin aynı çember etrafında dönüp durma riskleri olduğunu ifade etmekle beraber, sınırlarla kimlikler arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Bu iki olguyu birbirleri üzerinden tarif ederek, sınır veya hududun basitçe; çevrelediği bölgeyi tanımlamak, o bölgeye, insanlarına ve hatta içerisindeki her şeye bir kimlik vermek için çizilebileceğini ama bunun tam tersinin de iddia edilebileceğini anlatıyor.¹⁷ Kendisi dışındaki birçok yazarın da ifade ettiği gibi Balibar, sınırları varoluşlarının başlangıcından beri ayrışma, ilişki kurma ve karşı karşıya gelme alanları olarak tarif ediyor ve sınırların ucundaki hudutları da durdurulma, geçiş veya belirli bir meblağ karşılığında geçiş çizgileri olarak anlatıyor.¹⁸

¹⁷ Étienne Balibar, **Politics and the Other Scene**, Verso, 2002, s. 76.

¹⁸ Balibar, a.g.e., s. 77

Sınır kavramına kesin bir tanım getirebilmekteki tek zorluk, zamana ve mekâna bağlı farklılıklara dayanmamaktadır. Sınır kavramı pek çok bilim dalı tarafından kullanıldığı gibi farklı sanat dallarınca da oldukça sık kullanılmaktadır. Şairler, romancılar, edebiyat eleştirmenleri, gazeteciler, eğitimciler, sosyal bilimciler gibi pek çok akademisyenin ve aydınının çalışmalarında sınır kavramına yer vermeleri kavrama verilen önemi göstermekle birlikte, kullanıldığı konumlarda ve kullanılış biçimlerinde çeşitlilik söz konusudur. Dolayısıyla zaman ve mekânın yanı sıra, çok farklı koşullarda ve bağlamda kullanılmasına bağlı olarak da sınıra mutlak bir tanım getirmek güçtür. Tanım yapabilmek için kavramı sadece coğrafi ya da yönetsel açıdan ele alsak bile kendi içinde bir çeşitlilik barındırmayı sürdürecektir. Bu çeşitliliği, sınırları Balibar'ın kavramlarına yakın ifadelerle tanımlayan Sven Tägil'in tarifi ile örneklendirebiliriz. Tägil'e göre bölgeleri ya da politik sistemleri birbirlerinden ayıran sınırlar; birer bariyer veya aksine birer bağlantı noktası olarak düşünülebileceği gibi, asıl olarak çevrelediği toprakları, insanları ve insan davranışlarını belirlemek için uygulandıkları da iddia edilebilir.¹⁹ İki örneği de doğru kabul ederek devam edebiliriz.

Politik birimleri birbirlerinden coğrafi olarak ayıran uluslararası sınırlar, ayırdığı devletlerin otoritelerini yani kullanma hakkına sahip oldukları zor gücünü bölgesel olarak sınırlayan bariyerlerdir. Bir devlet kendi sınırları içinde güç tekeli elinde bulundururken, sınırın diğer tarafında ise bir başka devlet kendi idari sistemini uygulayabilmek ve sürdürebilmek için kendi yaptırım gücünü kullanmaktadır. Yaptırım güçleri sayesinde egemenliklerini sürdüren devletler ulusal ve bölgesel varlıkların inşa ve yeniden üretim süreçlerinde sınırlarını aktif bir biçimde kullanırlar. Sınırlar ama özellikle devlet sınırları ve ona bağlı olan ulusal, etnik ve kültürel hudutlar bahsettiğimiz inşa ve yeniden üretim aşamalarında sosyal zıtlıkların kristalize olduğu alanlar haline gelirler. Onlar farklı sistemlerin bulunduğu ve kolayca karşılaştırılabildiği, devletlerin birbirlerini doğrudan etkiledikleri ve çelişkilerinin, uyuşmazlıklarının, anlaşmazlıklarının basitçe gözlemlenebildiği uçlardır. Günümüz sınırlarını incelediğimizde, iki tarafında bulunan ulus devletlerin,

¹⁹ Sven Tägil, "The Question of Border Regions in Western Europe: An Historical Background", **Frontier Regions In Western Europe**, Ed. Malcolm Anderson, Londra, Frank Cass, 1983, s. 18.

ulus devletlerden oluşan dünya kapitalist sisteminin ve küresel ekonominin çelişkilerini rahatlıkla gözlemleyebiliriz çünkü tüm sosyoekonomik çelişkilerin en keskin halleri devlet sınırlarında bulunabilmektedir.²⁰

Bu kısımda, sınırı kavramsallaştırma çalışmalarının ilk örneklerini özetlemeye çalıştığımız bölümde de bahsettiğimiz sınır, uç ve hudut terimlerini biraz daha açmaya, farklarını görünür kılmaya çalışacağız. Saydığımız üç terimin zaman zaman eşanlı kullanılması, bazen de birbirlerine karıştırılması anlaşılırdır. Ancak bizim çalışmamızda genel olarak kullandığımız sınır olgusunun tarih boyunca nasıl bir evrim geçirdiğini daha iyi açıklayabilmemiz için bu terimleri ince bir elekten geçirip farklarını su yüzüne çıkarmamız şarttır. Uçların ve hudutların, kenarlarında buldukları bölgeleri birbirlerinden farklı siyasi kontrol ve egemenlik alanlarına ayırdıklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla ilk bakışta iki olgunun işlevlerinin aynı olduğu düşünülebilir. Gözlemimizi derinleştirmemiz halindeyse iki olgunun hem şeklen, hem işlevsel hem de tarihi olarak ayrıldıklarını fark ederiz. Uçlar kendi aralarında da değişen genişliklere sahip kuşaklardır ve yüzyıllardır devletlerarası siyasetin görünen yüzüdürler. Yirminci yüzyılın başında, o zamana kadar baki olan uçlar ortadan kalkmış ve onların yerlerine hudutlar geçmiştir. Uçlardan hudutlara geçişin pek çok sebebi bulunmakla beraber değişimin özünde, teknolojinin gelişimiyle ve devlet anlayışındaki değişimle beraber artık devletlerin coğrafi genişliklerinde muğlaklığa yer vermeme ve hâkimiyetlerini tüm topraklarına mümkün olduğunca homojen bir biçimde yayma arzuları yatmaktadır. Bu tanımımızda hudutlar ve uçların tarihsel farkları görülebilmektedir.

Çalışmalarında sınırları konu alan yazarların bu konudaki uygulamaları farklılaşmaktadır. Ancak farklı terimleri aynı anlama gelecek şekilde kullanmak ya da farklı biçimlerde tezahür eden uç ve hudutları aynı kavramda birleştirmeye çalışmak karışıklığa sebep olmaktadır. Bu yüzden biz, iki siyasi yapı arasındaki kuşak ifade edilmek istendiğinde uç, sadece sınır çizgisi anlatılmak istendiğinde

²⁰ James Anderson, Liam O'Dowd, Thomas M. Wilson, **New Borders for a Changing Europe: Cross-border Cooperation and Governance**, Londra, Frank Cass, 2003, s. 7.

hudut terimlerini kullanacağız. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Charles Fawcett eserinde uç ve hudut terimlerini birbirlerinden ayrı kullanarak, yine yukarıda bahsettiğimiz Thomas Holdich'in eserinde ortaya çıkan karışıklığı ortadan kaldırmak istemiştir. Onları takip eden pek çok yazar kimi zaman hudut ve uç terimlerini eşanlamlı olarak kullanmış kimileri de terimleri katı çizgilerle birbirlerinden ayırmıştır. İki kullanımdan herhangi birini benimseyen neredeyse tüm yazarların iki olgu arasındaki farkı kabul ettiklerini ama tamamının çalışmalarına bu bilinci yansıtmadıklarını söyleyebiliriz. Günümüzde ise, "...bütün kapıları açan bir anahtar simgesinin yerini bir alet kutusunun aldığı söyleyebiliriz; bu kutudan her araştırmacı istediği aleti alabilir ve kendine göre yeniden biçimlendirerek yeni değerlendirmelerle yol alabilir."²¹

Uç ve hudut kavramlarını başarıyla ayırdığı eserinde J. R. V. Prescott uluslararası sınırlarla ilgili güvenilir teoriler üretmek amacıyla yapılan denemelerin başarısız olduklarını, ancak sınır çalışmalarında kullanılmak üzere kavram seti üretme girişimlerinin olumlu sonuç verdiğini ifade eder.²² Hudut kavramı bir bölgenin bitişini temsil eden çizgiyi ifade ederken, sınır bölgesi hudut çizgisini de kapsayan bir geçiş bölgesini tanımlamakta ve uç, hududun dâhil olmadığı bir alanı temsil etmektedir.²³ Sınır ise hududa bitişik, hududun saçağı olan alandır.²⁴ Prescott'un çoklu tanımlama çabasında sınır ve hudut birbirine şeklen bağlı olgular olarak görülürken, var oldukları tarihsel dönemlerin farkları da göz önünde bulundurularak uç ve hudut tamamen bağımsız bir biçimde tarif edilmişlerdir. Yirminci yüzyıl öncesinde siyasi yapıların egemenlik alanlarının coğrafi limitlerini, nüfus açısından düşük yoğunluklu ve ekonomik olarak işlevsiz geniş alanlar olan uç bölgeleri tayin etmekteydi. Yirminci yüzyılda değişen siyasi yapılar, kendi ekonomik döngülerini kuvvetlendirmek amacıyla toprak edinmek ve iç-dış güvenliklerini kuvvetlendirmek için iktidarlarının nihai şeritlerini daraltmış ve hudut çizgilerini yaratmışlardır. Daraltma aşamasında kimi hudutlar coğrafi şekilleri sadık bir biçimde takip ederken,

²¹ Marc Augé ve Jean-Paul Colleyn, **Antropoloji**, çev. İsmail Yerguz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005, s. 8-9.

²² J. R. V. Prescott, **Political Frontiers and Boundaries**, Londra, Allen & Unwin, 1987, s. 8.

²³ Prescott, a.g.e., s. 13.

²⁴ Prescott, a.g.e., s. 12.

kimileri de son derece geometriktir. Yani uç bölgesini bilen kişiler tarafından yapılan hudut tespit çalışmalarının sonuçları genellikle nehirleri, sıradağları takip eden hudut çizimleriyle sonlanırken, uç bölgesi hakkında yeterli bilgisi olmayan komisyonlar tarafından çizilen ya da bölgenin verimsizliği nedeniyle önemsenmemiş olan hudutlar coğrafi yapı ile alakası olmayan, meridyenlere göre çizilen düz çizgiler şeklinde kaydedilirler. Geometrik hudutlar adını verebileceğimiz bu hudutlar; genellikle sömürgecilik döneminden kalma, emperyalist devletlerin birbirleri arasında anlaşmaya vararak çizdikleri, etnik, kültürel, dilsel ve hatta ekonomik sınırların hiçbirisine uyum göstermeyen sağlıklı çizgilerdir. Geometrik hudutların sebep olabileceği sorunları ve bunların çözümlerini ilerleyen kısımlarda tekrar açmaya çalışacağız.

Uçlar ve hudutların, tarihsel ve biçimsel farklarını özetlemeye çalıştık. Şimdi bu iki olgunun işlevsel farklarını da açıklayabilmek için uç ve hudut kavramlarını ayrı ayrı ele alacağız. Uç kavramının iki farklı anlamından bahsetmemiz mümkündür: İki devlet arasındaki siyasal ayırım hattını ifade eden uçlar ve aynı ülke toprakları üzerinde yerleşimin olduğu ve olmadığı hattı belirten uçlar.²⁵ Bahsettiğimiz farklar doğrultusunda uçları kendi aralarında siyasal uçlar ve yerleşim uçları olarak ayırabiliriz. Yerleşim uçları yukarıda da belirttiğimiz gibi aynı ülke toprakları üzerinde yerleşimin olduğu ve olmadığı alanları birbirlerinden ayırırlar. Bu uçların var olabilmesi için devletin hukuki sınırlarının çizilmiş olması şarttır. Yasal olarak sınırları belirlenmiş devlet otoritesinin, fiili olarak nerelere uzandığını gösterense yerleşim uçlarıdır. Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluş döneminde yerleşim alanının batıya doğru genişlediği ama henüz tüm ülke topraklarına yayılmadığı süreçte batıya doğru ilerlediğini gördüğümüz uçlar yerleşim uçlarıdır. Uç kavramını ikiye ayırdığımız gibi yerleşim uçlarını da kendi içinde iki tipe ayırmak mümkündür. Birincisi, Amerikan örneğinde açıkladığımız uçlardır. Örneklerini geçmişten bulabileceğimiz bu uçlar, ekonomik gelişmeye ve yerleşimin başlamasına fazlasıyla açıktırlar.²⁶ Birinci tip yerleşim uçlarının söz konusu olduğu durumlarda

²⁵ J. R. V. Prescott, **The Geography of Frontiers and Boundaries**, Londra, Hutchinson University Library, 1967, s. 34.

²⁶ Frederick Jackson Turner, **The Frontier in American History**, New York, Holt, 1921.

devletin siyasi otoritesinin fiili sınırları uçlar tarafından belirlenmiştir. İkinci tip olarak adlandırabileceğimiz uçlarda durum biraz farklıdır. İkinci tip yerleşim uçlarının örneklerini günümüzde pek çok ülkede görmek mümkündür. Çeşitli sebeplerle yerleşime ve ekonomik gelişime müsait olmayan bölgeleri belirten ikinci tip yerleşim uçları; devletlerce planlanarak, yaşanabilir ve ekonomik yönden gelişebilir alanlar yaratılmasıyla değişirler. Birinci tip yerleşim uçlarında yerleşim ve gelişim kontrolsüz bir biçimde hızla ilerlerken, ikinci tip uçlarda yürütülen faaliyetler planlı ve bilinçlidir. Hatta bu uçlarda amaçlanan gelişim devletin ekonomik ya da demografik olarak zorda kalmasıyla tetiklenen bir durum olduğu için, devlet bu bölgelerde ekonomik faaliyetlerin canlanması amacıyla çeşitli ödüller koyabilmekte veya yatırımları bizzat kendisi yapabilmektedir. Daha önce devlet otoritesinin fiili sınırlarını yerleşim uçlarının belirlediğini ifade etmiştik ancak devlet müdahalesine oldukça açık ikinci tip yerleşim uçları, otoritenin değil sadece yerleşimin uçlarını belirler. Devlet, Amerika örneğindeki uçların aksine, ikinci tip yerleşim uçlarının ötesinde kontrol ve cezalandırma gücüne sahiptir.

Prescott'a göre yerleşim uçları ile siyasi uçları birbirlerinden ayıran en önemli fark, siyasi uçların kendilerinin ötesinde, hukuki olarak devletleri ayıracak bir hududun bulunmamasıdır.²⁷ Yerleşim uçlarının söz konusu olduğu durumlarda devletin hukuki hudutları da mevcuttur ve uçlar, hududa kadar uzandığında varlıkları sona erer. Ancak siyasi uçların yok olması için iki ya da daha çok devletin bu uç bölgeleri uğruna mücadele etmesi ve bu mücadele sonucunda egemenlik alanlarının, uzlaşılabilir hudutlar doğrultusunda ayrılması gerekir. Siyasi uçlar, ayırdıkları toprak parçalarına nazaran ekonomik olarak daha az gelişmişlerdir. Bunun sebebi; doğalarının elverişsiz olması, kaynak açısından yetersiz oluşları veya devletlerin politik olarak uç bölgelerini ihmal etmeleri olabilir. Çöller, sıradağlar, nehirler, ormanlar tarihin çeşitli dönemlerinde, çeşitli devletlerin uçları olmuşlardır. Saydığımız bu örneklerden de anlaşılacağı gibi uçlar, nüfus açısından kenarlarında buldukları topraklara göre daha az yoğunurlar ve uçlarda yaşayan insanlar daha düşük hayat standartlarına sahiptirler. Uçlar ekonomik gelişim ve

²⁷ Prescott, a.g.e., s. 40-41.

yerleşim için elverişsiz olabilirler ancak savunma açısından elverişlilikleri tartışılmazdır. ölller, ormanlar, bataklıklar saldıran birlikler açısından aşılması zor engeller oluşturduklarından, tarih boyunca uçlarını savunmak zorunda kalan devletlere yararlı olmuşlardır. Sıradağlar ve nehirler de savunma birliklerinin dağlar arasındaki veya nehir üzerindeki sayılı geçişlere yoğunlaşmaları ile savunmayı kolaylaştırırlar. Ancak uçların sağladığı savunma avantajları günümüzde, savaş teknolojisinin gelişimiyle kolaylıkla bertaraf edilebilir hale gelmiş, bu da devletleri geniş kuşaklardan oluşan ve zaman zaman genişlikleri sebebiyle savunma zafiyeti doğuran uçlardan hudutlara doğru bir geçişe zorlamıştır.

Dünya tarihinde günümüze yaklaştıkça eğilim; sınırlarla çevrili, kapalı siyasal sistemlerin yaratılması ve uçların genişliklerinin azalarak, hudutların inşa edilmesi yönünde gerçekleşmektedir. Uç bölgelerinin paylaşımı ve hudutların tespiti amacıyla devletler arasında yapılan müzakereler sırasında anlaşmazlıklar hatta çatışmalar yaşanması çok olasıdır. Uyuşmazlık durumlarında hudut tespiti için uygulamalar çeşitlidir. Devletler arasında toprak sahipliği konusunda anlaşmazlık çıkması halinde hudutlar, anlaşmazlık konusu bölgenin yerleşim, iletişim ve yönetim kültürlerine bağlı olarak çizilebileceği gibi; ilgisiz bir biçimde, üçüncü bir devletin politikalarına ve emellerine uygunluğu gözetilerek de çizilebilir. Örneğin, Afrika kıtasındaki pek çok hudut, yerleşim ve kültür özelliklerine bağlı olarak değil, işgalci Avrupalıların kolonyal istekleri doğrultusunda çizilmiştir. 1884'te başlayıp 1885'te sonlanan ve Afrika'nın kaderinde önemli rol oynayacak Batı Afrika Konferansı'nın adının "Berlin Konferansı" olması manidardır. Çünkü yüzyıl boyunca, pek çok olayın karar alınma aşamasında(Afrika'nın parçalara ayrılması da dâhil), tıpkı Berlin Konferansında olduğu gibi, Afrika halklarının temsil edilebildiğini söyleyemeyiz.²⁸ Bu durumun sonuçları ise yıllar süren sınır istikrarsızlıkları ve kanlı çatışmalar olmuştur. Hudutlar bu örnekte görüldüğü gibi gelecek zamanda tartışmaları körükleyecek birer olgu olabildikleri gibi, sağlıklı anlaşmalar sonucunda inşa edilenleri, yıllar süren uyuşmazlıkların sonunu da

²⁸ A. I. Asiwaju: "The Conceptual Framework", **Partitioned Africans: Ethnic Relations Across Africa's International Boundaries 1884-1984**, Ed. A. I. Asiwaju, Londra, C. Hurst & Company, 1985.

getirebilirler. Devletlerin siyasal uçlarını daraltarak, iki devlet arasında sadece bir çizgi sayılabilecek hudutların inşasını arzu edebilecekleri pek çok durum sayılabilir. Gelişen teknoloji sayesinde uç bölgelerinin ekonomik verimi önceki dönemlere nazaran artabilir ya da gelişen savaş teknolojisi sayesinde saldırı amaçlı durumlarda uçların aşılması daha kolay hale gelebilir. İlk durumda verimli toprakların iki devlet tarafından da kullanıma açılabilmesi için, ikinci durumda da sınır güvenliğinin daha iyi, kaçak geçişlerin ve işgallerin daha zor hale getirilebilmesi için geniş kuşaklar olan uçlardan daha dar olan hudutlara doğru bir geçiş devletlerce tercih edilebilir. Son olarak, taraf devletler uç bölgelerindeki yönetsel durumu düzenlemek amacıyla bir hudut yaratmayı karşılıklı olarak talep edebilirler. Çünkü devlet merkezinin kontrol etmekte zorlandığı uç bölgeleri zaman içinde finansal ve hukuki yükümlülüklerinden kaçanlar için bir cennet haline gelebilir.

Hudutlar da tıpkı uçlar ve sınırlar gibi değişmez olgular değildirler. Yerinin tespit edilmesinden varlığının sonuna kadar bir değişim halindedirler. Hudutların evriminde coğrafi analize uygun üç aşamadan bahsedebiliriz. Hududun tanımındaki, hududun konumundaki ve hudutta uygulanan devlet fonksiyonlarındaki evrim.²⁹ Tanımdaki evrim, hududun durumu, yönetimi ve yerleşimi gibi koşulların tespiti amacıyla devletlerin yürüttüğü müzakere sürecini içerir. Hududun konumundaki evrimse, devletler arası siyasal ilişkiler ve mücadeleler sonucunda sınır hattında gerçekleşebilecek değişimlere işaret eder. Son evrimse huduttan daha çok devlet merkezli bir bakışla tarif edilmiş, sınır bölgelerinde uygulanan devlet fonksiyonlarındaki olası değişimleri kastetmektedir. Devlet anlayışında veya komşularla ilişkilerde gerçekleşebilecek değişim ve dönüşümler kuşkusuz devletin hudutlarında da yansımaları bulacaktır. Örneğin, devletin komşu devletlerle ilişkilerindeki yapısal bir dönüşüm, aralarındaki hudutlarda gümrük, göç ve güvenlik düzenlemelerinde değişimleri gerektirir. Günümüzde devlet sınırlarının yapısındaki ve fonksiyonlarındaki değişiklikler, ister tek bir devlette, ister tüm dünyada gözlemlenebilsin, bu değişiklikler ulus-devletin dayanıklılık ve esnekliğinde meydana gelen temel değişiklikleri yansıtır.

²⁹ Prescott, a.g.e., s. 58.

“Bugün dünyadaki devlet sınırları, sadece ait oldukları devletlerin siyasetini ve kurumlarını etkileyen değişikliklere ayna tutmakla kalmaz, aynı zamanda da ulusal kimlik, egemenlik ve vatandaşlık tanımlamalarındaki değişim ve dönüşümlere de işaret eder. Keza, bizim iddiamız şu: sınırlar, bu değişimlerin, ne tek başına geçtiği yer, ne de sembolüdürler. Ama çok kesin bir şekilde olmasa da, çoğu kez onları temsil ederler.”³⁰

Belirli bir sınırdaki bu üç evrim biçimini araştırmak sınırla ilgili iki önemli konuyu aydınlatacaktır. Coğrafi faktörlerin, hudutların yerleştirilmesindeki rolü ve bir kez hududun belirlenmesinin ardından, hududun arazinin gelişimine olan etkisidir.

Sınırların gelişimi için öne sürülen sistemler bununla sınırlı değildir. Brigham, üç aşamalı bir gelişim sürecinden bahsetmiştir; kabilesel, değişken ve ideal sınırlar.³¹ Kabilesel sınırlar, herhangi bir yazılı belge ile tanımlanmamış olan ilkel sınırlardır. Bu sınırlar tanımlanmamış bir derinliğe sahip olmaları sebebiyle huduttan çok birer uç olarak tanımlanabilirler. Ancak savunma amacıyla kullanılan son çizgileri arazi üzerinde işaretlenmiştir, yani başlangıç hattı kimi işaretlerle az çok belli olan, bitişi ise sözlü tanımlamalara bağlı bir kuşaktır kabilesel sınırlar. Değişken sınırlar, hududun iki tarafındaki güçlerin hududa uyguladıkları basınç eşitleninceye ve birbirlerini etkisiz kılınca dek, denge hattını bulabilmek adına yeri değişen sınırlardır. Gelişim sürecinin son basamağında, yani ideal dönemde, hudut kalıcı olarak sabitlenir ve bir hudut olarak fonksiyonları dereceli olarak azalır. Sınırların gelişim şemasını özetlemeyi amaçlayan bu üçlü konsept, üretildiği dönemin ardından politik akımlarca ve başka düşünürlerce geliştirilmemiş oluşuyla, günümüz için yeterli olmaktan uzaktır.

Üzerinde duracağımız bir diğer sınır gelişim modeli ise Stephen Jones’a aittir. Jones’un tarif ettiği hudut gelişimi; ayırım(**allocation**), seçim(**delimitation**), inşa(**demarcation**) ve yönetim(**administration**) evrelerinden oluşur.³² Ayırım aşamasında uç bölgesindeki toprakların komşu devletler arasında dağıtılmasına politik olarak karar verilir. Seçim aşaması belirli bir hudut mevkiinin seçilmesi ve

³⁰ Donnan, Wilson, a.g.e., s. 16.

³¹ A. P. Brigham’dan aktaran Prescott, a.g.e., s. 63.

³² Jones, a.g.e.

tarifi aşamasıdır. İnşa aşamasında seçilen hudut toprak üzerine yerleştirilen kimi işaretlerle veya inşa edilen yapılarla belirgin, görünür hale getirilir. Yönetim evresi ise hududun korunması, sürdürülebilmesi için yapılan hazırlıklar, alınan önlemler ve yürütülen fonksiyonlarla ilişkilidir. Bu şema hudutlar için evrensel bir gelişim modeli gibi gözükmeyle beraber, bütün hudutların saydığımız evreleri bir bir yaşadığı yanılgısına da düşülmemelidir. Örneğin; ayırıcı hududun konulması kararı ile hududun inşası arasında hududun tam yerinin tespiti gibi bir aşama yaşanmayabilir veya sınır inşa edilmeden önce hududun yeri birkaç kez değişebilir, yani seçim aşaması tekrarlanabilir. Ayırım aşamasında, birden fazla politik birim tarafından paylaşılacak uç bölgesinin coğrafi özellikleri iyi biliniyorsa ve nüfus yoğunluğu da fazla ise ayırım ile hudut mevkisinin tam olarak seçimi aynı zamanda olur, ayırım ve seçim aşamaları çakışır. İyi bilinmeyen, düşük nüfusa sahip alanlarda ilk politik ayırım daha keyfi olur. Bunun sonucunda iki tip yapay hudut ortaya çıkabilir. Birinci tip hudut, iki bilinen noktanın veya koordinatın arasında kalan bilinmeyen bölgenin üzerinden düz bir hat çekilmesiyle tayin edilir. İkinci tip hudutta ise, az bilinen coğrafi şekiller takip edilerek bir hat çekilir. Bu olasılıkların ikisinde de muhtelif problemler yaşanabilir. Koordinatlar doğrultusunda çekilen düz çizgilerin bölgedeki sosyolojik ve coğrafi gerçekliğe uyma olasılığı çok düşüktür. Arazinin tanınmıyor olmasına rağmen yer şekillerine göre tahmini hudut tayinleri yapılması sonucunda da, tarif edilen coğrafi şekiller boyunca bir hudut çekmenin imkânsızlığı veya seçilen hududun, ayırımına karar verilen bölge ile hiç alakasının olmadığı seçim sonrasında yapılan keşifler aracılığıyla anlaşılabilir. Toprakların geometrik sınırlar veya her türlü yapay hudutlar aracılığıyla ayırımının sebebi, genellikle bölgesel çatışmaları, anlaşmazlıkları hızlı bir biçimde çözmektir. Bu sebepten bağımsız olarak dünya haritasında şöyle bir göz gezdirdiğimizde ise, geometrik sınırların çöllerde yoğunlaştığını görebiliriz. Bunun sebebi olarak; çöllerde oluşturulmuş sınır bölgelerinin ekonomik veya stratejik bir öneminin olmaması veya ayrılmış devletlerin sınır bölgelerini geliştirmektense başka bölgeleriyle ilgileniyor olmaları sayılabilir.

Bu kısma kadar sınırların oluşum süreçlerini analiz etmeye çalıştık, şimdi sınırların siyaseten ne anlama geldiğini açıklamaya çalışacak ve çeşitli düşünce akımları

açısından sınırların ne anlama gelebileceğinden bahsedeceğiz. Barış yanlısı liberaller sınırları, uyum içersinde yaşamayı tercih edebilecek insanları düşmana dönüştürme aracı olarak mahkûm ederler. Sınırlar, sebepleri ortadan kalkmış olan çok eski düşmanlıkların sürdürülmesine yardım ederler. Diğer liberallerse iyi belirlenmiş sınırların, düzenli ve yapısal politikalar için, vatandaşlık haklarının korunması ve toplumun sürekliliği için zorunluluk olduğunu düşünürler. “Şimdiye kadarki bütün toplumun tarihi(nin) sınıf savaşımının tarihi...”³³ olduğuna inanan pek çok marksist; sınırların, sınıf tahakkümünün çeşitli biçimlerinin sürdürülmesini sağlayan, geçici araçlar olduklarını öne sürmektedir. Kapitalizmin ortaya çıkış döneminde sanayi ve ticaret burjuvazisinin, ürettikleri malları özgürce satabilecekleri pazar arayışlarının sonucu olarak ortaya çıkan sınırlı kapitalist devletler, kapitalist ekonomik düzende gümrük duvarlarının büyük ölçüde kalkmış olmasıyla beraber, artık sömürülen sınıfların egemenlerce politik olarak aldatılmasını, manipüle edilmesini sağlayan araçlar haline gelmişlerdir. Avrupalı olmayan geleneklerin sınırlara bakışı, baskın Avrupa ve Amerikan düşünüşünden farklıdır. Tarihsel olarak Müslümanlar için İslam dünyasının dış sınırları geçici bir ateşkes çizgisidir ve Müslüman dünyanın iç sınırlarının esası Kuran’a dayanmamaktadır. Klasik Çin düşüncesinde de meşru olan yegâne sınır, Çinlilerin tek taraflı olarak uyguladıklarıdır. Çağdaş dünya siyasetinde en etkili görüş liberal batı görüşüdür, çünkü genel olarak liberalizm diye tanımlanan düşünce akımı, büyük ölçüde endüstrileşmiş ülkelerin neredeyse tamamında anayasal düşünceye egemen olmuş ve uluslararası kurumlara, uluslararası hukuka da nüfuz etmiştir. Ancak liberalizm bölgesel olarak sınırlandırılmış devlet ile ilgili çok zayıf bir tasvir yapmakta ve devletlerin neden çok sayıda olması gerektiği veya neden herhangi bir devletin mensubu olup, bir diğerinin mensubu olmamak gerektiği gibi sorulara cevap üretmemektedir.³⁴ Liberalizm basitçe, sivil toplum üzerinde yükselen ve onu düzenleyen bölgesel olarak sınırlandırılmış devletin varlığını bir gerçek olarak kabul eder. Dünya devletinin ve evrensel liberalizmin yokluğunda sınırlı devlet, liberal değerleri iç ve dış düşmanlardan korur. Ancak evrensel liberalizm de çoğulluğu

³³ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Partisi Manifestosu**, Çev. İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayınları, 1998, s. 38.

³⁴ Malcolm Anderson, **Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World**, Cambridge, Polity Press, 1996, s. 8.

ortadan kaldırıp, tüm bireyleri tek tip bir liberal yönetimde birleştirme riskini taşır. Bu durum da güçlü alt grup kimlikleri ve bağlılıkları ile çelişir. Ayrıca pek çok liberal açıdan özgürlüklerin, fırsatların ve hukukun eşit dağıtılabilmesi için sınırların varlığı arızı bir durum değil, apaçık bir zorunluluktur. Devlet politikaları eşitliğin geliştirilmesi amacını gütmeli, toplumun en az itibarlı kişilerinin maddi durumunun daha kötüye gitmemesini sağlamalıdır. Ancak bu, katı biçimde sınırlandırılmış bir devlet olmadan uygulanabilirliği şüpheli bir ilkedir. Çünkü büyük çoğunluklar için hissedilen sorumluluk duygusu, alan itibarıyla tüm insanlığa genişletilemez ve sosyal, coğrafi uzaklıklara bağlı olarak azalma eğilimindedir.³⁵ İşte bu sebeplerden dolayı liberal düşünürler evrensel liberalizm ilkelerinin ancak sınırlı devletler ve onların başındaki hükümetler aracılığıyla uygulanabilir olduğunu düşünmektedirler.

Devlet sınırları, daha geniş bir adlandırma ile siyasi sınırlar, siyasi organizasyonların bölgesel genişliğinin limitlerini belirler. Bu limitler devletlerin dış sınırlıdır ancak ülke toprakları üzerinde farklı ayırımların oluşturduğu devlet içi sınırlar da mevcuttur. Daha önce de belirttiğimiz gibi sınırlar geçirimsiz ya da geçirimsiz olabilirler veya bir tarihsel dönemde geçirimsizken, bir diğer dönemde geçirimsiz hale gelebilirler veya kimi yönleriyle geçirimsiz, kimi yönleriyle geçirimsiz olabilirler. Örneğin, ticari malların kolaylıkla aşabildiği kimi sınırlar aynı zamanda, bir devletten diğerine geçiş yapmak isteyen insanlar için katı kuralların geçerli olduğu geçirimsiz sınırlar olabilirler. Sınırlar uzun süre hiç değişmeden varlıklarını sürdürebildikleri gibi, önemli değişikliklere açık olmaları ve hem nitelik hem şekil itibarıyla değişmeleri de mümkündür. Bu değişikliklerin sebebi, devletlerin kimi alanların kontrolü ile ilgili olarak rekabet halinde olmaları veya yaşadıkları yapısal dönüşümlerin sınırlarına yansımalarıdır. Sınırlar, birbirleriyle rekabet halinde olan siyasi yapıların sürtüşme sebepleri olabildikleri gibi, devletler ve halklarca kabul edilmiş, meşru farklılıkların barışçıl hatırlatıcıları da olabilirler. Etnik ve ulusal kimliklerin bölgesel genişliklerini yansıtabildikleri gibi bu kimlik bölgelerini

³⁵ John Rawls, **A Theory of Justice**, Oxford, Oxford University Press, 1971.

ortadan kesiyor da olabilirler. Kısacası devlet sınırları aynı zamanda hem ayırma hem de bağlama özelliğine sahip olan, eni bazen geniş bazen dar olan kuşaklardır.

Devletlerarası sınırlar hem birer kurum hem de süreçtirler. Kurum olarak sınırlar, siyasi karar mekanizmalarınca kurulur ve yasal metinlerle düzenlenirler. Süreç olarak sınırların değerlendirilmesi gereken dört boyutu vardır.³⁶ İlk boyut, sınırların devlet politikalarının birer enstrümanı oluşuyla ilgilidir. Devletler, sınırlarının konumlarını ve sınırlardaki uygulamalarını kendi çıkarları doğrultusunda değiştirirler. Sınırlarla, komşu devletler arasındaki zenginlik ve güç eşitsizlikleri arasında doğrudan, basit bir ilişki bulunmasa da, sınırlarla ilgili hükümet politikalarındaki değişikliklerin amacı çıkarların korunması ve geliştirilmesidir. İkinci boyut, hükümetlerin otoriteleri, politikaları ve uygulamaları, kendi hudutlarının üzerindeki fiili kontrollerinin seviyesi ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü modern devletin iddiası, tüm güçlerin ve imtiyazların yegâne kaynağı olmaktır. Bu iddiasını gerçekleştirebilmek için devletin, istenmeyen dış etkilere karşı geçirimsiz sınırlara sahip olması gerekmektedir. Günümüz dünyasında hükümetlerin; kendi sınırlarındaki insan, mal ve bilgi trafiğini kontrol etmekteki yetersizlikleri, devletlerin niteliklerinde önemli değişimlere sebep olmaktadır. Sınırın bir süreç olarak üçüncü boyutu, sınırların kimlik oluşturan veya belirten yanlarıdır. Yirminci yüzyılda sınırların çevrelediği kimlik bölgeleri genellikle ulusal kimliklerdi, ancak politik kimlikler, ulus devletten daha geniş veya daha dar da olabilirler. Bu bağlamda sınırlar, var oluşlarının ilk gününden beri, insanların birliği ile ilgili politik inançların ve mitlerin birer parçasıdır. Bazen bu mitler öyle bir hal alabilir ki, bir bölgenin birliği doğal ve kaçınılmaz olarak görülebilir. Dördüncü boyut, sınırın söyleysel bir terim oluşuyla ilgilidir. Sınırlara kolektif ve bireysel olarak pek çok anlam yüklenmiştir ve bu anlamlar zaman içerisinde değişmektedir. Antropoloji, tarih, siyaset bilimi, coğrafya ve sosyoloji bilimlerinde teorik yaklaşımlara göre; hukuk, diplomasi ve politika alanlarında da metindeki kullanımına göre anlamı değişen bir terimdir. Ayrıca sınır bölgelerinde yaşayan veya günlük yaşamları doğrudan sınırın varlığı tarafından etkilenen insanlar için

³⁶ Anderson, a.g.e., s. 2.

sınır kavramı, doğal yansıması olan bariyer ve birleşme noktası imajını da, insanlarca yüklenilen kısıtlamalar doğrultusunda taşımaktadır.³⁷ Sınır kavramının anlamı, sınırlarca düzenlenen, etkilenen ve kısıtlanan insanlar tarafından sürekli yeniden üretilmektedir. Bu anlamlar, sınırları zorunlu ve değerli bir koruma saymaktan, onları hayatın bir gerçeği olarak kabul etmeye veya bıkırtıcı ve keyfi zorlamalar saymaya kadar çok çeşitlidir. Söylev içerisinde sınırın kullanımındaki farklı boyutlar pek çok zaman çakışmakta ve sınırın birbirinden ayrı düşünsel yansımaları, süreç içerisinde sınır kavramını bütünleyen parçalar haline gelmektedir.

Dünyanın ekonomik olarak gelişmiş bölgelerinde ulus devlet sınırları; hem kurumsal hem de süreç olarak, daha geçirgen, sosyal ve kültürel kimliklerin muhafazakâr savunma çizgileri olarak, daha muğlâk hale gelmektedirler. Ancak bu muğlâklık, tarımsal imparatorlukların sınırlarındaki muğlâklıktan oldukça farklıdır. Yirminci yüzyılın sonunda sınırlarla ilgili yeni sorular ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği üyesi devletler arasında sistematik sınır kontrollerinin lağvedilmesinin ardından bu sınırlar hangi amaca hizmet etmeye başlamışlardır? Avrupa Topluluğunun dış sınırlarının yükseltilmesi ve bir “Avrupa Kalesi”nin yaratılması Avrupa vatandaşlığını teşvik eder mi? Sovyetler Birliği’nin çözülüşünün ardından şiddetle sarsılan ve neredeyse her etnik grubun bir ulus devlet kurduğu Doğu Avrupa’nın sınır sorunlarının çözümü ne olacak? Yeni teknolojiler ortaya çıkışlarıyla ekonomik ve sosyal değişimlere sebep olarak bölgesel yaşam ve sınırlarla ilgili düşünceleri kökünden değiştirecek mi veya sınırlar bu yeni koşullara nasıl uyum sağlayacaklar? Kuşkusuz bu soruların cevaplarını bizlere yirmi birinci yüzyıl gösterecektir çünkü değişim, bundan önce kimi zaman yavaşlayan, kimi zaman hızlanan seyrini hala sürdürmektedir. Şimdi modern devletlerin kuruluşundan itibaren sınırların nasıl bir değişim seyri izlediğini inceleyerek, günümüz ve gelecek sınırları hakkında ürettiğimiz soruların cevaplarını bulmaya çalışacağız. Gelecek kısımda Fransız ve Sanayi Devrimlerini mercek altına alıp, ulus devletlerin, kendinden önceki devletlerden farklı olarak, sınırlarla ilgili geliştirdikleri stratejileri

³⁷ Sınırlardan doğrudan etkilenen insanların, sınırlarla ilgili olarak, engelleyici bariyer algısının, zaman içerisinde birleşme noktasına doğru nasıl dönüştüğünü incelemek için: Raimondo Strassoldo, **From Barrier to Junction: Towards a Sociological Theory of Borders**, Gorizia, ISIG, 1970.

inceleyeceğiz. Çünkü sınırlar hangi ihtiyaçların ve hangi siyasi stratejilerin ürünü olagelmışlerse, değişimleri de o stratejilerin ve ihtiyaçların değişimine bağlıdır. Benzer siyasal stratejilerin ve toplumsal pozisyonların değişmeksizin sürdüğü bir dünyada, sınırların ortadan kalkacağını düşünmekse sadece hayalperestlik olacaktır.

C. Sanayi ve Fransız devrimlerinin sınırlara etkisi

Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi, insanlık tarihinin geneli bakımından olduğu kadar bizim incelediğimiz sınırlar açısından da çok önemli değişimlerin başlangıcını sembolize etmektedirler. Tarımsal çağ boyunca sınırlar nicelik olarak sık sık değişmiş, uç genişlikleri zaman zaman daralmış veya genişlemiş, dış tehdidin arttığı dönemlerde topraklar daralıp sınırlar surlarla yükseltilmiş, tehlikenin azaldığı dönemlerde ticaretin de artışıyla topraklar yine genişlemiş ve sınırlar yine muğlâklaşmıştır. Surlarla çevrili şehir devletleri birleşerek imparatorluklara, üç kıtaya yayılan imparatorluklar dış tehdit sonucunda parçalanarak şehir devletlerine, tehdidi atlatmayı başaran şanslı şehirler ticaretin tekrar canlanmasıyla yeniden büyük imparatorluklara dönüşebilmişlerdir. Ancak tüm bu saydıklarımız sınırlarda niteliksel ve geri dönülmez değişimlerin yaşandığına dair işaretler değildirler. Sınırlardaki bu farklılıklar birbirini tekrar eden barış ve savaş dönemleri arasında yaşanan döngüsel sayılabilecek değişimlerdir ve asla geri dönülmez olmamışlardır.

Tarımsal imparatorluk sınırlarının günümüz modern sınırlarına dönüşümünü sağlayan Sanayi ve Fransız Devrimlerinin yarattığı tarihsel kopuştur. Özellikle Sanayi Devrimi insanların hem nüfus hem de hareketlilik açısından zincirlerinin kopmasına sebep olmuştur. İnsanın, önceki dönemlerin aksine, doğa karşısında kurduğu egemenlik mal ve hizmet artışını sağlamış, nüfusun o güne dek görülmemiş bir biçimde artmasını sağlamıştır. Bilim ve teknolojinin gelişimi tarımsal üretimin feodal özelliklerini ortadan kaldırmış, Çitleme Yasası gibi yasalarla insanları yaşadıkları topraktan kopartarak iç sınırların yeni bir biçim almasını sağlamıştır. Eskiden yaşadıkları köyün sınırları içinde zorla tutulan üretici köylüler artık tam bir

özel mülk haline gelen ve çitlenen tarım topraklarından zorla çıkartılıyorlardı. Tarımsal üretim için eskisi kadar yoğun ihtiyaç duyulmayan köylüler köylerinden kopuyor, insan emeğine çok daha fazla ihtiyaç duyulan şehirlere göçüyorlardı. Geleneksel görüş İngiltere’de bu hareketliliği sağlayan tarımsal ürünün pamuk olduğunu öne sürmektedir.³⁸ Çok kârlı olan ve eskisine nazaran çok daha az emek gücüne ihtiyaç duyulan pamuk üretimi; köylerde toprağın az sayıda toprak lordunun elinde toplanmasına ve bu topraklarda yaşayan halkları dışlayacak bir biçimde çitlerle sınırlandırılmasına sebep olurken, kentlerde birçok yeni tekstil fabrikasının kurulmasına ve köylerinden atılan insanların şehirlere “özgür” emek gücüne dönüşmesini sağlamıştır.

“1760’dan itibaren altı milyon dönüm ortak tarla ve toprağı kişilere dağıtan özel ve genel Çitleme Yasası ile yaklaşık beş bin ‘çitlenmiş arazi’ özel mülke dönüştürüldü ve daha alt düzeydeki resmi düzenlemelerle de bu gelişme desteklendi. Kır yoksulları için yaşamı daha da katlanılmaz kılmak ve kentlere göç ederek kendilerine verilen her işi yapmalarını sağlamak üzere 1834’te *Yoksulluk Yasası* hazırlandı. Gerçekten de çok geçmeden göçler başladı. 1840’larda çok sayıda ülke, *mutlak* nüfus kaybının eşiğine gelmişti ve 1850’den sonra topraktan kaçış genel bir görünüm halini aldı.”³⁹

Sanayi Devriminin yerleşik halkları mobilize eden etkisinin dışında nüfusta da önemli artışlara sebep olduğunu yukarıda belirtmiştik. Yeni buluşları sayesinde doğa üzerinde egemenlik kuran insan, tarımsal üretimin doğal olaylardan nispeten daha az etkilenmesi ve hem sınaî hem de tarımsal üretimin artması sonucunda nüfus artışı için doğadan bağımsız koşullara sahip olmuştur. Şehirlerde kurulan yeni fabrikaların koşullarının kötülüğü sebebiyle fabrika sahiplerinin ve hem kiracı sayını arttırmak hem de gıda maddesi ihraç eden yeni çiftlikler kurmak için toprak lordlarının, emek gücüne duyduğu sonu gelmek bilmeyen ihtiyaç, nüfus artış koşullarının da sağlanmasıyla beraber nüfusun önceki dönemlere göre sıçramalı bir artış göstermesine sebep olmuştur. İngiltere’de nüfus hareketliliği konusunda pamuğun oynadığı rol, dünya çapındaki ama özellikle İrlanda’daki nüfus artışı söz konusu olduğunda patates tarafından yüklenilmiştir. Eski tarım ürünlerinin yerine patates

³⁸ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı: Avrupa 1789–1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s.46.

³⁹ Hobsbawm, a.g.e., s. 167-168.

ekiminin geçirilmesi nüfusun büyük ölçüde artmasına sebep olmuştur. Çünkü patates diğer tarım ürünlerine oranla çok daha fazla insanı besleyebilmekteydi. İrlanda örneğinde patatesle gelen nüfus artışı sanayileşmenin henüz görülmediği bu topraklarda hazin sonuçlanmıştır. 1940'ların ortalarında birkaç yıl arka arkaya gerçekleşen kötü hasat İrlanda'da ölümcül bir kıtlığa sebep olmuş ve milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Nüfus artışının sanayileşme ile birlikte yürüdüğü coğrafyalarda ise insan yoğunluğu geri dönülmeyecek bir biçimde artmıştır. Sanayi Devrimini takip eden yıllarda, dünya genelinde gerçekleşen nüfus artışı ve yoğunlaşma sınırlarda da değişimlere sebep olmuş, önceki bölümlerde bahsettiğimiz, yerleşimin var olmadığı uçların zaman içerisinde yok olmasını sağlamıştır. Tabi bu süreç uzun yıllara yayılmış, tarımsal çağın küçük dünyası gittikçe büyümüştür.

Sanayi Devrimi öncesinde ki tarımsal çağın dünyası modern dünyaya nazaran oldukça küçüktü. Bu dünyayı küçük olarak nitelememizin iki asıl sebebi var: nüfusun küçüklüğü ve bilinen dünyanın küçüklüğü. Dünya'nın nüfus açısından küçük olmasının sebebi Sanayi Devrimine kadar insanların doğa üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kuramaması ve nüfusun insanlar tarafından değil doğa tarafından belirlenmesiydi. Dönem dönem yaşanan kıtlıklar insanların nüfusu dilediğince arttırmasına izin vermiyor, doğa dünya üzerinde yaşayan insanların sayısını kendi koşullarıyla sınırlıyordu. Modern anlamda nüfus sayımı yapılmamış olsa da kimi tahminlerle sanayi öncesi tarımsal çağın dünyasının bu günkü dünyaya göre üçte iki oranında daha az insan barındırdığı düşünülmektedir. Bilinen dünyanın daha küçük olmasının sebebi ise ulaşım araçlarının tüm dünyanın bilinebilmesine olanak vermemesiydi. Kara ulaşımında hızın genel belirleyeni at veya insanın yürüme hızıyken, deniz ulaşımının hızı daha yüksek olmakla beraber güvenlik ve taşıdığı yük açısından pek de elverişli değildi. Haberleşme açısından sanayi çağı öncesinde kimi iyileştirmeler yapılmış olmasına rağmen sonuçta haberleşme de ulaşım ve onun süratine bağımlıydı. İşte tüm bu sebeplerden dolayı bilinen dünyanın sınırları gezginler, kâşifler ve bilim adamları için bile oldukça dardı. Gerçi bu kişiler dışındaki insanlar için dünyanın sınırları, doğduğu köy ve ona komşu

birkaç yerleşimden daha geniş değildi. Çünkü hem yöneticiler tarımla uğraşanların topraklarından ayrılmalarına izin vermiyor hem de köylülerin kıtlık ve ağır vergiler dışında ata topraklarını terk etmeleri için bir sebep bulunmuyordu. Sanayi Devrimi; insanın doğa üzerinde egemen olması sonucunda sağladığı nüfus patlamasıyla, demiryolunun icadı sonucunda ulaşımında yarattığı sıçramayla ve tarımsal-endüstriyel üretim biçimini değiştirmesi sonucunda insanlara getirdiği hareketlilik ile bilinen dünyanın dar sınırlarını sonuna kadar genişletmiştir.

Siyasi sınırların niteliksel olarak önemli bir sıçrama yaşamasının bir diğer sebebi de Fransız Devrimi'dir. Devrim eski çağa ait imparatorlukların biçim değiştirip yeni ulus devletlere dönüşmesini, değişime ve dünyanın dönüşümüne ayak uyduramayan imparatorlukların da yıkılmasını sağlamıştır. Pek çok farklı etnik kökenden gelen tebaasını, kapitalist dönüşümün de baskısıyla, bir üst kimlikte birleştirerek vatandaş haline getirmeye çalışan hükümetler, yeni vergi sistemleri, askerlik uygulamaları ve ortak bir ulusal dil yaratmayı hedefleyen milli eğitim modelleriyle eski dönemin devlet anlayışının ve siyasi sınırlarının dönüşüm geçirmesini sağlıyorlardı.

Fransız Devrimi sonucunda siyasal anlamda çok önemli kopuşlar önemli değişimler yaşanmıştır ancak biz çalışmamızda bu değişimlerden, sınırların niteliklerinde dönüşüme sebep olanlara özellikle yer vereceğiz. Devrimin yarattığı önemli değişikliklerin başında, devletin hâkimiyet alanını gösteren sınır çizgileri arasındaki her vatandaşın, homojen bir ulus kimliğine sahip olması yönünde gösterilen çaba vardır. Ortak bir ulus kimliğinin oluşturulamaması hem Fransız Devrimi'nin "yüce ideallerinin" yayılamamasına hem de sanayi devrimi ve kapitalist pazarın ihtiyaç duyduğu, aynı dili konuşan üretici ve tüketici bireylerin ortaya çıkamamasına sebep olacaktı. Dönemin Avrupa'sının görünümünü kısaca özetlemek gerekirse, Fransız Devriminde Paris dışındaki Fransızların yabancı olarak kaydedildiklerini, İspanya'nın bir tarafta Aragon diğer tarafta Kastilya bulunduğu için çoğul olarak anıldığını, İtalya'nın benzer bir durumda olduğunu, Norveç, Danimarka, İsveç, Finlandiya ve İzlanda'nın birlik halinde olduğunu ve son olarak Habsburgların da

birleşik bir monarşiye sahip olduklarını söyleyebiliriz.⁴⁰ Zorunlu eğitim ve askerlik gündeme gelinceye kadar ortak bir dilden bahsetmek kesinlikle imkânsızdı. Ulusal dillerin çoğu on dokuzuncu yüzyılda norma, standartlara ve gramere kavuşmuştur ki bu dillerin bazıları icat edilmiştir. Devrimin ardından devletlerin bölgesel özellikleri pekişmiş bu durum coğrafyanın tüm Avrupa’da rağbet görmesine sebep olmuştur. Coğrafyanın önem kazanması, devletin vergi gelirleri ve kendi toprakları üzerindeki kontrolü açısından büyük önem taşıyan kadastro çalışmaları, toprağın vatan olarak algılanmaya başlamasını sağlamıştır. Fransız Devriminden itibaren vatandaşlık bilinci kazanmaya başlayan insanlar, vatanın kutsallığına ve sınırların her ne pahasına olursa olsun korunması gerektiğine dair sonsuz bir inanç geliştirmekteydiler. Fransız Devrimine eşlik eden Sanayi Devrimi, nüfus patlaması, insanın zaman ve mekân üzerindeki hâkimiyetini iyiden iyiye geliştirmesi, bilimin ve iletişimin yeni kullanım biçimleriyle beraber yepyeni bir devlet ve sınır ihtiyacı doğmuştur. Sınırlar artık kimi kalelerce kontrol altında tutulan köyleri ve kültürleri, dilleri, bağlılıkları birbirinden çok farklı tebaayı çevrelememekte; eski çağa nazaran merkezi devletin, her noktasında çok daha fazla kontrole sahip olduğu vatani ve aynı dili konuşan, devletine bağlı, ortak bir ulus kimliğine sahip vatandaşları çevrelemektedir. Devletler bir türlü doyuramadıkları vergi ve asker ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, geçmiş dönemlerde yerel cemaatlara ve halkının tamamına ulaşmasını sağlayan dolaylı yönetimden vazgeçerek, kontrol bakımından çok daha etkili olan doğrudan yönetime geçmişlerdir.⁴¹ “Çifte devrimin” sonucu olan siyasi ölçek değişiminin sonuçlarını daha iyi açıklayabilmek için, dönemin ölçekler hiyerarşisinde başat unsur haline gelen ulus devletin ve sınırların özelliklerini incelemek gerekmektedir.

⁴⁰ Kadir Koçdemir, **Milli Devlet ve Küreselleşme: Anlamı Değişen Sınırlar**, İstanbul, Ötüken, 2004, s. 174.

⁴¹ Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu: 990-1992**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 181.

2. Ulus devlet sınırları ve milliyetçilik

Sanayi toplumları tarım toplumlarından radikal bir biçimde ayrılırlar. Sanayi toplumlarında servet eskisi gibi topraktan, toprağa bağlanmış serflerden, kölelerden veya borçlulardan meydana gelmemektedir. Servet artık kapitaldir; çoğunluğu şehirlerde yaşayan, okuryazar insanların ücret karşılığı son derece karmaşık bir işbölümünün parçası olarak ürettikleri mal ve hizmetlerin sağladığı sermayedir. Bu insanlar devletleri tarafından kültürel olarak homojenize edilmişlerdir. Devletlerin modern sınırları vardır ve bu modern sınırlar; emperyalist güçler, soykırım memurları, etnik temizlikçiler ve zor gücü ile halkları asimile edenler tarafından belirlenirler. Tabi ara sıra sınırın tarafları olan devletler arasında yapılan güvenilir ve samimi antlaşmalar tarafından belirlendikleri de olur. Özellikle antlaşmalarla belirlenen deniz sınırları tam bir Modigliani tablosuna benzer; dikdörtgen biçimindeki petrol ve mineral araştırma haklarını tasdik etmek için, bu alanlara uyacak mantıklı zigzaglar şeklinde çizilmiş açık, yapay çizgiler.⁴²

Tarımsal çağın gevşek yerleşimleri ve ikili devlet yapısı düşünülürse, sanayi toplumunun devleti bölgesel olarak daha net ve kesindir. Modern devletlerin; kendi topraklarının kesin bir biçimde diğer devletlerinkinden ayıran, ikili veya çoklu antlaşmalar sonucunda yerleştirilen, harita üzerinde tam olarak gösterilebilen çizgisel sınırları vardır. Bazen harita üzerinden verilen bu hükümler elektrikli teller ve duvarlarla fiziksel olarak da ifade edilebilir. Ancak genel olarak sınırlar, sınır karakolları ve karada, denizde, havada gezen devriyeler aracılığı ile belirtilir. Bu çağın çizgisel ve kesin hudutlarının aksine önceki dönem sınırları için sadece muğlâk birtakım uçlardan bahsedebiliriz. Tarımsal imparatorluklar çağında devletin merkezi askeri uçlarla çevrilmiştir, düşmanla yaşanan çekişmeler ve yüzleşmeler bu bölgelerde gerçekleşir. Uçlar, ayırım çizgileri olan hudutlardan ziyade mücadele ve çatışma kuşaklarıdır. Bu kuşakların kesin yerleri dahi açıkça belirtilemezler. Her ne

⁴² Brendan O’Leary, “The Elements of Right-Sizing and Right-Peopling the State”, Ed. Brendan O’Leary, Ian S. Lustick, Thomas Callaghy, **Right-Sizing the State: The Politics of Moving Borders**, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 20.

kadar Roma ve Çin imparatorlukları uçlarının belirli bölümlerine duvarlar inşa etmiş olsalar da bu duvarlar kesin hudutları değil askeri üsleri ifade ederler.

Tipik bir modern devlet ile tarımsal imparatorluk arasındaki fark oldukça doğrudan ve vurucudur. Modern devlette ekonomik, yönetsel ve dâhili askeri alanlar esas itibariyle özdeşirler. Ustaca sınırlanmış topraklarının içinde devlet her şeye hâkimdir. Devlet egemenliği tüm ülke topraklarında aynı biçimde uygulanır. Ülke üzerinde devletin koyduğu yasaların uygulanmadığı her hangi bir alan kabul edilemez. Modern devletin topraklarının, tek ve bitişik kara parçalarından oluşma zorunluluğu yoktur. Devletler; bir anakara ve adalardan oluşabildikleri gibi, birbirinden bağımsız toprak parçaları da aynı devletin ülkesini oluşturuyor olabilirler ve hatta tarihte kimi devletlerin, sahiplendikleri topraklardaki tek egemen güç olmadığı örnekler de vardır. Ortak egemenlik(**condominium**) az görülmekle birlikte zaman zaman kullanılabilen bir siyasal stratejidir. Ancak bunlar istisnadır. Saygı duyulan ve kendine saygısı olan tüm modern devletlerin bölgesel özellik olarak, sınırlanmış münhasır bir alana ve bu alan içerisinde egemenlik tekeline ihtiyacı vardır. Ülke topraklarının tek parça oluşu, milliyetçi düşünce/imge üreticileri ve savunma amacı ile doğal sınırlara meraklı generaller tarafından tercih edilirler ama bu olmazsa olmaz bir şart değildir. Çünkü gelişmekte olan savaş sanayi, coğrafyanın önemini ortadan kaldıracak limitleri zorlamaktadır.

Tarım toplumlarında da tıpkı sanayi toplumlarında olduğu gibi, daha basitte olsa bir iş bölümünden bahsedebiliyoruz ancak tarımsal toplumlarda kültürel homojenlik sanayi toplumlarına göre oldukça düşüktür. Tarımsal çağın insanları, kimliklerini sosyal statülerine göre ifade ediyor ve kabulleniyorlardı. Ortak bir milletin vatandaşları değillerdi; bunun gerçekleşmesi için en azından sanayinin, kapitalizmin “eşitlikçiliğine” ihtiyaç vardır. Ortak bir kültürün oluşturulabilmesi için bir milletin sadece, kendinin farkında olması yeterli değildir, kendisini diğerlerinden ayran etnik hudutların aynı zamanda siyasal birer sınır olduğuna da inandırılması gerekir. Milletin hudutları bir devletin veya herhangi bir siyasal birimin sınırları olabilirler ancak bunun gerçekleşmemesi halinde en azından devletin yönetici sınıfının

arasında yönetilen sınıftan insanlarla aynı milletin mensubu olan kişiler bulunmalıdır. Sanayi çağının modern devlet modelinde, devletin çıkarlarına uygun dışarıdan göç programları mümkün olsa bile yabancılar genellikle hoş karşılanmazlar, özellikle de yönetici olarak. Görüldüğü üzere sanayi toplumu, tarım toplumunun ardılı olarak devletseldir ancak ondan farklı olarak aynı zamanda millidir.

Sanayi toplumlarının gelişme, zenginlik ve istikrar bakımından iyi örnekleri milli ve devletli toplumlardan çıkmaktadır. Ancak birçok düşünür zımni olarak veya açıkça sürecin sonunda sanayi toplumlarının kozmopolit bir yapıya sahip olacaklarını iddia etmektedirler. Bu düşünürlere göre milliyetçilik, tarımdan küresel sanayiye geçişte sadece bir fenomendir. Bölümün başında bahsettiğimiz Marks'ın tarihsel materyalizmi de böyle bir geçiş öngörmüş; kapitalizmin ve ulusal pazarların oluşumu için ihtiyaç duyulan milliyetçiliğin bir sonraki aşama olan komünizm için engelleyici, gelişmeyi önleyici bir ideoloji olduğunu öne sürmüştür. Ancak Gellner bu görüşlere katılmamaktadır. Gellner'e göre milliyetçilik tarih boyunca var olacaktır çünkü olgun sanayi toplumları için vazgeçilmez bir bileşendir ve hatta özellikle temsili demokratik siyasal sistemlerde belki de daha çok kullanılır. Temsil ve demokrasi milliyetçiliğe eşlik ederler. Gellner'e göre sanayi toplumlarının büyük bir çoğunluğu milli bir temele dayanır. Tarımsal çağın toplumları, ne okuryazarlık ne de soyut iletişim için niyet ve güdüye sahip değildirler. Yüksek kültür ve halk kültürü arasında veya yüksek gelenekler ve halk gelenekleri arasında gözle görülür bir kopukluk vardır. Sanayi toplumlarında durum farklıdır. Bunun sebebi ise yine ekonomide ve üretim biçiminde aranabilir. Sanayi çağındaki işlerin büyük bir çoğunluğu kimi mesajların iletimi, açıklanması, yorumlanması ve seçimi ile sürdürülebilirler. Yüksek, yazılı veya eğitim temelli kültür toplumun ezici çoğunluğunda oldukça yaygın olmalıdır.

“Sanayi toplumunda çalışmak, fiziki bir güç kullanmak anlamına gelmiyor. Çalışma eyleminin söylemini artık saban sürmek, ekin biçmek ve harman dövmek belirlememektedir. Çalışmak temelde artık şeylerin değil anlamların üstesinden gelmek demektir. Genelde diğer insanlarla iletişim kurmayı veya bir makinenin kontrol mekanizmasını beceriyle idare etmeyi gerektirir... Uygun iş bulabilmeleri

ve manevi vatandaşlık haklarının tamamını etkin bir biçimini kullanabilmeleri için bu toplumun üyelerinde aranan okuryazarlık ve teknik beceri ve standartlaşmış bir ortamda geçerli kavramlara hakimiyet düzeyi o kadar yüksektir ki bunu kendi hallerindeki akraba grupları veya yerel birimler gerçekten sağlayamaz. Bu vasıfları ancak modern ‘ulusal’ eğitime benzeyen, yani tabanında ileri yüksek lisans okullarından mezun olan öğretim üyelerince üniversitelerinde eğitilen ve lise öğretmeni olarak istihdam edilenlerin eğitiminden geçmiş ilkokul öğretmenlerinin görev aldığı bir piramit sistemi sağlayabilir.”⁴³

Eğer bu anlattıklarımız genel olarak doğru ise sanayi, toplumlarda iki farklı tür sınır çizimi için sürekli teşvik sağlamaktadır. Bu sınırların ilki, yüksek kültürlü toplumlar(sanayi toplumları) ile hala tarım veya avcı-toplayıcı olan toplumlar arasında, ikincisi de yüksek kültür sahibi rakip toplumlar arasındadır. Eğer Gellner’in modernite ile ilgili yorumları doğru ise bu saydıklarımız sanayi toplumlarının siyasi sınırlarının gizli kalmış temellerini oluştururlar. Saydığımız birinci potansiyel sınırların anlaşılması oldukça kolaydır çünkü daha önce bahsettiğimiz tarımsal toplumlar ile avcı-toplayıcı topluluklar arasındaki sınırlarla benzerlik gösterirler. İkinci tip sınırlar ise maddi ve kültürel temelleri açısından yeni düzenin özgüllüklerini taşır. Bu sınırlar sanayinin sebep olduğu; servet birikimindeki, ekonomik ve siyasal güçteki korkunç eşitsizlikleri temsil ederler. Sanayi çağında ülkelerinin reddedilmiş elitleri, ülkenin genelinden daha zengin ya da geri kalmış bir bölgede yaşıyor olmalarını ayrılıkçı hareketleri için bir avantaj sayabilirler. Önemli olan ekonomik farkın pozitif veya negatif yönde olması değil, ekonomik bir fark olmasıdır. Sanayi çağında, ayrı siyasi birimlerin kuruluşu sonrasında üretimin sürekliliğinin sağlanabilmesi için yeni, standartlaştırılmış bir eğitim sistemi zorunludur. Yeni siyasal birimler yeni eğitim sistemine bağlıdır ve bu durum rakip olan sanayi toplumları arasındaki sınırların en güçlü göstergesidir. Toparlamak gerekirse; sanayinin gelişimi ile üretim faaliyetlerinde gerçekleşen standardizasyon, içeride mümkün olduğunca homojen, dışarıda da rakipleri ile farklılaşan siyasi birimler kurulmasını teşvik eder. Ayrışan siyasi birimler aynı zamanda hem siyasal hem de kültürel olarak farklılaşırlar. Devlet farklılaşan

⁴³ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992, s. 68-69-71.

kültürün koruyucusu olurken, kültür de ayrılan devletin sembolü ve meşruluk kaynağı haline gelir.

Günümüz modern devlet sınırlarının gelişimi evrensel düşüncenin ve özgüllüklerin görülmemiş bir karışımı neticesinde gerçekleşmiştir. Biz bu gelişimin kopuş noktasını, teknolojik sıçramayı sağlayan Sanayi Devrimi ve siyasal değişimi sağlayan Fransız Devrimine bağlarken; Malcolm Anderson da sürecin kendisini, on beş ile on sekizinci yüzyıllar arasında egemenlik kavramının ortaya çıkışına ve Avrupa'nın siyasal yaşamındaki teorik ve pratik yansımalara girift bir biçimde bağlı olduğunu öne sürmüştür. Egemenlik kavramından bahsederken bunu modern çağın herhangi bir yönetim biçimi ile sınırlandırmamış; egemenliğin, gereklerini yerine getirerek kurulmuş tüm devletlerin temelinde var olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ Sınırlarla egemenliği birbirine bağlayan bu düşünce yapısı, bize onların kuruldukları her yerde tek ve dışlayıcı olduklarını gösteriyor. Egemenin, bireyler ve toprak üzerinde sağladığı mutlak otorite doğası gereği; tarımsal imparatorluklarda görülen kralların, lordların ve din adamlarının aynı toprak üzerinde birbirlerinden bağımsız otorite sahibi olmalarını yani iç içe geçen, kesişen hâkimiyet alanlarının var olma olasılığını açıkça reddeder. Sınır geçişlerine gelince, suç işlememiş bireyler için engellenmeden çıkış kabul edilmiş bir haktır, ancak bunun eş değeri olan bir giriş hakkında söz edilemez. Bu durum egemenlik anlayışı ile doğrudan alakalıdır. Ülke sınırları ve içerisinde dolayimsız hâkimiyete sahip olan egemen, ülke sınırlarından girmek isteyen yabancılara giriş hakkını bir hediye olarak verme yetkisini istediği şartlara bağlayabilmektedir. Sınır geçişlerinde diğer egemen güçlerin temsilcileri için geliştirilen diplomatik dokunulmazlık çok istisnai bir durumdur.

Ulus devlet topraklarının kuruluşu ve bu topraklara bir kimlik kazandırma uğraşı, modern devletin kuruluşunun altında yatan özlemler doğrultusunda pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi milli bir kimlik tesis etmek için ihtiyaç duyulan ilk şey çizgisel sınırlar olacaktır. Nerede başlayıp nerede bittiği açıkça bilinen, net çizgisel sınırlar tarımsal imparatorluklarda çok

⁴⁴ Anderson, a.g.e., s. 19.

nadir gözlemlenebilirdi çünkü uzun mesafeler boyunca tahkimatı yapılmış, sürekliliği olan sınırlar yaratmak bu çağda mümkün değildi. Sanayi toplumları ve onların kurduğu devletler ise gücün merkezileşmesi ve doğrudan yönetim sayesinde çizgisel sınırlara sahip olma imkânını bulmuşlardır.

Fransa devlet, millet ve toprak kimliğinin geliştirilmesinin ilk örneği olmasına ve uluslararası sınırlar hakkındaki modern düşüncelerin doğuşu üzerindeki etkisene rağmen pek çok ülkenin tarihsel deneyimi Fransa tarihinden farklılıklar gösterir. Atlantik kıyısında on beşinci ve on yedinci yüzyıllar arasında ortaya çıkan diğer güçlü devletler; İspanya, Portekiz, İngiltere, Hollanda ve İskandinav Krallıklarının gelişimi coğrafi koşulları, ekonomik gelişmeleri, karşı karşıya geldikleri düşmanları, siyasi ve yönetsel sistemleri sebebiyle Fransa örneğinden farklılaşırlar. Doğal sınırlar aramanın hiçbir mantığı olmayan Portekiz veya Hollanda örnekleri veya kavramın apaçık karşılık bulduğu İngiliz örneği şüphesiz Fransa'daki sınır oluşumundan ayrılan rotalar izlemişlerdir.

Ulus devlet kavramı beraberinde açık bir bölgesel kimlik ve bölgesel kontrol duygusu getirmiştir. Toplumları belli bir ekonomik gelişmişlik seviyesine ulaşan devlet yöneticileri, topraklarını polis kontrolü altında tutacak teknik kabiliyete ve ulusal sınırlarından içeri doğru gerçekleşecek silahlı tecavüzlere karşı direnebilecek askeri kaynaklara sahip olurlar. Bu sayede sanayi toplumlarında, tarım toplumlarındaki kişisel bağlılığın esas olduğu sistem yerine mutlak bölgesel egemenlik iddiasını öne çıkaran bir sistem üstün gelmiştir ancak iki sistem de genel olarak çatışma eğilimlidirler. Evrensel bir otoritenin yokluğunda barışı sağlamanın ve sürdürmenin yegâne yolu bu çeşitli ve bağımsız siyasi varlıklar arasında bir dengeye ulaşmaktır. Bu dengeye ulaşma çabası ise, görünüşe göre, dengeyi korumak için yapılan ayarlamalardan, düzeltmelerden ve zararların tazmininden oluşan sonsuz bir süreçtir.⁴⁵ Uluslar arası sistemde kurulan dengeyi daha uzun süre koruma ve savaşın yıkıcı maliyetlerinden sakınma arzusu mutlak devlet egemenliğinin altını oymaya başlayan iki kurumsal örnekle sonuçlanmıştır. İlki, savaş ve barış

⁴⁵ E. Gullick, **Europe's Classic Balance of Power**, Ithaca, Cornell University Press, 1955.

koşullarını düzenlemek için formüle edilen kurallardan oluşan milletler hukuku. İkincisi de, devlet başkanlarının veya temsilcilerinin, yeni bir güç dengesi oluşturacak büyük antlaşmaları tanımak üzere yaptıkları antlaşma toplantıları. Bu toplantılar öncelikle büyük savaşların ardından yapılan Westfalya(1648), Utrecht(1713), Viyana(1815) ve Versay(1919) toplantıları şeklinde vücut bulurken, daha sonraları kalıcı bir meclis oluşturma düşüncesi ortaya çıktı. Bu düşünce sırasıyla; Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler ve hatta İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Avrupa'daki bölgesel organizasyonlara öncülük etmiştir.

1789'daki Fransız Devrimini takiben ortaya çıkan meşruiyet krizi, siyasal otorite kavramının yeni temellere oturmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum toprak ve sınır anlaşmazlıklarına dair açıklamaların dinsel alandan çıkıp dünyevileşmesini de teşvik etmiştir. Hatta devletler arası bazı bölgesel çatışmaların açıklamaları topraklarını genişletmenin ideolojik gerekçeleri haline dönüşmüştür. On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarında sınır uyuşmazlıklarına, çatışmalarına getirilen tüm açıklamalar taraflardan birisinin çıkarları için faydalı olurken, diğerinin çıkarlarına büyük ölçüde karşı olmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi bu açıklamaların objektif olma iddiaları oldukça sınırlıdır.

Sanayi toplumlarında sınır anlaşmazlıklarını, Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar süren dönem için, zaman zaman birbirleriyle de çakışan dört ana başlıkta toplayabiliriz. İlk anlaşmazlık türü toprağa bağlı bölgesel anlaşmazlıklardır. Bu anlaşmazlık türü; tarafların tarihsel iddiaları veya etnik-milliyetçi argümanları ile desteklenebileceği gibi, rakip güçler arasından birisine avantaj veya hâkimiyet sağlanmasının önüne geçmek için savaş ganimetlerinin adil dağıtımının talebi şeklinde de ortaya çıkabilir. İkincisi hududun tam yeri ile ilgili ortaya çıkabilecek, mevkiye dayanan anlaşmazlıklardır. Tarafların, hududun çiziliş ilkelerine dair farklı kavrayışlara sahip olması bu gibi sorunlar doğurabilmektedir çünkü bazı durumlarda hududun inşası hatırı sayılır bir zaman geçtikten sonra gerçekleşir ki, bu da tarafların orijinal antlaşmayı değişik biçimlerde yorumlamalarına sebep olabilir. Üçüncü anlaşmazlık, doğal kaynaklar ve stratejik alanlar için verilen mücadelelerde

cisimleşir. Devletler ülke topraklarına bitişik bu gibi zengin veya önemli bölgelere el koymak, onları ilhak etmek için dayanılmaz güdüler beslerler. Dördüncüsü de, bölgesel düzenlemelerin ve çizilen sınırların üzerinde yükseldikleri sistemin tamamını sorgulayan devrimci devletler yüzünden ortaya çıkar. Özellikle Fransız ve Bolşevik Devrimleri buldukları coğrafyanın ve hatta daha da ötesinin, siyasi haritalarını ve sistemlerini kökten değiştirmek iddiası ile yola çıkmışlardır.

On dokuzuncu yüzyılda sınır anlaşmazlıkları ve toprak çekişmeleri ile ilgili teorik açıklamaları kabaca dört başlıkta özetleyebiliriz: Ekonomik determinist, liberal milliyetçi, sosyal Darwinist ve reel-politik.⁴⁶ Ekonomik determinizmin en iyi bilinen temsilcisi elbette Karl Marks ve onun yarattığı düşünce akımıdır. Ancak bu başlıkta sosyalist olmayan hatta liberal ekollerden bile bahsetmemiz mümkündür. Marks öncelikle ekonomik altyapı, teknolojik gelişim ve siyasi harita arasında sistematik bir bağlantı olduğunu öne sürer. Marks'a göre kapitalizm koşullarındaki üretim biçimi kapitalin gittikçe daha az kişinin ya da şirketin elinde toplanmasına sebep olur.⁴⁷ Sermaye birikimi ve piyasanın tekelleşmesi daha geniş pazarların giriş için hamleler yapılmasını sağlar. Marks'a göre işte bu yüzden kapitalist sisteme uygun olan siyasal biçim, geniş topraklara sahip ulus devletlerdir. Çünkü bu devletler kapitalizmin ihtiyaç duyduğu, burjuvazi tarafından hükmedilen homojen pazar alanını sağlamaktadır. Ancak devlet sınırları bir süre sonra ihtiyaç duyulan pazar genişliği açısından tatmin ediciliğini yitirecektir. Art arda gelen aşırı üretim krizleri burjuva sınıfını daha yarışçı hale getirip, yeni pazarlar için daha sert mücadeleler verilmesine sebep olacaktır. Marksist okulun takipçilerinden Lenin de kapitalizmin sürdürülebilmesi için verilen yeni pazarlar ele geçirme mücadelesinin, kapitalist sistem açısından yaşamsal olduğunu öne sürmüştü; emperyalizm adını verdiği bu sürecin on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki en açık yansımasının, dünyanın az gelişmiş bölgelerine yayılan ve devlet sınırlarını genişleten Avrupalı güçler olduğunu ifade etmiştir. Yirminci yüzyıla gelindiğinde pazar mücadelelerinin hala devam ettiğine, fakat pazarlara hükmetme taktiklerinin süreç boyunca değiştiğine

⁴⁶ Anderson, a.g.e., 26.

⁴⁷ Karl Marx, **Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili**, Birinci Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 2000.

hep beraber şahit olduk. Artık yeni pazarlar için toprak ilhakına, hudutların genişletilmesine gerek kalmamıştı; tıpkı Lenin'in kitabı emperyalizmde sermaye ihracının devletleri birbirine nasıl bağladığını anlattığı bölümdeki gibi.⁴⁸

Liberal milliyetçi duruş başlığında toplayabileceğimiz görüşler genel itibariyle Marksizm'in karşı kutbu olarak kabul edilirler. On yedinci ve on sekizinci yüzyılların sözleşmecî siyasal düşüncesi ile bağları olan bu görüşler daha çok bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler sloganı ile özdeşleşen ekonomik liberalizmin türevleridirler. Liberal milliyetçiler, iktidar sahiplerinin otoritelerinin kaynağı olarak Tanrıyı, soylarını veya tarihsel haklarını gösterdikleri sürece, birbirleriyle ve yönettikleri halklarıyla aralarında çatışma çıkmasının kaçınılmaz olduğunu iddia ederler. Liberal milliyetçi düşüncenin temelinde insanın doğal hakları kavramı ve rıza ile yönetim düşüncesi vardır. Bunlara bağlı olarak liberal milliyetçi dünyada, halklar özgürlüklerine sahip oldukları ve milletlerin hudutları ile devletlerin hudutları uyuştukları/çakıştıkları sürece barışın sonlanması ve sınır çatışmalarının yaşanması imkânsızdır. Tabi günümüz dünya devletlerinin büyük bir bölümü bu ideolojiyi temel alsalar da saydığımız iki şarttan herhangi birine dahi ulaşmak ve barış içinde yaşayacak liberal milliyetçi dünyaya varmak şu güne kadar mümkün olmamıştır. Liberallerin büyük bir bölümü özgür halkların başka özgür haklardan toprak talep etmesi için bir sebep olmadığını kabul ederler. İtalya'nın birliği için uğraş veren liberal Mazzini'nin 1834 yılında kurduğu Genç Avrupa hareketi milliyetçilerin uluslararası birliği olmayı hedefleyerek Avrupa'da bu yıla müteakip yaşanan olaylar doğrultusunda bir hayli paradoksal bir hedefe yönelmiş gibi gözükmektedirler. Ancak bu görüşe göre tüm milletlerden milliyetçiler birlikte oldukça uyumlu çalışabilirlerdi. Liberal milliyetçi geleneğe dâhil edebileceğimiz kimi düşünürler de özgür halklar arasında uyumlu ilişkiler kurulabilmesi için kimi uluslararası organizasyonlara ihtiyaç olduğuna karar vermişlerdir. İtalyan liberal Carlo Cattaneo 1848 yılında bir Avrupa Senatosu önerirken, bir yıl sonra Fransız cumhuriyetçi şair Victor Hugo Avrupa Federasyonu düşüncesini ortaya atmıştır. Anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla uluslararası kurumlarda işbirliğine giden özgür

⁴⁸ Vladimir İliç Lenin, **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çev. Cemal Süreya, 10. bs., Ankara, Sol Yayınları, 1998, s. 69-75.

halklar fikri, Woodrow Wilson ve Milletler Cemiyetine de ilham vermiştir. Ancak bu hem liberal hem milliyetçi duruşta gerçekçi olmayan unsurlar vardır. Birbirinden ayrı milletlerin veya hakların varlığı basitçe, bir gerçek olarak kabul edilmekte ve bunların yaratıldıkları, hatta zaman zaman manipülasyonla, tehditle ve vahşetle yaratıldıkları reddedilmektedir. Milliyetçiliğin on dokuzuncu yüzyılda vahşi çatışmaların en verimli kaynağı haline gelmesi ile liberaller, milliyetçiliğin liberal ilkeleri temel almadığını savunmaya başlamışlardır. Liberal teori milletlerin, özgür, gönüllü insan birliktelikleri olmadıklarını görmüş; bunları dil, tarih ve kan bağı ile insanları birbirlerine bağlayan doğal varlıklar olarak kabul etmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru bu düşünce biçimi yeni biyoloji teorilerinden faydalanmış ve genel olarak sosyal Darwinizm olarak tanımlanmaya başlamıştır. Sosyal Darwinizmin temel önermesi, milletler veya insan türleri arasında sürmekte olduğu düşünülen doğal bir rekabete dayanmaktadır. Rekabet, en iyi durumda olanın veya en iyi uyum sağlayanın hayatta kalmasıyla, zayıf olanınsa yok olması veya güçlü olana boyun eğmesiyle sonuçlanır. Görüldüğü üzere milletleri doğal varlıklar olarak kabul eden liberal milliyetçi görüş, zaman içerisinde sosyal Darwinizme dönüşerek milletlerin birbirleriyle olan mücadelelerini ve hatta birbirlerini yok etmelerini bile doğal kabul etmeye başlamıştır. Sosyal Darwinizmi devlet ve sınır olgularına uygulayan Friedrich Ratzel ve Karl Haushofer'in yazdıklarını çalışmamızın ilk bölümünde ele almıştık. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu görüş, devleti bir organizma, sınırları da onun derisi-kabuğu olarak kabul etmekte; tıpkı doğada verilen yaşam mücadelesi gibi devletlerin toprak ilhaklarını ve sınırlarını genişletmelerini de meşru kabul etmektedir. Ratzel, Haushofer ve Alman jeopolitik okulundaki diğer sosyal Darwinistlerin görüşleri, Nazilerin yayılmacı ve ırkçı politikalarının haklılaştırmak için kullanılmışlardır.⁴⁹

Sınır ve toprak çekişmelerinin açıklamakta kullandığımız dördüncü başlık olan reel-politik bir teoriden çok devlet yönetimi ile ilgili bir uygulama biçimidir. Reel-politiğin kökleri; yöneticilerin moral değerlere bağlılık göstermeyip gereken zaman

⁴⁹ Michael Burleigh, **Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich**, Cambridge, Cambridge University Press, 1988, s. 155.

ve yerlerde hileye başvurmalarını, güç kullanmalarını öğütleyen Machiavelli'ye, egemenliği elinde tutan yöneticinin üstünde hiçbir gücün bulunmadığını söyleyen Bodin'e ve devletin idaresi için toplumsal bir sözleşme ile ölüm ve yaşam hakları da dâhil olmak üzere tüm güçlerini egemene devreden bireylerden bahseden Hobbes'a dayanır. Reel-politiğin en ünlü uygulayıcısı ise 1862'de Prusya'nın başbakanı olduktan sonra Prusya'nın çıkarlarının ve hedeflerini acımasızca kovalayan Otto von Bismarck olmuştur. Gerçi on dokuzuncu yüzyıl devlet adamlarının çoğunluğu devlet çıkarlarını her şeyin üzerine koymuş ve devletleri adına fayda sağlayacağını savundukları hedeflere ulaşmak için her yöntemi meşru saymışlardır. Onlara göre devlet adamlığının pratiğinde siyasetin ve etiğin genel açıklamalarını üreten felsefeye yer yoktur. Yirminci yüzyıla geldiğimizde uluslararası ilişkiler alanında reel-politiğin ve Hobbes'ın formüle ettiği, egemen devletlerin birbirleriyle ilişki kurma biçimi genel olarak kabul görüyordu. Egemen devletlerin üzerinde bir başka otorite bulunmadığı için bir devletin çıkarları öyle gerektiriyorsa bir diğerinin topraklarını ilhak etme, ona savaş açma özgürlüğü vardır. Devletin bu özgürlüğünü yitirmesi için insanlarına hükmetme hakkını kaybetmesi, bunun için de vatandaşlarının yaşamlarını savunamıyor olması gerekir. Sonuç olarak reel-politik bakışa göre egemen devletlerin çıkarları doğrultusunda sınırlar sürekli değişebilir, yani egemenler halklarını sürükleyebildikleri her savaşı başlatma hakkına sahiptirler. Bu bakış, bitmek tükenmek bilmeyen çıkarlarını acımasızca kovalayan devletlerden oluşmuş uluslararası toplumun temellerini oluşturduğu, yirminci yüzyılın realist okulunun bakışını da aynen yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere, saydığımız dört başlıktan sadece reel-politik bakışta sonu gelmeyen bir çatışma hali tahayyül edilmektedir. Marksist, liberal ve hatta sosyal Darwinist teori bile toprak için sürdürülen mücadelenin sona ereceği, sınırların ortadan kalkacağı veya sabitleneceği şeklinde öngörülerde bulunmuşlardır. Yakın tarihte veya günümüzde bu öngörülerini doğru kılacak alametler bulmak güçtür ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ile Sovyetler Birliği'nin dağılması arasında kalan zaman diliminde sınırların görece daha sabit, daha değişmez bir dönem yaşadığını belirtmekte de fayda vardır. Tabii sınırların nispeten daha az değiştiği bu dönem için farklı açıklamalara ihtiyaç vardır.

Elbette 1950 ve 1990 yılları arasında da önceki tarihsel dönemlerde olduğu gibi önemli sınır değişiklikleri gerçekleşmiştir ama mukayeseli bir bakış sonucunda bu değişimlerin önceki zamanlara göre yok denecek kadar az olduğunu söyleyebiliriz. Pek çok devletin çeşitli topraklarla ilgili iddialarında bir değişiklik olmamasına rağmen, sınırlarının yerini değiştirip topraklarını genişletmek çoğu hükümet için önceliğini yitirmiştir. Uluslararası ilişkiler alanının realist ve neo-realist okulları aslında devletlerin oluşturduğu topluluğun hala anarşik bir yapı sergilediğini düşünüyorlardı fakat bu yıllar arasında oluşan sınır istikrarının da akla yatkın bir açıklaması olmalıydı. Realistlere göre devletlerin önceki dönemler daha az toprak ilhakinde bulunmalarının sebebi; toprak elde etmek için kullanılan askeri güçlerin ve diğer unsurların maliyetlerinin artmakta, belirli bir coğrafyayı siyasal olarak doğrudan kontrol altında tutmanın değerinin ise azalmakta oluşudur. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünyanın süper güçleri Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği savaş sonundan 1980'lerin ortasına kadar süren yarışlarında, topraklarını ve egemenlik alanlarını genişletmek yerine etki alanlarını uzatmak için mücadele ettiler. Çünkü nükleer silah konusunda hemen hemen tekel olan iki süper güç, yandaşları olan devletler üzerinde kurdukları ekonomik, askeri, siyasi tahakküm ile ve bu iki blok dışında kalan devletlerin güçsüzlüğü sonucunda, dünya üzerindeki herhangi bir sınırdaki gerçekleşecek büyük değişikliklerin maliyetlerini oldukça arttırmışlardı.

Kenneth Boulding devletler arasındaki mücadeleyi realist bir çatı üzerinde ekonomik kavramlarla oluşturduğu teorisinde, devletlerin her zaman etki alanlarını arttırma çabası içinde olduklarını anlatır.⁵⁰ Ancak bir devletin herhangi bir alanda etkili olmasının maliyeti alana olan uzaklığıyla doğru orantılıdır, tıpkı bir firmanın üretim noktası ile pazarı arasındaki mesafesinin maliyetlerini etkilemesi gibi. Boulding'e göre devletler, kendi ülke topraklarına çok uzak topraklar üzerindeki etkilerini sürdürmeyerek bu alanları çarpışmadan rakip güce bırakabilirler ancak her devletin, rakip güçlerin savaşmadan geçmelerine izin vermeyecekleri bir kritik sınırı vardır. Kritik sınır kavramı etki alanının hudutlarından farklı bir kavramdır çünkü

⁵⁰ Kenneth E. Boulding, **Conflict and Defense: A General Theory**, New York, Harper, 1962.

etki alanı, açıkça veya zımni bir şekilde devletlerin anlaşmalarına bağlıyken kritik sınır düşüncesi, bir devletin tek taraflı olarak endişeleriyle ve kaygılarıyla tanımlanır. 1962 Ekiminde gerçekleşen Küba Füze Krizi olayı kritik sınırlar açısından iyi bir örnek olabilir. A.B.D. ve S.S.C.B. bu krizde Küba'ya ve Türkiye'ye nükleer başlıklı füze yerleştirme tehditleriyle birbirlerine aşamayacakları sınırlarını işaret etmiş oldular. 1950 ve 1990 arasındaki dönemi realistler açısından incelersek iki kutbun tamamının, en ufak bir çatışma durumunda karşı karşıya gelecek oluşunun maliyeti yükselttiği ve bu durumun S.S.C.B.'nin dağılma dönemine kadar sınırları istikrarlı, dünyayı nispeten savaşız kıldığı doğrudur. Teorinin sağlaması S.S.C.B.'nin dağılışı sonrasında yaşanan savaşların ve değişen sınırların çokluğuna bakılarak yapılabilir.

On dokuz ve yirminci yüzyıla yön vermiş çeşitli teorilerin ulus devlet sınırlarıyla ilgili değişim ya da süreklilik dönemlerini nasıl anlamlandırdıklarını açıklamaya çalıştık. Bölümümüzü sonlandırmadan önce sınırların psikolojik yönüne ve milliyetçilikle olan bağına kısaca dönmek gerekiyor. Devlet sınırlarınca uyandırılan hisler; on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğinin, anavatanı kutsallaştıran bakışı ile daha geniş çevrelerce paylaşılmaya ve hatta bazı durumlarda takıntı haline gelmeye başlamıştır. Sınırlar, güçlü imgelerle, sembollerle ve bazen icat edilmiş geleneklerle birleşik hale gelmiştir. Hayal gücünde çok güçlü etkileri vardır, yani bütün sınırların psikolojik bir yönü de vardır. Bölgesel yaşam konusunu incelerken gördüğümüz gibi, kimi psikologlar, her bireyin sınırlı bir kişisel alan fikri olduğuna dair tartışma yürütmektedirler. Herhangi bir izin veya davet olmaksızın bu alana yapılan tecavüz, endişe ve düşmanlık gibi duygusal reaksiyonları tetikler. Devletler de; sınırda gerçekleşen kontrolsüz girişlere, gerçek veya hayali tehlikelere ve ülke topraklarının bütünlüğüne benzer bir hassasiyet gösterirler. On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın ilk yarısında, yani Avrupa'da ulus devletlerin hâkimiyet çağı boyunca, geniş halk kesimleri ve kitlesel siyasi hareketler bu hassasiyeti paylaştılar. Kolonyal dönem sonrasındaki Asya sınırları hakkında yazan Alastair Lamb bu coğrafyadaki siyasi yapılar için, birer koloni durumundan tam bağımsız devletlere dönüşümün çok derin sonuçları olduğunu öne sürmüştür. Sınırın "ulusal kimliğin,

temel biriminin hücre duvarı”na dönüştüğünü, siyasi ve coğrafi bir çizgi olduğu kadar, psikolojik ve duygusal ayrımların da işareti olduğunu iddia etmiştir.⁵¹ Hücre duvarına karşı oluşabilecek herhangi bir tehdit, sert, milliyetçi bir tepkiye sebep olur. Yaygın ve kimi zamanlar asılsız bir korkuyla kapatılan sınırlar, iki farklı dünya arasındaki geçiş çizgileri olarak değerlendirilir. Onları geçmek yasak ve tehlikeli topraklara geçişi temsil eder. Çizginin bir tarafında ikamet etmek için mevcut değerlere ve inançlara bağlılığın taahhüt edilmesi şarttır. Sınırlarca çevrelenmiş insanların ortak değerleri, özellikleri ve sadakati paylaşması gerekir. Ancak bu saydıklarımız, ulus devlet bünyesinde bile zaman zaman şiddetli bir biçimde tartışılabilmektedir. Müslüman ve Hıristiyan dünyalar arasındaki Yahudiler ve Ermeniler, Soğuk Savaş sırasında Doğu ve Batı arasında aracı olarak hareket edenler gibi kapalı sınırlardan sık sık geçiş yapanlara çoğu zaman imrenilmiş, başka insanlarca varlıkları faydalı olarak görülmüş ancak bu hakka sahip olmayan insanlarda her zaman derin bir şüpheye sebep olmuşlardır.

Uluslararası sınırların birbirinden ayırdığı halklar arasında sınırın diğer tarafıyla olan ilişkiler, sınırlar ne kadar geçirimsiz tutulmaya çalışılmış olsa da, yirminci yüzyıl boyunca sürmüştür. Ancak kimi istisnai durumlarda halklar birbirlerine yabancılaştırılmış, sınırın diğer tarafıyla olan ilişkiler en alt düzeyde tutulmuş ve her zaman şiddet tehdidi bir strateji olarak görülmüştür. Ulus devletin dolayısıyla devlet sınırlarının doğurduğu bu duygular politik yaşamın kalıcı bir özelliği olmak zorunda değildir. Bu durumu yelpazenin bir ucu olarak düşünürsek, yelpaze üzerinde ilerledikçe komşu devletler arası ticaretin sıkı kontrol altında tutulduğu ve var olan sınır ötesi ilişkilerin ciddi ekonomik ve sosyal kırılmalara sebep olmadan kolayca bölünebildiği durumlar görebiliriz. Yelpaze boyunca, ekonomik olarak karşılıklı entegre olmuş sınır bölgeleri ve göç hareketleri ile karşılaşabiliriz. Yelpazenin entegrasyon yönündeki en ileri ucu, sınır bölgelerinin tamamen bütünleşmiş hale gelmesidir. İnsanlar aynı dili ya da karşılıklı olarak anlaşılabilen bir dili konuşur, ekonomik ve sosyal yaşam iki farklı taraf bulunmaksızın karışır ve böylece fiili bir birleşme gerçekleşir. Sınır bölgelerinin entegre olması için gereken koşullar zaman

⁵¹ Alastair Lamb, **Asian Frontiers: Studies in a Continuing Problem**, Londra, Pall Mall Press, 1968, s. 8.

zaman ortaya çıkabilir ancak koşulların uygun olduğu her durumda da birleşme kaçınılmaz değildir. Açık ve basitçe aşılabilen sınırlar, hükümetler tarafından önemli amaçları doğrultusunda bariyer olarak kullanılmaya devam edebilirler (yasal sistemler, vergilendirme, sosyal hizmetler ağı, tarih öğretisi, bayrak vb. sebeplerle). Örneğin, ABD-Kanada sınırının güvenlik fonksiyonu hemen hemen hiç yoktur ancak iki ülkeyi ayırıcı bir etkisi hala vardır. Sanayileşmiş ülkelerde ve özellikle günümüz Avrupa'sında sınırlarla ilgili düşünceler bir kez daha değişmektedir. Her yıl Avrupa ülkelerinin toplam nüfusunu aşmakta olan; sınırlar arası bilgi iletişimi ve bireysel sınır geçişleri, sınır kontrollerinin psikolojik ve pratik önemini değiştirmiştir. Kuşkusuz Avrupa'da da sınırlar; kültürleri, kişisel hakları ve devlet çıkarlarını savunmadaki faydaları sebebiyle hala önemsenmektedirler ancak sınır güvenliğinin nasıl sağlanacağı düşüncesi, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına göre daha esnektir. Avrupa Birliği üyesi ve Schengen alanına dâhil ülkeler, her ne kadar kendi aralarında uygulamalar konusunda homojen olmasalar da, aralarındaki sınırlarda polisiye kontrolleri minimum seviyeye çekmek konusunda anlaşmışlardır.⁵² Amerika ve Avrupa'daki örneklerini saydığımız bu örneklerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Ulus devlet sınırlarındaki bu değişim, ulus devlet sınırlarının siyasi karar organları tarafından tartışılmaz olarak kabul edildikleri bir dönemin kapandığının ve küreselleşme döneminin başladığının habercisidir.

⁵² Malcolm Anderson, "The Political Significance of European Border Controls", **Schengen & EU Enlargement: Security & Cooperation at the Eastern Frontier of the European Union**, Ed. Malcolm Anderson, Eberhard Bort, Edinburgh, University of Social Sciences Institute, 1997, s. 32.

III. KÜRESELLEŞME ÇAĞI ve SINIRLAR SORUNU

İnsanların yaşam alanlarını ihtiyaçları doğrultusunda ölçeklendirdikleri günden beri var olan sınır, doğumundan günümüze sürekli bir değişim halinde olmuştur. Özellikle bizim çalışmamızın konusunu oluşturan siyasi sınırlar, limitlerini belirledikleri devletlerle kader ortaklığı yapmış, tarih boyunca birlikte devinip, birlikte yok olmuşlardır. Çalışmamızın ilk iki bölümünde; insanların yerleşik hayata geçmeleri ve özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla beraber sınırların doğuşunu, modern ulus devletlerin kurulmasıyla beraber sınırların birer bariyer olarak niteliklerinin nasıl değişip geliştiğini açıklamaya çalıştık. Üçüncü ve son bölümümüzde ise 1970’lerden günümüze devletin, sınırın ve mekânın geçirdiği evrimi ele alacağız. Bahsedeceğimiz kırk yıllık periyot altyapısal özellikleri itibariyle ulus devletler çağından tam anlamıyla bir kopuşu simgelemiyor olsa da yeni eğilimleri sayesinde, siyasal bir birim olarak devlet ve onun etrafını çevreleyen sınırlar açısından önemli nitel değişimlere sebep olmaktadır. Çalışmamızda küreselleşme çağı olarak anacağımız bu dönem teknolojik, ekonomik, siyasal ve daha birçok farklı alandaki değişimlerin/gelişmelerin sonucunda ulus devletlerin rol kaybetmelerine, mekânsal ölçek hiyerarşilerinin değişmesine ve sınırların niteliksel olarak hızla aşınmasına sebep olmuştur. Küreselleşme kavramı ile ilgili tartışmalar henüz nihayete ermemiş olsa da “toplumsal dönüşüm dinamiklerinin” sonucunda ortaya çıktığı iddia edilen küreselleşme süreci, pek çokları tarafından kabul edilen ve tartışılmayan bir hale gelince yaşadığımız süreci açıklayan bir gerçeklik olarak sunulmaya başlanmıştır. Biz de küreselleşme süreciyle ilgili tartışmaları unutmadan ama asıl odaklandığımız konu olan siyasal sınırları merkezde tutarak yeni çağın siyasal, ekonomik, coğrafi ve kültürel eğilimlerini, bu eğilimlerin ortaya çıkardığı dönemsel sonuçları inceleyeceğiz. Küreselleşmenin sonuçlarını dönemsel olarak nitelememizin sebebi bu sonuçların çok kısa bir süre için etkili olacaklarını düşünmemizden değil, sürecin hala devam ettiğini ve bileşenlerin nihai biçimlerini almadıklarını belirtmek istememizdir.

Küreselleşme sürecinin devlet, mekân ve sınırlar üzerindeki etkilerini inceleyeceğimiz bu bölümde, birbirlerini kapsayıcı özellikleri de bulunan, iki ana başlığımız olacak. İlk kısım küreselleşme çağını yaşamamız için zemini hazırlayan iletişim ve ulaştırma alanlarındaki teknolojik gelişimi konu alacak. Özellikle bilişim ve taşımacılık alanlarındaki müthiş gelişimin mesafeleri nasıl yitirdiğini, sınırların etkilerini azalttığını ve ulus devletlerin mutlak otoritelerinin kaynağını oluşturan etmenlerden biri olan, sınırlarının kontrolünü yavaş yavaş nasıl yitirdiğini açıklayacağız. Tabii küreselleşme sürecinin en önemli handikaplarından birisi olan eşitsizlikleri arttırıcı etkisi sonucunda, sınırların farklı ekonomik sınıf mensupları tarafından nasıl farklı algılandıklarına değineceğiz. İletişim ve ulaşım maliyetlerine katlanabilen insanlar açısından sınırların yok olup mesafelerin çöktüğü, bu maliyetleri karşılamak bir yana kendi geçimini zor sağlayan milyarlarca insan içinse sınırların aşılmaz birer duvar olup dünyanın giderek büyüdüğü günümüz küreselleşmesinin paradoksal bir durum yarattığını öne süreceğiz. Benzer bir paradoksu ikinci kısımda sınır aşan sermaye hareketleri ve emek hareketliliği üzerinden de tarif edeceğiz.

İkinci kısımda 1970'lerde ortaya çıkan krizin eski üretim modellerinin terk edilmesini ve devlet anlayışının hızla değişmesini sağlayarak küresel ekonomi modeline zemin hazırladığını ve bu durumun yepyeni bir krize "ulus devletin krizine" sebep olduğunu anlatacağız.

"...ulus devletin krizinin, aslında ulus-devletin politik eyleminin, etkinliğinin krizi olduğu görülüyor. Yani, devletin iç ve dış egemenliğinin sağlayıcısı ve garantörü olarak yerine getirmesi gereken en temel rollerini artık yerine getiremediği şeklinde bir algılayış söz konusu..."¹

Ulus devletlerin krizini inceleyeceğimiz bu kısımda günümüz gelişmelerinin doğal bir sürecin sonucu olmadığını açıklamaya çalışacağız. İnsanların doğaya egemen oldukları çağdan itibaren ihtiyaçları doğrultusunda mekânı nasıl ölçeklendirdiklerini ve günü geldiğinde yeni ihtiyaçları doğrultusunda ölçekler hiyerarşisini nasıl

¹ Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, **Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, Çev. Zeki Yaş, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2002, s. 265.

değiştirdiklerini betimleyeceğiz. Küreselleşme çağında finans piyasalarının, mal ve hizmet sektörlerinin yaşadığı değişim ışığında sermaye-mal-emek hareketliliğini mercek altına alacak, tüm bu gelişmelerin sınırlar üzerindeki etkilerini araştıracağız.

A. İletişim ve ulaştırma alanlarındaki teknolojik gelişimin mekân ve sınır algılarına etkisi

İlkel toplulukların yaşamları boyunca doğaya ne kadar bağımlı olduklarını çalışmamızın ilk bölümünde açıklamıştık. Bu bağımlılık, yaşanan mekânların inşası ve algılanışı açısından da doğa güçlerine ciddi bir belirleyici rol vermektedir. Tarımsal toplumlar doğayla bir savaşa tutuşmuş, doğanın intikamı olarak tanımlayabileceğimiz kıtlık dönemleri haricinde, kendilerine özgü bir yaşam biçimi sürdürüp yaşadıkları mekânları doğal ve yapay sınırlarla kısıtlı bölgelere dönüştürmüşlerdir. Sanayi toplumları insanlığın doğa ile giriştiği savaşa bir son verememiş, savaşa yeni boyutlar kazandırarak insanın doğaya karşı hâkimiyetini büyük ölçüde sağlamıştır. Bu çağın insanı, doğayı ve yaşamını sürdürdüğü alanları çıkarları doğrultusunda kontrol altına almıştır. Yaşadığımız dönem olan sanayi sonrası toplumlar çağında ise mücadele yepyeni boyutlar kazanmaktadır. Artık fiziksel dünyanın ve gerçek mekânların inşasında - yeniden inşasında başat aktör insandır.² İnsan bu çağda dünyayı ve yaşadığı mekânları, kendi insani ve coğrafi ihtiyaçlarına göre şekillendirmekle kalmayıp, pek çok insanı da yaşadığı gerçek alanlardan kopararak, inşası ve dizaynı yüzde yüz kendi gücüne dayanan sanal mekânlara yönlendirmektedir. İnsanlığın kontrolü altında olan mekânlar arasındaki ilişkiler, yine insan ürünü olan teknolojinin de yardımıyla yoğun bir bağlılık/bağımlılık ilişkisine dönüşmektedir. Sonuç olarak; ilişki kurma maliyetlerinin ve zaman aralıklarının çok düşük seviyelere çekilmesi sayesinde, hem coğrafi alanlar arasındaki mesafeler hem de kendine özgü yerel mekân anlayışları çökmeye başlamıştır. 1840 yılında Londra ve San Francisco arasında iletişim kurabilmek için yüzlerce gün beklemek gerekirdi ki bu yaklaşık 8,640,000 saniye

² Andrew Goudie, **The Human Impact on the Natural Environment**, Oxford, Blackwell, 2000.

demektir. Günümüzde aynı mesafeler arasında iletişim kurmayı telefonla denersek beklememiz gereken süre en fazla on saniye olacaktır. Hatta iletişimimizi telefon yerine internet aracılığıyla gerçekleştirirsek sadece işitsel değil görsel iletişim ve veri transferini de saniyeler içinde gerçekleştirebiliriz. Örneğimizde yeni teknolojiler sayesinde en az 864,000 saniyelik bir büzüşme sağlanmakta, bu gibi örneklerin çokluğu eski zamanların zaman-mekân anlayışında büyük bir değişime sebep olmaktadır. Sadece bu veri üzerinden hareket ettiğimizde bile mesafelerin ve coğrafi alanlar arasındaki bariyerlerin, örneğin siyasal sınırların, iletişim açısından önemini büyük ölçüde yitirdiğini söyleyebiliriz.

Yukarıda da değindiğimiz gibi yirminci yüzyılın son on ve yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında dünyanın ekonomik ve siyasi haritasında hızlı değişimler gerçekleşmiş, farklı farklı coğrafyalar eskisine oranla birbirine daha bağımlı hale gelmiştir. Bu değişimin başlıca sebeplerinden birisi; üretimi, işlenmesi, iletimi, edinimi ve yerelden küresele yayılması açısından ciddi bir değişim sürecine giren çeşitli türden bilgilerin, miktarındaki ve dolaşım hızındaki önemli artıştır. İletişimin bu derece büyük ölçeklerle genişliyor oluşu; insanların bireysel olarak düşüncelerini ve davranışlarını yeni kavramlarla biçimlendirmelerine sebep oluyor, bireylerin üyesi buldukları toplumlar, yapılar ve devletler de bu durumdan nasiplerini alıyorlar. Değişimin emareleri, örgütlenmelerde, davranışlarda, etkileşimlerde ve karar alış süreçlerinde kendisini açıkça göstermektedir. Bu değişim döneminin toplulukları pek çok araştırmacı ve teorisyen tarafından sanayi sonrası(**postindustrial**) toplumlar olarak tanımlanmaktadır. İstihdam yoğunluğunun üretim sektöründen hizmet sektörüne kayışı bu dönüşümün ekonomik yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ekonominin genel gidişatı bir alan kayması yaşasa da, ekonomik sistemin temel yasalarında kökten bir değişimin olmayışı, bizim bu dönemi sanayi toplumlarından farklı, yeni bir ekonomik ve toplumsal çağ olarak tarif etmemizi engellemektedir.³

³ Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. xvi.

Bilginin üretim miktarındaki ve iletim hızındaki artışın sebeplerinden en önemlisi taşımacılık ve bilişim gibi hizmet sektörlerinde gerçekleşen teknolojik gelişmelerdir. Bu teknolojik gelişmeler, toplum ve birey temelli pek çok siyasal olguyu etkiledikleri gibi zamana ve mekâna yeni anlamlar katmakta, sınırlara dair algıları sarsmaktadır. Bir bireyin, bir etnisitenin veya bir ulus devletin dünyasının, dolayısıyla sınırlarının, daha hızlı/yaygın tren ve havayolu ulaşımıyla, uydu antenleri ve çok kanallı televizyonlarla, mesajların dağıtımını hızlandırmayı amaçlayan politikalarla ve elbette internet aracılığıyla nasıl büzüldüğünü tahayyül etmek hiç de güç değildir. Mekânlar arasındaki göreceli mesafe –yeni teknolojilerle kısalan ulaşım ve iletişim mesafesi- kilometrelerle ölçtüğümüz gerçek mesafelerden daha önemli hale gelmiştir. Artık kişiler, pazarlar, toplumlar arasındaki mesafe, uzunluk ölçüleriyle değil zaman ölçüsüyle hesaplanmakta; bireylerin bu birimler arasındaki uzaklıklarla ilgili algısı, mutlak mesafeler aracılığıyla değil bilgi akışının miktarıyla şekillenmektedir. Türkiye’de yaşayan bir bireyin algısında, ülkesinin Tunus’la arasındaki mesafe, Almanya, İngiltere ve hatta ABD ile arasındaki mesafeden katbekat fazladır. Ancak bu mesafeyi kilometrelerle ölçtüğümüz takdirde sonuç bireyin algılarından farklı olacaktır. ABD’nin Irak’taki varlığı ile Türkiye’nin komşusu olduğu ayrımını bir kenara bırakırsak, ABD’deki başkanlık seçimleri, İngiltere’nin vize uygulamaları ve göç politikaları, Almanya’daki Türk kökenli insanları etkileyen azınlık politikaları vb. ile ilgili Türkiye medyasında kendisine yer bulan haberler bu üç ülkenin kişisel algılarda Tunus’tan daha yakın oldukları yönünde bir imaj yaratabilmektedir.

Taşımacılık, haberleşme ve iletişimdeki gelişmelerin etkileri çeşitli derecelerde de olsa neredeyse tüm kültürlerde ve ülkelerde açıkça gözlemlenebilir. Dünyayla bağları oldukça sınırlı gibi gözüken, izole bölgelerde yaşayan tarımsal topluluklarda bile toprak veya çim pistlerin üzerine inşa edilmiş havaalanlarına, elektrik hatlarına, en azından bir köy telefonuna, düzensiz de olsa bir posta dağıtım ağına, pilli radyolara ve televizyona rastlamak mümkündür. Gerçi toplumsal yaşayış biçimi açısından günümüz toplumları arasında ilkel sayılabilecek kimi topluluklara bu teknoloji ürünlerinin nüfuz etmesi faydadan çok zararlarla sonuçlanabilir. Bu

zararlardan birisi Alvin Toffler'in, teknolojinin haddinden çok enformasyona boğduğu nispeten geri kalmış topluluklar için öngördüğu, gelecek şokudur.⁴ Hızla bilimsel ve teknolojik değişimlere uğrayan toplumlarda, ortaya çıkan küresel bağlılığın da doğrudan bir sonucu olarak gelecek şoku görülebilmektedir. Kişilerin ya da tüm topluluğun kısa bir süre içerisinde kaldırabileceklerinden fazla bilgi ve değişimle karşılaşması bir nevi geleceğin görölmesi hissiyatını doğurur. Kişi ya da topluluk hem yerel bağların zayıfladığını hem de içinde yaşamakta olduğu gelecekte karşılaşabileceği tehlikelere karşı savunmasız olduğunu hisseder. Yaşam biçimleri, sosyal alışkanlıklar, ulusal ve siyasal bağlılıklar çok hızlı bir biçimde değişir. Kişiler yaşadıkları toplumdaki değişimleri anlamakta güçlük çeker ve gelecekle ilgili olarak karamsarlığa kapılabilirler. Teknolojik açıdan gelişmiş toplumlar içerisinde de bölgesel olarak izole durumda kalmak; gelişmiş karayolları, her geçen gün hızlanan taşıtlar, uydu iletişimi, kablolu televizyon ve elektronik posta gibi sayısız ulaşım, iletişim ve bilişim aygıtları sayesinde imkânsızlaşmaktadır. İletişimdeki, bilgi toplama ve işlemedeki gelişmelerin birleşimi sonucunda; ulaşımın ve iletişimin daha yavaş olduğu, postaların bugünkü gibi kablolarla değil de kara, deniz veya demiryolu aracılığıyla iletildiği dünyanın, merkez – evre – yarı evre anlayışında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni durumun açıklanması için coğrafi ve siyasal literatüre, iktisadi/siyasi merkez ve onun periferisi kavramlarının yanı sıra küresel köy, dünya şehirleri ve dünya sistemleri gibi kavramlar eklenmiştir.⁵

Genel olarak bahsettiğimiz bütünleşme ve bağımlılık hali elbette tüm coğrafyalarda aynı şekilde sürmemektedir. Dünyanın kimi şehirlerinde ulaşım – iletişim teknolojilerinin gelişmişliği ve maliyetlerinin düşüklüğu sayesinde birbirine bağlı şehirler/küresel köyler ağı kurulurken; kimi coğrafyalarda bu ağdan kopuk, büyük ölçüde homojen, dünya şehri kültüründen bağımsız mekânlara rastlamak mümkündür. Bu eşitsiz gelişim sebebiyle dünyayı, iletişim ve taşımacılık ağları üzerine kurulmuş köprüler sistemi olarak tasvir etmek mümkündür. Yoğun ya da seyrek bir ağa sahip mekânlardan oluşan köprüler ve bunların dışında kalan boşluk/delikler. Dünya üzerindeki farklı mekânların, ulaşım ve iletişim aracılığıyla

⁴ Alvin Toffler, **Future Shock**, New York, Random House, 1970.

⁵ Marshall McLuhan, **Understanding Media**, New York, McGraw-Hill, 1964.

dünyaya açılmalarındaki farklılaşma durumu, bu alandaki eşitsiz gelişimin tek örneği değildir. Çünkü mesafelerin çöküşü biçiminde tarif ettiğimiz süreçle ilgili olarak bahsedebileceğimiz yegâne değişken iletişim ve taşımacılık alanındaki gelişmişlik düzeyi değildir. Mesafelerin ortadan kalkmasını sağlayan ileri teknoloji ürünlerinin tüketim maliyeti de oldukça önemlidir. Bu da mesafelerin zengin ve fakir insanlar arasında farklı algılanmasına sebep olacaktır.⁶ Farklı ekonomik sınıf mensubu kişiler için hem mesafeler hem de sınırlar farklı algılanacaktır çünkü zengin bir kişinin vize uygulamalarını aşması ve birkaç saatlik yolculuklarla tüm dünyayı gezmesi oldukça kolayken, düşük bir gelire sahip bireyin bırakın vize alabilmesi, başvuru masraflarını bile karşılaması oldukça güçtür. Yirmi birinci yüzyılın zengin insanı için yeni buluşlar sayesinde dünya her geçen gün biraz daha küçülürken, aynı yüzyılın alt sınıf mensuplarının dünyaları, yirminci hatta belki de on dokuzuncu yüzyıldaki sınıfdaşları ile -en azından ulaşılabilirlik açısından- aynı büyüklüktedir. Hatta kişi bir metropolde yaşıyorsa, şehir içi ulaşım masraflarının aylık gelirine oranı, mesafelerin insanların ekonomik gelirlerine nasıl da bağlı bulunduğunun kanıtı olacaktır.

İletişim ve ulaşım alanlarındaki teknolojik gelişmeler sayesinde sürelerin ve maliyetlerin eski dönemlere nazaran büyük oranda kısaldığı ve azaldığı aşikâr. Her ne kadar dünyanın çeşitli bölgelerinde işleyen hızlı trenlerin veya birkaç saat içerisinde kıtalararası ulaşımı gerçekleştiren uçakların müşterisi olmak herkes için pek mümkün gözükmeseyse de, özellikle iletişim araçlarının kullanım maliyetleri, teknolojinin gelişim hızına bağlı olarak yaygın kullanıma izin verecek seviyelere düşmüştür. Maliyetlerin düşmesi ve sürelerin kısılmasıyla mesafelerin nasıl ortadan kalktığını da yukarıda kısaca açıklamaya çalıştık. Ancak ulaşım ve iletişim maliyetlerinin/sürelerinin minimum düzeylere inmesi mekânlar arası bariyerleri, özellikle ulusal sınırları, kendiliğinden ortadan kaldıracak bir durum yaratır mı? İşte bu noktada biraz daha şüpheli yaklaşım süreci daha ayrıntılı incelememiz gerekmektedir. Dünyanın telekomünikasyon altyapısının temelini oluşturan küresel

⁶ Peter Gould, "Dynamic Structures of Geographic Space", **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 6.

telefon ağını, tarihsel olarak dñnyanın en geniş ya da büyük makinesi olarak tanımlayabiliriz. Bu makineyi iletişimi sağlayan ağın donanımı olarak tarif edip, makinenin bugün anladığımız anlamıyla bir yazılıma ihtiyaç duymadığını söyleyebiliriz. Aynı hat üzerindeki iki ayrı mekân arasında, sınırlı bir türden verinin gidip gelmesinden ibaret olan bu altyapıda, ağdan(yani donanımdan) ayrı bir yazılıma ihtiyaç yoktur.⁷ Peki, bu ne anlama gelmektedir? Donanım ve yazılımın birbirinden ayrılamaz olduğu ve bütünleşik yapının da sadece telefon ağından ibaret olduğu bir durumda, uluslararası siyasetin başat aktörü ulus devletin, bu ağlar üzerindeki kontrolü oldukça basittir. İletişim ve özellikle telekomünikasyon sayesinde mesafeler kısalmış ama bu süreç ulus devletin kontrolünde devam etmiştir. Sermayesinin yüzde yüzü kamu kesimi tarafından karşılanmış ya da en azından devlet ortaklı olan ulusal telekomünikasyon şirketlerinin elinde gelişen ağlar, sürecin ulus devlet açısından bir soruna dönüşmesine engel olmuştur.

Telekomünikasyon ve bilişim alanlarında 1940'lardan beri süregelen gelişmelerin, ulus devletlerin 1970'lerden itibaren değişen politikaları ve küreselleşme adı verilen sürecin de etkileriyle, günümüzde durum oldukça farklı bir noktaya evrilmektedir. Dñnyanın en büyük makinesi olarak tanımladığımız telekomünikasyon ağını artık dñnyanın en büyük bilgisayarı olarak tanımlayabiliriz. Bugün hem donanım ve yazılım birbirinden ayrılmış hem de telekomünikasyon açısından telefon hatlarına mutlak bağımlılık durumu ortadan kalkmıştır. Bilgi akışının yönetimi ve düzenlenmesi bilgisayarlarla yönetilmeye başlanmış ve belirli seviyelerde de olsa ulusal karar alma mercilerinin denetimi dışına çıkmıştır. Telekomünikasyon alt yapısını ve medyasını dolaylı ve dolaysız yöntemlerle yıllarca kontrolü altında tutan merkezi otorite, çok uluslu şirketler veya ulus ötesi kuruluşlar karşısında kural koyma/düzenleme/yapılandırma yetkilerini yitirmektedir. Kontrol, ulusal telekomünikasyon ağı ve servis sağlayıcılarının da özelleştirilmesi veya satılmasıyla çok uluslu şirketlerin eline geçmektedir. Ulaşım teknolojilerini ve ulaşım sürecini daha sıkı kontrollere tabi tutan ABD gibi devletler mal ve insan taşımacılığı ile ilgili

⁷ Ronald F. Abler, "Hardware, Software and Brainware: Mapping and Understanding Telecommunications Technologies", **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 36.

pek çok yeni kural tesis ettikten sonra gözlerini telekomünikasyon alanına çevirmişlerdir. Bu yeni düzenlemeler sayesinde ulus devletler ulaşım ve iletişim alanlarındaki eski otoritelerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Ancak bugün mesele bu mecraayı kimin düzenlediğinden çok alanın ne kadar düzenlenebilir olduğuna doğru kaymaktadır. Örneğin, günümüz iletişiminin tartışmasız en işlevli mecrası haline gelen internetle ilgili kuralların, yasakların tam anlamıyla uygulanabilir olduğunu söylemek mümkün değildir.

Günümüzde ulaşım alanında ortaya çıkan gelişmeler özellikle mal dolaşımı ile ilgili olarak çok yüksek kapasitelere ulaşılmasını, bilişim teknolojilerinin vardığı noktaya özellikle finans kapitalin saniyeler içinde tüm dünyayı dolaşabilmesini sağlamaktadır. Bu durum bugünden bakıldığında aksine işletilmesi çok güç bir küresel bağlanma sürecinin işlediğinin göstergesidir. Kuşkusuz bağıllık yeni bir durum değil. Ticaretin var olduğu her dönem ve coğrafyada mal dolaşımı belirli düzeylerde bağıllıklar yaratmıştır. Bağıllık, bazı coğrafya ve zamanlarda öyle bir bağımlılığa dönüşmüştür ki, ticaretin sekteye uğradığı dönemlerde, kıtlıklara ve ölümlere varacak zincirleme olaylara sebep olmuştur. Kapitalizmin ortaya çıkışı ve sermaye birikimiyle beraber sermaye de dolaşıma dahil olmuş, sermaye ihracı yöntemiyle eski zamanların lokal bağıllıkları, tek ve büyük bir küresel bağıllığa dönüşmüştür. Bağıllık, bir sistemin farklı parçalarının, çalışmak için birbirlerine bel bağladıkları ve ayrı mekânlarda/zamanlarda gerçekleşen olayların, gerçekleştikleri anda ya da yakın gelecekte, farklı mekânlarda etkilerinin görüldüğü bir durum anlamına gelmektedir.⁸ Küresel bağıllık süreci hem gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında hem de üst sınıf mensupları ile yoksullar arasında birbirine zıt sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca bazı coğrafyalarda küresel bağıllığın etkileri ve eğilimleri çok rahat gözlemlenebilmekteyken kimi coğrafyalar da küresel etkileşimden oldukça bağımsız hatta izole bir görüntü sergileyebilmektedirler. Görüldüğü üzere küresel bağıllık/bağımlılık adını verdiğimiz süreç tek ve mutlak bir trendden ibaret değildir. Bölgeler arasındaki farklılığın bir diğer sebebi de bağıllığın

⁸ Donald G. Janelle, "Global Interdependence and Its Consequences", **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 49.

yarattığı iş bölümüdür. Varlığını sürdürmek için tek başına ayakta durmak yerine küresel ağın bileşeni haline gelen yerelliklerde, tüm ihtiyaçlarını kendi kendine gidermek yerine, küresel ekonominin bir ya da birkaç ihtiyacını karşılayıp geri kalan taleplerini bu büyük çarktan sağlamak eğilimi oluşmaktadır. Bu eğilimden dolayı farklı coğrafyalarda hem emek hem üretim araçları bakımından uzmanlaşma ve iş bölümünün farklı farklı sektörlerde yoğunlaştığını görmekteyiz. İş bölümü ve uzmanlaşmanın coğrafi alanlar nazarında yoğunlaşması, pek çok kişinin yeni çağın endüstriyel devrimi olarak tanımladığı, teknolojik yeniliklerle birleşince üretimde çeşitlilik ve verimlilik büyük oranlarla artmıştır. Bu sayede kaynak ve pazar ihtiyaçları artmış ve hem üretim safhası hem de pazar alanları yirminci yüzyıla nazaran dünya yüzeyine daha geniş bir biçimde yayılmıştır.

Bağlılığın bu derece artmasında en büyük rolü kuşkusuz iletişim ve taşımacılık alanlarındaki teknolojik gelişmeler oynamıştır. Dünyayı küçülten teknolojiler olarak da anılan bu alandaki gelişim on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca yükselen bir grafikte devam etmiştir. Ekonomik durumları yani sınıfsal konumları bu teknolojileri kullanmalarına izin veren toplumsal kesimler için yirmi birinci yüzyıl dünyasında her yer kolaylıkla ulaşılabilir hale gelmiştir. Kara ulaşımında at arabalarından demiryoluna ve otomobile ulaşan çizgi iki yüzyıl boyunca mesafelerin her geçen gün daha da kısalmasına sebep olmuştur. İnsanların, malların ve postaların, kıtalararası dolaşımını da dâhil olmak üzere, ulaşım süreleri gitgide kısalmıştır. Sürekli yenilenen teknolojiler sayesinde on dokuzuncu yüzyılın ortasında bir noktadan diğerine 600 saatte ulaşan bir posta, yirminci yüzyılın son çeyreğinde aynı mesafeyi 12 saatte kat edebilmekteydi.⁹ Ayrıca yirminci yüzyılın en önemli iletişim araçlarından telefon da yüzyıl boyunca, birbirinden binlerce kilometre uzaktaki insanlara birkaç dakika içerisinde görüşebilme imkânı sunmuştur. Telefonda bağlantı kurulması için bekleme süresi, kıtalararası görüşmelerde dahi, saniyelerle ölçülebilir hale gelmiştir. Ancak şu ana kadar saydığımız araçlar ve gelişmeler geride bıraktığımız iki yüzyılın ürünleridir. Yirmi

⁹ Ronald Abler, "Effects of Space-Adjusting Technologies on the Human Geography of the Future", **Human Geography in a Shrinking World**, Ed. Ronald Abler, vd., North Scituate, Massachusetts, Duxbury Press, 1975.

birinci yüzyılın taşmacılık ve iletişim araçları önceki yüzyılda da var olan ama bugün hem teknolojik olarak çok gelişmiş hem maliyetleri oldukça düşmüş hem de tüm dünyada kullanım açısından yaygınlaşmış olan uçaklar ve bilgisayarlardır. Bugün pek çok tüzel veya gerçek kişi görsel ve işitsel iletişimlerini bilgisayarlar aracılığıyla internet üzerinden gerçekleştirmektedir. Her gün sayısız mesaj mesafe gözetmeksizin saniyeler içinde alıcısına ulaşmaktadır. Mektupların beygir hızıyla hareket ettiği günlerin insanıyla dünyanın diğer ucuna birkaç saniyede varan elektronik postaların hâkim olduğu yirmi birinci yüzyılın insanını karşılaştırdığımızda sınır ve mekân algılarının büyük ölçüde farklı olduğunu görmek bizi şaşırtmamalıdır. Aynı durum taşımacılık alanının en hızlısı uçaklar için de geçerlidir. 1950 yılının en hızlı uçağı DC7 ile Paris'ten Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarına ulaşmak 7 saat sürüyorken günümüz uçaklarıyla aynı mesafeyi 3 saatte kat etmek mümkündür. Bu durum yukarıda da belirttiğimiz gibi maliyetleri karşılayabilenler açısından tüm dünyanın çok kısa süreler içerisinde ulaşılabilir olması anlamına gelmektedir.

Küresel bağlılığın ortaya çıkışı ve yoğunlaşmasında bir diğer unsur da uluslararası alışveriştir. Uluslararası ticaret, alışverişin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak ticari meta niteliği taşıyan/taşımayan küresel bilgi akışını da uluslararası alışverişe dâhil edebiliriz. Dolayısıyla hammadde ve işlenmiş ürün ithalatı-ihracatı gibi posta, telefon, internet ve kitle iletişim araçlarıyla sınır aşan bilgileri de bu kategoride incelememiz gerekir. Özellikle yazılı ve görsel medya aracılığıyla ulus ötesi nitelik kazanan bilgi, algıların şekillenmesinde önemli bir rol oynayarak, büyük ölçüde siyasi karar alıcıların istediği yönde, bir küresel farkındalığa ve örgütsel yapılarda dönüşüme sebep olmaktadır. Belirli mekânlar arasındaki bilgi akışının hacmi bizlere o mekânların ne derece bağlı olduklarını doğrudan gösterebilecek bir veridir. Mesajlar; bireyler, iş adamları, şirketler, siyasi gruplar, sivil toplum örgütleri, devletler ve diğer profesyonel kurum-kuruluşlarca gönderiliyor olabilirler. Ancak tüm dünyayı bir örümcek ağı gibi kaplayan bilgi akış ağını kullanarak uluslararası nitelik kazanan iletilerin önemli bir bölümü iktisadi faaliyetlerle ilgilidir. Kuşkusuz kişisel e-postaların içeriğini bilmemiz mümkün

değildir. Ancak henüz elektronik postaların, postaların yerini almadığı dönemlere ait istatistikleri incelediğimizde; ülke içi iktisadi faaliyetlerin dış finansal kaynaklarla yürütüldüğü, pek çoğu gelişmekte olan ülkelerde, posta alım miktarları posta gönderim miktarlarının bir hayli üstündedir. Sermaye yoğun, sermaye ihracının fazla olduğu gelişmiş ülkelerde ise posta alım miktarı gönderilenlere oranla epey azdır, yani sermaye sahibi gerçek ya da tüzel kişiler ihraç ettikleri sermayenin nasıl kullanılması gerektiğine dair direktiflerini bu yolla göndermektedirler. Bu durum bize iktisadi faaliyetlerle ilgili bilgi iletişiminin ağırlığının bilişim ağının içerisinde ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Gerçi eski model iletişim ağlarından, fiber optik kablolar, bilgisayarlara ve uydu iletişimine geçiş, maliyetleri büyük ölçüde düşürerek her nevi iletişimin hacmini arttırmıştır.¹⁰ Ancak bilişim sektörü, varlığının ve gelişiminin temel motivasyonunu hala iktisadi-askeri amaçlarla yapılan bilgi transferlerinden almaktadır.

Yeni bilişim teknolojileri özellikle de ulusal sınırları aşmış olan bilgisayar ağları, dünya çapındaki sermaye piyasalarının bütünleşerek küreselleşmesinde çok kritik bir rol oynamaktadırlar. Geride bıraktığımız yüzyıl boyunca geliştirilen iletişim araçları, uluslararası finans merkezlerinin aralarındaki bilgi boşluğunu etkin biçimde kapatmışlardır. İletişim esnasındaki gecikmelerin ve iletişim maliyetlerinin azalması pazarlar arasındaki fiyat farklarını düşürmüştür. Özellikle 27 Temmuz 1866'da Kuzey Atlantik'te telegrafik iletişimin kurulmasıyla Atlantik ötesi yatırımların hızlı ve güvenilir bir biçimde yönlendirilebilmesi sağlanmıştır.¹¹ On dokuzuncu yüzyılın ortasında deniz altı kablosuyla sığrama yaşanan bilgi iletişimi sektöründe, yirminci yüzyılın ortalarında da önce teleks, sonrada telefon aracılığı ile gelişme sürmüştür. Aynı yüzyılın son çeyreğinde Reuters ağı ve video ekranları ile tüm borsalara anında ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da yakalanan bu gelişim düzeyi daha sonra uluslararası bir standarda dönüşmüştür. Gelişen bilgi iletişim ağına bir katkı da, çok sayıdaki çevrimiçi finansal bilgi servisi

¹⁰ Alvin Toffler, **The Third Wave**, New York, Morrow, 1980, s. 201.

¹¹ William R. Code, "Information Flows and the Processes of Attachment and Projection: The Case of Financial Intermediaries", **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 123.

sağlayıcısından gelmektedir. Bu şirketler sayesinde finansal sermayenin saniyeler içinde Tokyo'dan İstanbul'a oradan da New York'a ulaşması mümkün olmaktadır. Sermaye piyasaları her geçen gün birbirine daha da bağlanmakta, farklı borsalarda faaliyet hakkı kazanan çok uluslu şirketlerin sayısı giderek artmaktadır. Aslında finansal sermayenin bir borsadan diğerine bu kadar hızlı kaçabiliyor oluşu, sadece vergi toplayıcıları ve ulusal para birimlerinin değerini regüle etmekle sorumlu devlet adamları için değil, tüm ticaret endüstrisi açısından bir iktisadi kâbusa dönüşebilir.¹² Ancak günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerin eğilimi, sermaye piyasasını düzenlemek yerine sıcak paranın daha da çabuk hareket etmesini sağlayacak önlemler almak yönündedir. Vergilendirme de dâhil olmak üzere finans kapitalin önündeki tüm engeller kalkmakta, bu sayede dünyanın bir ucunda başlayan kriz diğer ucundaki bağımsız ulus devletlerin tüm iktisadi yaşamını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Tıpkı 2009'da ABD'de yaşanan mortgage krizinde olduğu gibi. Önemli finansal merkezlerden birinde yaşanan kriz, Pakistan'da işsizliğin, Somali'de açlığın yükselmesine, Yunanistan'da ücretlerin dondurulmasına sebep olabilmektedir. Yeni teknolojiler sayesinde yatırımcılar ve brokerlar küresel sermaye piyasalarında gerçek zamanlı bir pencere sahibi olmakta ve finansal bilgi, finansal sermaye eşliğinde dünya küresi üzerinde akmaktadır. Ulusal piyasalar arasındaki bariyerlerin çöküşü, siyasi karar alıcıların da katkılarıyla, ulus devlet sınırlarının finansal sermaye karşısındaki varlıklarını anlamsızlaştırmakta ve biz her gün borsaların küresel sermaye karşısındaki dayanıklılık testine şahit olmaktayız.¹³

Küreselleşme, dünya çapındaki finans merkezlerini çetin bir yarışın içine sokmuştur. Gelişmekte olan uluslararası finans pastasından daha fazla pay kapmak isteyen merkezlerin en önemli silahlarından birisi de bankalardır. Yaklaşık yüz yıldır faaliyetlerini ciddi bir biçimde ulus devlet sınırlarının ötesine taşıyan bankalar, küreselleşmenin ve teknolojik gelişimin nimetlerinden de faydalanarak uluslararasılaşma çalışmalarını hızlandırmışlardır. Ulus devletlerin düzenleme ve kontrol altına alma becerilerini muntazaman daraltmaları, finansal aktörleri

¹² Mark Hepworth, "Information Technology and the Global Restructuring of Capital Markets", **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 140.

¹³ Adrian Hamilton, **The Financial Revolution**, Harmondsworth, Viking/Penguin, 1986, s. 77.

kısıtlayıcı unsurların minimize olmasına ve bankaların uluslararasılaşma çabalarının üst düzeye çıkmasına sebep olmuştur.¹⁴ Kısa bir süre önce Türkiye’de yabancı menşeli bankaların ve yine bankacılık alanında çok uluslu ortaklıkların kurulabilmesinin önünü açan düzenleme de bu eğilimin bir parçası olarak görülebilir. 1929’da ABD, 1973-74’te İngiltere merkezli krizler, devletlerin bankacılık ve finans alanlarında düzenleyici rollerini bırakmamaları yönünde bir işaret olarak algılsa da, özellikle uluslararası kuruluşların telkinleri her zaman serbestliğin artırılması yönünde olmuştur. 2009 krizi kimi çevrelerce devletin görünür elinin piyasanın görünmeyen eline müdahale etmesinin şart olduğu görüşünün savunulmasına sebep olmuştur. Ancak pek çok hükümetin krizden bu mesajı çıkardığı söylemek güçtür.

Küresel ekonomik sistemin ortaya çıkışı ve küresel bağlılığın bu seviyelere ulaşmasının tek sebebi, finansal sermayenin saniyeler içinde tüm dünyayı dolaşabilme kabiliyeti değildir elbette. Hammadde veya işlenmiş ürün gibi malların ticareti de küresel bağlılığın olmazsa olmaz ayaklarından birisidir. II. Dünya Savaşının sonundan itibaren önemli bir gelişim gösteren dünya ticareti her geçen gün genişleyen küresel ekonomiye eşlik etmektedir. Sıcak para ile ticari malların dolaşımlarındaki artışın sebepleri ortaktır. Günümüzde finansal sermayenin dolaşımını kolaylaştırmak için pek çok haklarından feragat eden hükümetler, ticari mallar için de benzer politikaları uygulamaktadırlar. Özellikle 1970’lerden günümüze pek çok hükümet ülkelerinin gümrük duvarlarını kaldırmış, kimi bölgelerde ortak pazarlar kurulmuş ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası örgütler hükümetlere uyguladıkları ticari bütünleşme yönündeki baskılarını arttırmışlardır. Finans ve imalat gibi gelişmiş sektörlerde dünya pazarlarının kurulmasını sağlayan üstyapısal sebepler bunlardır. Bütünleşmeyi sağlayan ekonomik gelişimin altında ise yine iletişim, bilgisayar, elektrik ve elektronik

¹⁴ Peter W. Daniels, “Internationalization, Telecommunications and Metropolitan Development: The Role of Producer Services, **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 155.

alanlarındaki dramatik sıçramalar yatmaktadır.¹⁵ 1957’de Roma Antlaşması ile kurulmuş olan, günümüze kadar hem coğrafi olarak genişleyen hem de içerik bakımından derinleşen Avrupa’daki Ortak Pazar, Ekim 1987’de Kanada ile ABD arasında imzalanan ve hem ticari hem de mali kuruluşlara uygulanan sınır ötesi faaliyetlere yönelik kısıtlamaları kaldıran antlaşmadan bu güne kadar Kuzey Amerika’da süreklileşen serbestleşme eğilimi, ulus devlet sınırlarını aşan ticari faaliyetlere hükümetlerin verdiği desteği gösteren iki örnek olabilir.¹⁶ Herhangi bir ürünle ilgili olarak üretim, pazarlama, satış vb. aşamaların tümü hakkında anında bilgi sahibi olmayı ve hatta bu süreçlere binlerce kilometre uzaktan çevrimiçi müdahaleyi mümkün kılan bilgisayarlı iletişim ağları da küresel bir imalat ve ticaret sektörünün kurulabilmesini sağlayan teknolojik altyapıya bir örnektir. Bahsetmekte olduğumuz küresel ticaret piyasasının önde gelen organları da çok uluslu şirketler ve uluslararası kuruluşlardır.¹⁷

Siyasi karar organları, uluslararası kuruluşların, çok uluslu şirketlerin, serbest piyasa ekonomisi taraftarı olan ulusal aktörlerin ve dünyayı küçülten teknolojilerin de yardımıyla küresel bağlılığın değerler sistemini ve uygulamalarını hızla dünyaya yaymaktadırlar. Bahsettiğimiz değerler sisteminin kaynağı ise Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’dır. Kaynağın bu iki coğrafi alan olmasının ilk sebebi sermaye ihracındaki büyük paylarıdır. Ayrıca dünya finans sektöründeki ağırlıkları ve kimi uluslararası örgütlerdeki önemli rolleri küresel ekonominin bu iki bölge tarafından yönetilmesini sağlamaktadır. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’nın iktisadi rollerindeki büyüklük aynı zamanda onlara dünyanın dört bir yanındaki karar alma süreçlerine müdahil olma fırsatını vermektedir ki bu durum da küresel bağlılığın bir başka göstergesidir. Bu iki bölgedeki ülkelerin küreselleşme sürecinin başat aktörleri olabilmelerini sağlayan diğer sebep ise bilişim teknolojilerinin kontrolünü ve sahipliğini çok uluslu şirketler aracılığıyla ellerinde bulunduruyor olmalarıdır.

¹⁵ Karl P. Sauvart, **International Transactions in Services: The Politics of Transborder Data Flows**, Boulder, Colorado, Westview Press, 1986.

¹⁶ Roma Antlaşmasından sonra genişleyen ve derinleşen Ortak Pazar için, Beril Dedeoğlu, “Avrupa’da Siyasal Bütünleşme: "Birlik" Modelinin Yeniden Düzenlenmesi”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 357.

¹⁷ Peter Enderwick, **Multinational Service Firms**, Londra, Routledge, 1989.

Dünyayı küçülten teknolojik buluşlar, küresel iletişim ve ulaşım imkânlarına sahip bireyler açısından, mesafeleri kısaltmalarının yanı sıra çok önemli kültürel ve siyasal sonuçlar da doğurmaktadırlar. Bunlardan en önemlisi siyasal ve kültürel bariyerlerdeki nitelik değişimidir. Her ne kadar gelişen bilişim ve taşımacılık sektörlerinin, sınırları tümden kaldırdığını ya da kaldıracağını iddia ediyor olmasak da, siyasal ve ekonomik faktörlerin de yardımıyla sınırlarda önemli bir erozyonun yaşandığını söyleyebiliriz. Günümüzde siyasal karar mercilerinin ve kaynak dağılımında etkili kuruluşların büyük bir bölümü küresel bağlılık sürecini desteklemektedirler. Bu organlar ya kararları ve uygulamalarıyla sınır aşan etkiler yaratmakta ya da doğrudan siyasal ve kültürel sınırları aşan faaliyetlerde bulunmaktadır. 1970'lerin sonu itibariyle etkisini göstermeye başlayan krizle beraber, gelişmiş ülkelerin ekonomi politikalarındaki, dolayısıyla siyasal duruşlarındaki değişim, bahsetmekte olduğumuz küresel bağlılığı destekler niteliktedir. Ekonomik aktörlerin, üretim ve satış gibi operasyonlarının coğrafi genişliği, hammadde ve insan kaynaklarına ulaşma biçimleri, uzmanlaşma ve işbölümünün derecesi bizlere operasyonel anlamda sürekli bir genişlemenin olduğunu göstermektedir. Çok uluslu şirketler siyasi, kültürel, vb. bariyerleri aşarak kaynak ve insan sömürsünde mesafe tanımamaktadırlar. Küresel bağlılığın genel eğilimi, pazarların birleşerek büyümesi ve çok uluslu şirketlerin tekelleşmesi ile sektörel bazda dünya hâkimiyeti kurması yönündedir. Şirketlerdeki ve küresel pazardaki bu büyüme eğilimine, başta ulus devletler olmak üzere pek çok siyasi karar organı ve iktisadi kuruluşlar güven duymaktadırlar. Ancak bu genişleme süreci oldukça kırılığandır ve süreçle beraber bu sürece katkı veren tüm kurum ve kuruluşların pozisyonları da sorgulanmalıdır.¹⁸ Ekonomik modelin sorgulanmaması ve değiştirilmemesi halinde yaşanabileceklerin bir bölümü, dünyaya kendisini 2009 krizi olarak göstermiştir. Biz de yirmi birinci yüzyılın önceki yüzyıllardan devraldığı ekonomik modelin ve küreselleşme sürecinin kısa bir eleştirisini üçüncü bölümün son kısmında yapacağız.

¹⁸ E. F. Schumacher, **Small is Beautiful**, Londra, Sphere Books, 1974.

Uluslararası örgütlerin, çok uluslu veya **franchise** sistemi ile tüm dünyaya yayılmış küresel şirketlerin etkileri siyasal alanda kendisini gösterirken benzer etkileri kültürel alanda da görmek mümkündür. Özellikle birbirlerine bağlı metropollerde - ki buna dünya şehirleri deniyor- kültürel kökenleri nereye dayanırsa dayansın birbirinin tıpatıp aynı olan mal ve hizmetleri tüketen dünya vatandaşı her geçen gün aynılaşıyor. Aynılaşma durumunun en önemli sonuçlarından birisi dilsel bariyerlerde yaşanan erozyondur. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda ulusal bir kimlik kazanıp bir de ulus devlet kurma şansına sahip olan topluluklar; kendi ulusal ekonomilerine aynı dili konuşan emek gücünü sağlayabilmek için büyü çaba sarf etmiş, tüm ülke topraklarına yayılan zorunlu ulusal eğitim modeliyle ülke pazarına homojen bir emek ve tüketici toplamı sağlamışlardır. Ancak günümüzde ekonominin ölçeği büyümüş ve birçok kurum kuruluş küresel pazara hitap eder hale gelmiştir. Bu sebeple pazarın homojen insan talebi ile ilgili ölçeği de genişlemiştir. Henüz tüm insanlığın aynılaştığı bir distopyadan bahsetmiyoruz olsak da, özellikle dünya şehirlerinde yaşayan, uluslararası dillerin bir ya da birkaçına hâkim, küresel şirketlerin mal ve hizmetlerini tüketen dolayısıyla alışkanlıklarını da buna göre düzenleyen, aynı dizi ve filmleri seyredip aynı **bestseller**ları okuyan dünya vatandaşlarından bahsetmek mümkündür. Evet, bu şehirler gelişmişlikleriyle yıllar boyunca cazibe merkezi sayılıp milyonlarca insanın göç etmesine sebep olmuşlar ve bu da şehirleri kültürel olarak heterojen bir hale getirmiştir.¹⁹ Ancak küresel ekonominin yıkıcı etkisi ne heterojenliğe ne de kozmopolitliğe şans tanımakta, şehir haritaları günümüzde mozaikten hareketle mermere dönüşmektedir. Pek çok devlet ulusal eğitimlerinde özellikle Birleşmiş Milletler'in de kullanmakta olduğu uluslararası dillerden en az birisinin öğrenimini, küçük yaşlardan itibaren zorunlu kılmaktadır. İşte bu insanlar ve onların ayakta tuttuğu küresel ekonomi modelinin sürekliliği açısından dünyayı her geçen gün daha da küçülten bilişim ve taşımacılık alanlarındaki teknolojik gelişmeler hayati önem taşımaktadırlar.

Doğanın insana hâkim olduğu ve yerel davranış biçimlerinin doğa tarafından belirlendiği durumun sarsılması kuşkusuz küreselleşme sürecinden ve hatta kitle

¹⁹ Steve Pile, "What is a City", **City Worlds**, Ed. Doreen Massey, John Allen, Steve Pile, Londra, New York, Routledge, 1999. s. 45.

iletişiminin ilk örneklerinden daha eskiye dayanmaktadır. 18. yüzyılın sonunda aydınlanma hareketi, hümanizmin modern biçimine olduğu gibi rasyonel bilim düşüncesine de temel oluşturmuştur. Rasyonel düşünceye göre araştırma ve bilim sayesinde insanlar doğayı kontrol edebilir, ona şekil verebilir ve ilişkilerinde hâkim taraf haline gelebilirdi. Bu sayede doğanın şekillendirdiği insandan, insanın şekillendirdiği doğaya doğru bir geçiş yaşandı. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başında dünya ile ilgili olarak güçlenen temel düşünce insan egemenliğinin tüm alanlara yayılması şeklindedir. İnsanın ve tabii teknolojinin egemenliğinin uzak alanlara taşınmasının temel aracı da demiryolları olmuştur. At üzerinde aşılması günler süren mesafeler trenler sayesinde saatlerle hesap edilir olmuş, insanlar mesafeleri zaman birimleri kullanarak homojenize edebilmişlerdir. Mesafeler teknoloji sayesinde yaklaştıkça ulaşılabilen ve hâkimiyet altına alınan alanlar genişlemiştir. Trenler mal ve insan taşıma işini yüklenirken telgraf da yakın mesafelere bilgi iletimini gerçekleştirmeyi, radyo ise bu iletilerin binlerce insana ulaşmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler bize sanayi devrimini ve ulus devletlerin kuruluşunu işaret etmektedir. Sanayi devrimi sonucunda hâkimiyet kurulan alanlar genişlemiş, daha geniş coğrafyalara uzanan insan, vatandaşlık olgusuyla daha homojen ve ulaşım kolaylıkları sayesinde daha geniş bölgelerde ulus devletler kurmuştur. Ancak bu gelişmelerin hiçbirisi yerel kültürleri yaşamakta olduğumuz süreç gibi tehdit edememiştir. Modern dünyada küresel güçlerin yol açtığı, mekânın özgüllüğünü yitirmesi ve insan deneyimlerindeki çeşitliliğin fakirleşmesi durumu çok önemlidir. İnsanların yaşadıkları mekânlarla aralarındaki duygusal ilişki ve gittikçe küreselleşen dünyaya yabancılaşmaları önemli bir çelişki barındırmaktadır.

Günümüzde belirli alanlarda yerleşik bir biçimde yaşamını sürdüren kültürlerden, daha hareketli bir toplum modeline doğru bir geçiş yaşanmaktadır. İnsanlar arası kültürel etkileşim görece ufak kültürel bölgelerde gerçekleşmekteyken, şimdi kurulan ilişkilerde coğrafi mesafeler gittikçe genişlemektedir. Kültürler arası sınır boylarında ve buluşma noktalarındaki etkileşim yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla modern dünyada kapalı mekânlara bağlı kültürlerin sayılarının azalmakta olduğu söylenebilir. Ancak geçmiş kültürlerin mekânlara bağlı olma özelliği de o

mekânların özsel durumlarına bağlı olmaktan çok, dış dünya ile olan iletişimin sınırlılığıyla alakalıdır ki bu durumda mekândan uzaklaşmak, mekân algısının kaybı gibi meseleleri günümüzün gerçek sorunları olmaktan çıkarır. Burada gerçekleşen olgu; mekânın geçmişte sınırlı bir zaman ve alanda yerleşik olan kültürü ifade etmesiyken, günümüzde verili mekânda farklı kültür özelliklerinin aynı zamanda bir araya gelmeleri ve birbirleriyle etkileşim halinde olmalarıdır. Tabi bu görüş geçmişî nostaljik bir bakış açısıyla değerlendirdiği ve ona sahip olmadığı bir durgunluk atfettiği gerekçesiyle eleştirilebilir ancak kastedilen tüm geçmiş kültürlerin yerel olduğu değil, bu kültürlerin yerel özelliklerinin ağır basması ve günümüz dünyasında pek çok kültürün mekândan bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürmeleridir.

İnsanların yaşamlarını sürdürmekte oldukları mekânların karşılıklı etkileşim sayesinde daha homojen hale gelmesi yönündeki genel eğilim, gelişmekte olan fiziksel ve elektronik iletişimin desteklediği küreselleşen bir dünya yaratımının sonuçlarındanndır. Uzak coğrafyalarda üretilen malların tüm dünyaya yayılmasını sağlayan pazarların gelişimi, taşımacılığın ve iletişim araçlarının ulaştığı seviye yerellik düşüncesinin altını oymaktadır. Ekonomik ve politik bağımlılığın sebep olduğu bu sürecin en tipik örneklerini moda ve yemek kültürlerinin aynışmasında görebiliriz. Standartlaştırılmış bir tat ve moda anlayışının, üretilmesiyle beraber tüm dünyaya yayılması çok kısa bir sürede gerçekleşmektedir. Bunlar toplumsal eğilimlerden çok kitlesel eğilimler olarak adlandırılmalıdır çünkü bu eğilimler herhangi bir yerellikteki topluluklar tarafından değil, kimi tasarımcılar veya profesyonel yemek uzmanları tarafından geliştirilmekte ve uluslararası şirketler tarafından dünyaya yayılmaktadırlar. Ritzer bu sürecin en tipik örneğinin McDonald's restoranlar zinciri olduğunu belirtir²⁰. Bu zincir dünyanın dört bir yanında aynı standart ürünleri üretmekte, çalışanlarını da müşterileri aynı cümlelerle, şevkle ve nezaketle karşılamak üzere eğitmektedir. Hatta sayısız restoranlarının iç ve dış tasarımları da büyük ölçüde standartlaştırılmıştır.

²⁰ G. Ritzer'den aktaran Mike Crang, **Cultural Geography**, Londra, Routledge, 1998, s. 113.

McDonald's restoranlarının tasarımındaki tüm bu pırıltının ve albeninin sebebi ise içeride üretilmekte olan ürünün ne kadar sıradan olduğunu gizleme amacıdır.

Küresel etkileşimin uç noktası olarak gösterilebilecek standartlaştırılmış tat ve moda anlayışının yanısıra, dünya olaylarıyla ve küresel ekonomiyle en ilgisiz görülen topluluklar bile ekonomik ve politik gelişmeler sonucunda bu etkileşimden kendilerine düşen payı almaktadırlar.

“Devletsiz toplum bağlamında tam bir örnek oluşturan Nuerler, yüzyıl başında, din ve petrol kaynaklarının kontrolü temelinde Hartum'da Güney Sudan halklarını karşı karşıya getiren kanlı bir iç savaş yaşamışlardır... Bugün dünyamızda ücretli çalışma ve kentten gelen malların ithal edilmesi olgusunu tanımayan çok az topluluk vardır. Amazon bölgesi Kayapo yerlileri, Altamira ya da Brasilia'da ritüel kıyafetleri içinde topraklarına karşı yapılan tecavüze karşı gösteri düzenliyorlar ve “eylemleri”ni videoya kaydediyorlar.”²¹

İçinden geçmekte olduğumuz süreçte kitle kültürü ile yerel kültürler arasında önemli bir çekişmeye şahit olmaktayız. Bu çekişme batı merkezli bir bakış açısıyla, sadece otantik kültürlerin baskın olduğunun düşünüldüğü uzak coğrafyalarda değil, Avrupa'da da sıkça yaşanan bir durumdur. Özellikle kitle kültürünün oluşumunda Amerikan kültürünün baskın bir rol oynadığının düşünüldüğü durumlarda yerel Avrupa kültürlerinin, Amerikan kültürünün lehine bir biçimde aynışması büyük bir endişe hatta korku yaratmaktadır. İkinci Dünya Savaşıyla beraber A.B.D.'nin siyasi, ekonomik ve tabii kültürel alanlarda baskın konuma geçişi, Avrupa'da yerel kültürün özgünlüğünü yitirdiği düşüncesine sebep olmuş ve Avrupa ile Amerikan kültür endüstrileri arasındaki ilişki büyük bir tehlike ve Avrupa açısından kayıp olarak görülmüştür.

Bu etkenlerin tamamı toplumların ulusal bilinçlerinde ve tabii ki ulus devlet sınırlarıyla ilgili algılarında, uzun zamanda çok yavaş ilerleyen ama sonuçta çok önemli bir erozyona sebep olmaktadır. Acaba bugün yirminci yüzyılın argümanlarıyla tıpkı I. ve II. Dünya Savaşlarında olduğu gibi milyonlarca insanın

²¹ Marc Augé ve Jean-Paul Colleyn, **Antropoloji**, çev. İsmail Yerguz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005, s. 26.

aktif biçimde çatışmalara katıldığı bir dünya savaşının organize edilmesi mümkün müdür? Bu sorunun cevabı günümüz insanların ulus olmakla ve politik sınırlarla ilgili algılarının ne yönde değiştiğini tespit edebilmek açısından çok önemlidir ancak biz cevabı bu bölümün ikinci ve son kısmında ele alacağız.

İktisadi faaliyetlerin küreselleşebilmesi için teknolojinin bugün ulaştığı seviyelere gelmesi gerçek bir koşuldur. Ancak olmazsa olmaz bir önkoşul değildir. Teknolojik gelişimin vardığı nokta kadar onun nasıl ve ne için kullanıldığı da oldukça önemlidir. Bilgisayar teknolojisi ve özellikle internet çok uzun yıllardır tüm iktisadi aktörlerce etkin bir biçimde kullanılan teknolojiler değildirler. Ancak bu teknolojiler 1970'lerden beri ulus devletlerin ve uluslararası kuruluşların istikrarlı olarak uyguladıkları serbest ve küresel bir pazar yaratma stratejisine uygun kullanılmakta ve hedefe ulaşmak açısından büyük imkânlar sunmaktadırlar. Bu kısımda ulaşım ve iletişim teknolojilerinin nasıl ve ne için kullanıldıklarını, sınırlara olan etkilerini özetlemeye çalıştık. İkinci kısımda ise teknolojileri bu amaca yönelik kullanan hükümetlerin ve bir bütün olarak küreselleşmenin siyasi saiklerini, siyasi-coğrafi-ekonomik sonuçlarını inceleyeceğiz.

B. Küreselleşme ve sınırlar

Üçüncü bölümün ilk kısmında, yaşadığımız çağın bir küreselleşme çağı olmasını sağlayan kimi faktörlere değindik. Teknolojik gelişimi, gelişimin ekonomi alanındaki küreselleşmeye katkılarını, insanlar ve tabii ki siyasi sınırlar üzerindeki etkilerini özetledik. Ancak küreselleşme dediğimiz olgu, teknolojik gelişmelere dayalı olarak mesafelerin kısılmasından ve çeşitli bariyerlerin erozyona uğramasından ibaret değildir. Küreselleşme, günümüz dünyasında yaşanan pek çok olayın açıklanabilmesi ve uluslararası kapitalizmin ekonomi-politiğinin anlaşılabilmesi açısından çok önem verilen kavramlardan birisidir. Dolayısıyla siyasi sınırlar ve insanların mekân algılarıyla ilgili yaşanan değişimleri sadece uçakların hızlanmasına veya fiber optik kablolar aracılığıyla iletişim hızının

artmasına indirgeyemeyiz. Küreselleşme insana dair olan, siyasetten ekonomiye, coğrafyaya, sanata, kültüre, vb. pek çok alana etkileri olan bir süreçtir. Bizim küreselleşme adı verilen süreçle gerçekleşen değişimin tüm evrelerini ve türlerini sınırlı sayfalarda özetleyebilmemiz dahi mümkün değildir. İşte bu yüzden küreselleşmeden bahsedeceğimiz bölümümüzde, küreselleşmenin çalışmamızın asıl konusu olan siyasi sınırlar ve kapalı mekânlara olan etkilerini anlamaya, açıklamaya çalışacağız.

Küreselleşme bir terim olarak 1970'lerin ortalarına kadar pek bilinmemekte, kullanılmamaktaydı. Kırk yıllık yolculuğunun bugün ulaştığı noktada ise dünyanın yaşadığı değişimin neredeyse tek müsebbibi olarak küreselleşme görülmektedir. Kavramın yolculuğuna ve neden bu kadar ünlendiğine kısaca bir göz atalım.

““Küreselleşme" ilk olarak 1970'lerin ortasında, American Express kredi kartının küresel kapsamının reklamı yapılırken ünlendi. Terim daha sonra finans ve ticaret basınında, esas itibarıyla de finans piyasalarının işleyişindeki kontrollerin kalkmasını meşrulaştırmak amacıyla, çığ gibi yayıldı. Bunun akabinde, devletin sermaye akışını düzenleme gücünün azalmasının kaçınılmaz olduğunu göstermekte kullanıldı. Ulusal ve yerel işçi sınıfı hareketlerini etkisiz kılmaya ve sendikaların gücünü ellerinden almaya yarayan olağanüstü güçlü siyasal bir araç haline geldi...1980'lerin ortasına gelindiğinde ise piyasaların devlet denetiminden kurtarılacağı temasının yarattığı sarhoşluk, girişimcileri yüreklendirmeye yaradı. Kısacası bu terim, küreselleşen neoliberalizmin cesur yeni dünyasıyla özdeşleşen merkezi bir kavram haline geldi.”²²

Harvey'in tanımında da görebildiğimiz gibi, küreselleşme kavramı ile genel olarak kastedilen dünya küresi üzerindeki herhangi bir hareketlilik veya dünyanın bir küre oluşu ile ilgili bir bilinçlilik hali değildir. Çünkü küreselleşme ile kastedilen, dünya üzerindeki herhangi bir mobilizasyon veya coğrafi keşifler sonucunda dünyanın en ücra köşelerine ulaşmak olsaydı, tarihçiler Ümit Burnunun ya da Amerika kıtasının keşfini küresel bir devrim olarak tanımlamak durumunda kalırlardı. Ayrıca küreselleşme kavramının içerdiği küresel olma hali de, sınırların birer bariyer olarak işlevlerini tamamen yitirmesi ihtimaline dayanmamaktadır. Bizim çalışmamızda

²² David Harvey, **Umut Mekanları**, Çev. Zeynep Gambetti, İstanbul, Metis Yayınları, 2008, s. 27-28.

andığımız şekliyle küreselleşme, dünya üzerindeki herkes için her türlü bariyerin sonsuza dek yok olması gibi bir anlam içeriyor olsaydı eğer, Marx ve Engels'in Komünist Parti Manifestosu'nu küreselleşme sürecinin analizini yapan ve olası sonuçlarını tarif eden bir kitap olarak kabul ederdik. "Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz!"²³ sözünü de küreselleşmenin ilk sloganlarından birisi sayabilirdik. Kimi düşünürlerin küreselleşme sürecinin sonunda sınırlarla ilgili beklentileri bu olabilir ancak hem ortaya çıkışıyla hem de kırk yıllık süreçle ilgili deneyimize dayanarak bu olgunun mutlak bir sınırsızlık getireceğini düşünmek hatalı olacaktır. Küreselleşme, hükümetlerin ve diğer iktisadi aktörlerin –çok uluslu şirketler, uluslararası iktisadi kuruluşlar, vb.- dünyaya yön vermek amacıyla kullandıkları, sermayeyi ve pazarı özgürleştiren, tüm dünya üzerinde özgürce alıp-satmayı kolaylaştıran bir süreç olarak görülebilir. Kuşkusuz bu tanım oldukça ekonomi temellidir ancak küreselleşmenin de 1970'lerin sonunda ortaya çıkan ve hala sürdürülebilir bir çözüm üretilmemiş olan krize karşı bir çare olarak pazarlandığı düşünülürse, kavramın ekonomiden hareketle tanımlanmasında bir mahsur görmemekteyiz.

Küreselleşme sürecini ekonomik bağılıklar, sermaye ihracı ve serbest piyasa ekonomisinden hareketle tanımlamaya çalışmak hatalı değildir ancak bütün tanımı bu gerçekler üzerinden oluşturmaya çalıştığımızda da eksikli bir formül üretmiş oluruz. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi ekonomi alanındaki coğrafi genişleme eğilimi, sermaye birikiminin söz konusu olduğu, kapitalizmin ilk günlerinden beri değişmeyen bir gerçektir. Kapitalizmin ortaya çıkışından beri dünyanın en uzak köşelerinden çıkarılan hammaddeler, sanayi bakımından gelişmiş kapitalist ülkelerde işlenir ve sadece o ülke pazarlarında değil pek çok farklı pazarlarda satılırlar. Gelişmiş ülkelerdeki yatırımcılar ellerindeki sermaye fazlasını, yüksek karlar elde edeceklerini düşünerek, gelişmemiş coğrafyalara yatırılırlar ve o coğrafyalardan elde ettiklerini kendi ülkelerinde işleyerek bütün dünya pazarlarına sunarlar. Bu durum bir önceki kısımda anlattığımız gibi yeni ihtiyaçların oluşmasına ve dünya çapında bir işbölümünün ortaya çıkmasına sebep olur. Tüm bu

²³ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Partisi Manifestosu**, Çev. İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayınları, 1998, s. 77.

anlattıklarımız sadece yirmi birinci yüzyılın değil, on dokuzuncu yüzyılın da ekonomik gerçekleridir. Peki, küreselleşmeyi kapitalizmin ortaya çıktığı ilk dönemler için değil de son kırk yıllık süreç için kullanmamızın ekonomik ve coğrafi açıklaması nedir? Son kırk yılda kapitalizm bir ekonomik model olarak coğrafi genişlemesini tamamlamıştır. Hatta Sovyetler Birliği'nin de dağılmasıyla yayılma süreci tamamlanmış, sermaye ihracında bulunarak fahiş kârların elde edileceği alanların sınırına ulaşılmıştır. Neredeyse bütün dünya devletlerinin kapitalizm yolunda ilerlediği bir dönemde eski yöntemlerle kârları yüksek düzeylerde tutma imkânı kalmamıştır. Ayrıca yeni teknoloji ürünleri hem mal hem hizmet hem de finans sektörlerinde kontrol mekanizmalarını geliştirmiş, dünyanın diğer ucundan, sahip olunan sermayenin yönlendirilmesi çok kolaylaşmıştır. Son olarak hükümetler iktisadi kalkınmanın formülünü serbestleşmede ve müdahalenin, regülasyon çabalarının azaltılmasında bulmuşlardır. İşte bu iktisadi, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, kapitalizmin ilk ortaya çıktığı dönemde kabul gören coğrafi ölçeğin değişmesine sebep olmuştur. Her krizden sonra kendisini yeniden üreten kapitalizm, coğrafi alan anlayışını da yeni dönemlere uygun bir biçimde yeniden şekillendirmiştir.²⁴ 1970'lerin krizinde de yaşanan budur; kriz, birikim modelinde kimi değişikliklere sebep olmuş, birikim modelindeki değişim de yaşadığımız dünyanın -küreselleşme anlayışıyla- yeniden şekillendirilmesine sebep olmuştur.

Küreselleşmeyi bir siyasal proje olarak gördüğümüz gibi bir süreç olarak da tarif edebiliriz. Görüldüğü üzere dünyanın insan tarafından düzenlenmesi biten bir süreç değildir. Çalışmamızın başından itibaren doğanın, yaşam alanlarının ve tüm dünyanın sürekli bir inşa süreci yaşadığını anlatmaktayız. İlkel ve feodal dünya nizamları değiştiği gibi, 1648'de Westphalia Antlaşmasıyla başlayan süreç de dünyanın nihai şekline ulaşmasını sağlayamamıştır. Bu bilgiler ışığında ilerlediğimizde, küreselleşme sürecinin de ilelebet yaşanacağını, dünya düzeninin son kez kurgulandığını ve tarihin sonundaki rejim olduğunu söyleyemeyiz.²⁵ Ayrıca küreselleşmeyi dünyanın yeni bir anlayışla yeniden düzenlendiği bir süreç olarak

²⁴ David Harvey, **Spaces of Capital: Towards a Critical Geography**, New York, Routledge, 2001, s. 237

²⁵ Michael Hardt, Antonio Negri, **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 21.

tarif ediyor oluşumuz onu diğer düzenleme çabalarından ayrı tutmamamızı sağlar. Küreselleşme, bu çağın ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmiş uzamsal bir çözümdür. İnsanlık her dönemde olduğu gibi yaşadığımız yüzyılda da kendi çıkarları doğrultusunda doğayı düzenlemekte, yeni ihtiyaçları doğrultusunda yeni altyapısal ve coğrafi örgütler kurmaktadır. Ulus devletler geçmişte tanımlandığı gibi doğal coğrafi birimler değil, kuruldukları dönemin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş siyasi yapılarıdır. Aynı durum siyasi sınırlar için de geçerlidir. Sınırlar oluşturulurken, her ne kadar doğal özelliklerden faydalanılsa da nihai biçimleri siyasi mücadeleler, siyasal, ekonomik ve teknolojik koşullara bağlıdır. Siyasi sınırların inşasında doğallıktan bahsetmek mümkün değildir. Bugün küreselleşme sürecinde ulus devletlerin ve sınırlarının tamamen işlevsizleştiğini, dolayısıyla tedavülden kalkacaklarını iddia edemeyiz ancak karar alışı süreçlerinde üstlendikleri mutlak rolün erozyona uğradığını da görmezden gelmemeliyiz. Yaşamakta olduğumuz dönem de yeni siyasi-ekonomik örgütleriyle var olacak, yeni krizler, yeni ihtiyaçlar doğurduğunda bu örgütler yine insanlar tarafından alaşağı edilecek ve dünya yeniden tanzim edilecektir.

Günümüzde küreselleşme sürecinin istikrarlı ve mutlak sonuçlar doğurduğunu söylememiz oldukça güçtür. Sürecin kimi eğilimlerinden bahsetmek mümkündür ancak istikrarsızlığı yaratan faktörlerin başında da zaten bu eğilimler gelmektedir. Küreselleşme hali ile karşımıza çıkan en önemli durum bir siyasal aktör olarak ulus devletlerin rolündeki değişimdir. Değişimi daha önce de belirttiğimiz gibi ulus devletin çözülmesi olarak tarif etmek mümkün değildir ancak küreselleşme oyununun bileşenlerinden birisi olan ulus devlet, eski uluslararası sisteme nazaran kimi rollerini başka oyunculara kaptırmaktadır. Ulus devlet finans ve sermaye piyasalarındaki düzenleyici rolünü yitirmektedir. Bu sayede sermaye ve finans hareketlerini kontrolü altında tutabilen kimi uluslararası aktörler –Dünya Bankası, IMF, vb.–, ulus devletleri, mutlak bir biçimde olmasa da, diledikleri gibi disiplin altına almaktadırlar.²⁶ Örneğin IMF elinde tuttuğu mali gücü ile özellikle kriz

²⁶ David Held, Anthony McGrew, “The Great Globalization Debate: An Introduction”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 30.

dönemlerinde mali darboğaza giren ulus devletleri disipline etmiş, borç verdiği hükümetleri, kendi iktisadi kriterlerini uygulama konusunda baskı altına almıştır. Süreç, IMF gibi belirli alanlarda uzmanlaşmış küresel bir takım kuruluşların yanı sıra bölgesel blokların kurulmasına da sebep olmuştur. Avrupa Birliği ve NAFTA gibi bloklar her ne kadar ekonomik çıkarlar etrafında kurulmuş olsalar da, üyesi bulunan ulus devletlerin sadece ekonomik alanda değil, pek çok alandaki bağımsız karar verme yeteneklerini kısıtlamaktadırlar.²⁷ Bu kısıtlamaya verilebilecek en iyi örneklerden birisi Avrupa'daki Euro bölgesidir. Ortak para birimine geçmiş devletlerin mali disiplinlerini, yirminci yüzyılın ulus devleti kadar bağımsız bir biçimde sağlayabileceklerini düşünmek mümkün değildir. Ancak saydığımız bu yeni aktörler eskilerinin yerini tam anlamıyla alabilmiş değildirler. Küreselleşme yarattığı istikrarsızlık ortamında hala ulus devletlere güvenli bir liman gözüyle bakmakta ve kriz anlarında sorumluluk ulus devletlerin olmaktadır. Euro aracılığıyla kur piyasasını elinde tutan A.B. gibi bölgesel birlikler, krizden etkilenen bileşenlerini kurtarmak konusunda hiçte hevesli davranmamaktadırlar ya da küreselleşmenin üzerine inşa edildiği âdemimerkeziyetçilik teması sebebiyle bölgesel özerklik taleplerini yükselten birimlerle ilgilenmek sorumluluğu yine ulus devletlerin sırtına kalmaktadır. İşte bu sürekli toplanma-dağılma diyalektiği küreselleşme sürecinin istikrarsız bir biçimde seyretmesine sebep olmakta, istikrarsızlığın çözümü olarak da en güvenilir siyasi birim olarak ulus devlet görülmektedir. Örneğin, insanların haklarını talep ettikleri ve mevcut haklarını güvence altına almasını istedikleri birim hala ulus devletlerdir. Sonuçta küreselleşme süreci, ne ulus devletlerle ne de ulus devletler olmadan yapamamaktadır.

Küreselleşme süreciyle gelen değişim pek çok konuda etkili olmuştur. Teknolojik, ekonomik, kültürel ve hatta dilsel alanlarda gelinen nokta, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki boyutlarından başkalaşmıştır. Bu değişim bir tek noktada sınırlı kalmıştır, o da siyasal ve askeri bakımdan tek yetkili otoritenin hala ulus devlet

²⁷ Paul Hirst, Grahame Thompson, "Globalization - A Necessary Myth?", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 102.

oluşudur. Günümüzde ulus devletlerin tamamının -200 civarında devletten söz ediyoruz-, coğrafi yayılma alanlarında mutlak bir otoriteye sahip olduklarını söylemek güçtür ancak bir kısmının iktidar gücü de dünya çapında bir hegemonya yaratmayı denemelerine sebep olacak kadar fazladır. Bu eşitsiz gelişme durumu yeni değildir ve teritoryal devletlerin dünya siyaseti bakımından en önemli aktör olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan küresel istikrarsızlık dönemi kısa zamanda çok sayıda savaşa sahne olmuş, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki en azından silahlı çatışmaların nispeten az olduğu dönemin mimarının devletlerarası kuruluşlar olmadığı ortaya çıkmıştır. Uluslararası ilişkilerde büyük devlet sistemi çökünce, Birleşmiş Milletlerin de geride kalan hegemonik devletlere söz geçiremediği görülmüştür.²⁸

Ulus devletin siyasi arena da hala en etkili birim oluşu, devlet anlayışında ve politik eğilimlerde hiçbir değişim olmadığı anlamına gelmemektedir. Küreselleşme süreci hem hükümetlerin yönetme biçimlerinde değişime sebep olmuş hem de bağımsız teritoryal devletin iktidarını erozyona uğratmıştır. Ulus devletin egemenliği halen sürmektedir ancak önceki dönemlere göre bu egemenlik hızla azalmaktadır.²⁹ Âdemimerkeziyetçiliğin yükselişi İspanya, İtalya, Belçika ve hatta Almanya gibi ülke bütünlüğü açısından azımsanmayacak bir istikrara sahip ulus devletlerde dahi kimi ayrılıkçı söylemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaşanan silahlı çatışmaların ama özellikle savaşların sonucunda savaşın mağlubu olan devlet ya parçalara ayrılmakta ya da en azından federal bir devlet düzenine geçerek eyaletlere ayrılmaktadır. Günümüzde devletler kendi sınırlarını koruma ve halklarını kontrol altında tutma yeteneklerini, tamamen ve her devlet için eşit düzeyde olmasa da, yitirmektedirler. Ulus devletlerin istikrarsızlaşmasına ve iktidarının zayıflamasına sebep olan diğer unsurlar da, hükümetlerin kendi rızalarıyla katıldıkları kıtasal birlikler, ekonomik kriz dönemlerinde baskılarını arttıran uluslararası kuruluşlar ve kâr amacını her şeyin üzerinde tutan çok uluslu şirketlerdir. Bu unsurların neredeyse

²⁸ Eric Hobsbawm, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, Çev. Osman Akinhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s. 14.

²⁹ Michael Hardt, Antonio Negri, "Globalization as Empire", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 116.

tamamının gönüllü katılımıyla oluşturulan küresel serbest piyasa bileşkesi sayesinde ulus devletler kabuk değiştirmektedir. Devlet, vergi ve ekonomi piyasasının denetimiyle ilgili olarak baskı altına alınmakta, birçok doğrudan faaliyetini özel şirketlere bırakmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin neferliğini yapan ülkeler, askeri servislerini dahi taşeron firmalara bırakmışlardır. Savaşın başından itibaren Irak'ta aktif rol oynamış olan 30 binin üzerinde silahlı özel firmanın varlığı, ülkeyi işgal edenlerin paralı askerlere sahip bir şirketler koalisyonu olduğu izlenimini yaratmaktadır. Ulus devletin otoritesini etkileyen tüm bu gelişmeler çok önemli bir başka erozyona daha sebep olmaktadır; devletin vatandaşları karşısındaki meşruiyetinin erozyonu. Ulus devletler ve hükümetleri pek çok alanla ilgili olarak karar alma süreçlerinde çok uluslu şirketlerin–uluslararası finans kuruluşlarının telkinlerine göbekten bağlandıkları, pek çok servisin yönetimini hatta yürütmesini bu kurumlara bıraktığı için insanların gözünde itibar kaybetmektedirler. Devlet hâkimiyetinin temel unsurlarından ikisi, yurttaşların pasif itaati ve aktif hizmeti giderek azalmaktadır. Ulus devletin, Fransız Devriminden itibaren vatandaşlarını harekete geçirme kabiliyetindeki sürekli artış durmuş hatta düşüşe geçmiştir. Bir önceki kısımda sorduğumuz soruya şimdi bir yanıt üretmemiz mümkün. Küreselleşme süreciyle değişime, gücünde/meşruiyetinde kayba uğrayan ulus devletler, I. ve II. Dünya Savaşlarında olduğu gibi milyonlarca vatandaşını aktif olarak bir savaşın içine sokabilecek kabiliyette değildirler. İşte bu yüzden A.B.D. asker toplama, onları donatma ve nihayetinde yönetme işini taşeron firmalara devretmiştir. Meşruiyet kaybının başka göstergeleri de bulunmaktadır; devletlerin vatandaşlarını her geçen gün daha da gelişen kamera, dinleme aracı vb. ile her an gözetim altında tutmaları, gelişmiş ülkelerde vatandaşların her türlü seçime katılma oranlarının tarihinin en düşük seviyelerine inmesi devlet vatandaş ilişkisindeki kopuşu sergilemektedir.

Küreselleşme olgusunu anlayabilmemizi sağlayacak olan bir diğer unsur küresel hareketliliktir. Küresel hareketlilik adı ile kastettiğimiz üç hareket tipi söz konusudur; sermaye hareketleri, mal hareketleri ve emeğin hareketliliği. Bu üç başlıktaki dünya çapında hareketlerin niteliğinde ve niceliğinde gerçekleşen

değişim, küreselleşme sürecinde ölçeklerin değişimini, ulus devletlerin öneminin azalmasını ve sınırların geçirgenliğinin artmasını anlamamız açısından kritik öneme sahiptir. Ancak hareketliliğin artışından veya kimi başlıklarda serbestleşmesinden bahsetmeden önce artışa ve serbestleşmeye zemin hazırlayan ekonomik altyapıdaki değişimden bahsetmeliyiz.

Küreselleşmenin önünü açan, daha doğrusu dünya ekonomisinin mutlak bir biçimde küreselleşmeye ihtiyaç duymasını sağlayan durum Fordizmin 1973'te girdiği krizdir. Fordizm bir üretim, pazarlama ve tüketim modeli olarak modern ulus devletler kadar eski değildir elbette ama yirminci yüzyılın başında ortaya çıkan bu modelin öncüleri sırayla takip edildiğinde, Fordizmin çeşitli parçalarının öncüllerini on dokuzuncu yüzyılda görebilmek mümkündür.³⁰ Çalışmamızda Fordizmi bütün ayrıntılarıyla ele almamız mümkün değildir ancak Fordist sistemin, sadece yerinde duran işçiler ve ilerleyen bantlardan ibaret, sadece verimlilik arttırmayı amaçlayan bir model olmadığını, çağına göre yepyeni bir toplum modeli önerdiğini belirtmeliyiz. Henry Ford'un modeli üretimi parçalara ayırarak üretimde verimliliği önemli derecede arttırırken üretilen malların satılabilmesiyle ilgili planları da barındırmaktadır. Bizim Fordizmle ilgili, ilk olarak ilgilendiğimiz nokta büyük ölçeklerle yapılan üretimin satılacağı toplumu yaratma çabasıdır. Bu çaba, kapitalizmin başından beri kâr odaklı düşünmekte olan sermaye sahibinin hem işçiye hem de devlete yaptığı ödemeleri arttırmasıdır. İşçi tüketici sıfatıyla daha çok para kazanmalı ve daha çok çalışma dışı vakte sahip olmalı ki seri olarak üretilen malları satın alabilip tüketebilsin. Devlet de artan vergiler sayesinde işçinin kendisini yeniden üretmesini, tüketimini arttırabilmesini sağlayan ve pazarın ihtiyaç duyduğu altyapı yatırımlarını yapabilsin. Özellikle II. Dünya Savaşının ardından Fordizm Keynesçiliğe bağlı olarak yükselişe geçmiş ve özgül bir birikim rejimi olarak 1973'e kadar sermayenin merkezileşmesine büyük bir katkı sunmuştur. Bu yıllar boyunca devlet müdahalesi ekonomik refahın artması, üretim ölçeğinin ve pazarların genişlemesi için mutlak unsur olarak görülmekteydi. Ayrıca Fordizm sayesinde elde edilen kazancın eşitsiz paylaşımının yarattığı hoşnutsuzluğu devlet

³⁰ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri**, Çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s. 147.

göğüslemekte, birçok ülkede işçi sendikalarını kontrol altında tutarak işçi-işveren arasında arabuluculuk görevi üstlenmekteydi. Ancak devlet müdahalesinin üst boyutlara çıkması ekonomilerin içe kapanması gibi bir sonuç doğurmadı. Özellikle savaş sonrası dönemde dünya ticareti ve uluslararası yatırım akımlarında muazzam bir artış yaşandı. Bu artış küreselleşme için önemli bir zemin hazırladı ama küreselleşmeden bahsedebilmemiz için Fordizm ve Keynesçiliğin yeni bir ekonomik modelle değişmesi gerekmektedir. 1973'te yaşanan derin ekonomik daralmaya kadar kârlılık düşme eğilimi gösteriyor olsa da istenen boyutlarda kalmış, devlet de topladığı yüksek vergiler ve kontrol mekanizmaları sayesinde üzerine düşen görevi yerine getirmiş sistemin sürekliliğini sağlamıştır. 1970'lerde yaşanan gelişmeler Fordizmin ve Keynesçiliğin döneminin kapanmasına sebep olmuş, Post-Fordizme geçiş eski dönemin katılıklarının esnekliğe dönüşmesine sebep olmuştur. Post-Fordizme geçişin pek çok iktisadi sonucu olmuştur ancak bizim burada ele alacağımız, bizim için en önemli durum esnekleşmedir ve desantralizasyondur.³¹ İşçi haklarında, devlet kontrollerinde esnekleşme düstur haline gelirken, hizmet sektöründeki yükseliş ve eski dönemin tüketim malları yerine imaj üretiminin getirdiği kârlılık ve dolaşım kabiliyeti, hem ulus devlet hem de devlet sınırları için önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Küresel hareketlilikten bahsetmeden önce küreselleşmenin önünü açan aynı zamanda sebeplerinden birisi de olan ekonomik değişimden söz etmemiz gerektiğini belirtmiştik. Bahsettiğimiz değişim Fordizmden, Post-Fordizme / merkezileşmeden, desantralizasyona / katılıktan, esnekliğe doğru yaşanan geçiştir. Dünya çapında yaşanan değişim sayesinde üç başlığa ayırdığımız sermaye, mal ve emek hareketlerinde(özellikle de sınır aşan hareketlerde) önemli artışlar yaşanmaktadır.³² Devlet kontrollerindeki azalma ve vergilerdeki düşme eğilimi, Fordist dönemde birikmiş olan sermayenin ve yeni finans sermayesinin dünya borsalarına akmasına sebep olmuştur. Bir önceki kısımda değindiğimiz şekliyle sermaye küresel finans

³¹ Krishan Kumar, **From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World**, Oxford, Blackwell Publishing, 2005, s. 67.

³² Kevin Robins, "Encountering Globalization", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 239.

piyasasında hiçbir denetime tabi tutulmadan oradan oraya akabilmektedir artık. Mal hareketlerinde de gümrük duvarlarının kalkması ve kıtasal ortak pazarların kurulması sayesinde büyük artışlar yaşanmıştır. Üretimde yaşanan küresel işbölümü, üretilen malların büyük bir bölümünün ithalat-ihracata dayalı olması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca ithalatın konusu olan şeyler artık sadece mallar değil aynı zamanda moda ve imajlardır. Bu durumda küresel bir ithalatın eskisinden çok daha hızlı gerçekleşmesine, ithal edilen malın hızla tüketilmesine sebep olmaktadır. Emeğin hareketliliği ise Post-Fordizme, yarattığı kronik işsizliğe ve üretim aşamalarının parçalanmasına göbekten bağlıdır. Dünyanın dört bir köşesinde üretim, taşeronlarca işletilen küçük atölyelerdeki, sosyal haklardan mahrum, esnek bir biçimde çalışan, legal-illegal yollarla sınır aşan veya içgöç mağduru olan göçmen işçilerce gerçekleştirilmektedir. Sermaye, mal ve emek hareketliliğindeki bu muazzam artış ulus devletın sınır kontrolleri bakımından aciz bir hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Her yeni gün gümrüklere yığılan malların tamamının denetlenmesi teknik olarak mümkün değildir. Buna güzel bir örnek olarak, Türkiye'nin gümrüklerinde GDO'lu ürün kontrolü yapmaya çalıştığı kısa dönem gösterilebilir. Gümrüklere gelen belirli tür ürünlerin tamamının teste tabi tutulması yönündeki uygulama kısa sürede ciddi bir kaosa sebep olmuş, yine kısa bir süre sonra uygulamadan vazgeçilmiştir. Sınırlardan illegal yollarla emek geçişinin engellenmesi de kısa vadede pek mümkün gözükmemektedir. Avrupa'nın kendi içinde sınır kontrollerini yumuşatırken kıta dışına kale duvarları örmesi sonuç vermemektedir. Kendi ülkesindeki kronik işsizlik sebebiyle Avrupa'ya göçmek isteyen fakat yakalanıp mülteci kamplarında yaşamak zorunda kalan insan sayısı artarken, birçok merkez ülkede yaşayan kaçakların sayısında da müthiş artışlar yaşanmaktadır. “Ülkeler arasındaki yasal ve gizli hareketler göz önüne getirildiğinde, devletın kendi topraklarındaki gelişmeleri kontrol altında tutma gücünün, dahası, ABD’de ve Britanya’da yapılan nüfus sayımlarına giderek daha az güvenilebilmesinin ortaya koyduğu üzere, kendi topraklarında kimlerin bulunduğunu bilme yeteneğinin azalmasının etkisi ne olacaktır?”³³

³³ Hobsbawm, age, s. 90.

Emeğin hareketliliği, özellikle de sınır aşan göçler, küreselleşme sürecinde ulus devlet sınırlarının durumunu gözlemleyebilmek açısından oldukça önemlidir. Herhangi bir hareketliliğin yani mekân değişikliğinin göç olarak tanımlanabilmesi için sürekliliğe ihtiyaç vardır.³⁴ Küreselleşme süreci de doğası gereği asimetrik ve dengesiz bir büyüme yarattığı için bölgesel/kıtasal eşitsizlikler, ayrılıklar yaratmakta, var olan eşitsizlikleri arttırıcı bir etkide bulunmaktadır. Bu eşitsizliklerin doğal sonucu yoksul bölgelerden zengin bölgelere doğru kitlesel ve sürekliliği bulunan emek hareketi doğurmalarıdır. Günümüz ulus devlet sınırları her ne kadar insanlara karşı, sermayeye ve mallara olduğundan daha az geçirgen olsalar da, göç hareketlerini durdurmaları pek mümkün gözükmemektedir. Kıtasal birlikler, devletler arasındaki insan dolaşımını kolaylaştırmakla beraber birlik dışından gelen yabancıların içeriye girmelerini sınırlayan önlemler(soğuk savaş dönemindeki önlemleri bir kenara bırakırsak tarih boyunca görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. Tüm bu çabalara rağmen küreselleşmenin yaratmış olduğu legal ve illegal göç dalgasının önüne geçmek mümkün olmamaktadır. Aldığı sınır önlemleriyle Avrupa Kalesi yakıştırmasına maruz kalan Avrupa Birliği'nin Londra, Paris ve Roma gibi başkentleri hiç olmadıkları kadar göçmen şehirleri haline gelmiş, ABD'deki göçmenlerin nüfusa oranı 1920'lerden beri en yüksek düzeye çıkmış, bir diğer örnek olarak Tokyo'da bu durumdan nasibini almıştır.³⁵ Batı Avrupa'da üçüncü dünya ülkelerinden gelen yabancıların sayısı 15 milyonun üzerindedir. Aslında bugün bile dünya nüfusunun sadece yüzde 3'ü doğdukları ülkenin dışında yaşamaktadır ancak oran hızla yükselmektedir. 1975 yılında kendi ülkelerinin dışında yaşayan insan sayısı 84 milyonken, yirminci yüzyılın sonunda bu sayı 130 ila 145 milyona ulaşmıştır ve bu hızlı artış hala sürmektedir.³⁶ Ayrıca illegal yollarla göçüp herhangi bir istatistikte yer almayan insanları da dâhil ettiğimizde sayıların birkaç milyon daha artacağını belirtmemiz gerekir. Sınır aşan göçlerle ilgili olarak, ekonomik sebeplerle göç eden ve gittiği ülkelerde ucuz emek gücü haline gelen insanlar

³⁴ Sema Erder, **Refah Toplumunda Getto**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 23.

³⁵ Harvey, **Umut Mekânları**, s. 87.

³⁶ Manuel Castells, "Global Informational Capitalism", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 323.

dışında bir konu daha var ki o da siyasi sebeplerle göç eden mültecilerdir. Genel olarak zorunlu göç edenler başlığında toplayabileceğimiz mültecilerin sayısı her geçen gün hızla artmaktadır. Sadece 1990'ların yıkıcı savaşlarının sonucunda ülkelerinden kopmak zorunda kalan insanların sayısı II. Dünya Savaşı'nın mağdurlarına oransal olarak ulaşmıştır.³⁷ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından 2005 yılında yapılan açıklamaya göre örgüt, çoğunluğu güney-orta Asya'dan, Afrika'dan ve güneydoğu Avrupa'dan 20,8 milyon insanla ilgilenmektedir. Tüm bu zorunlu ya da zorunlu değilmiş gibi gözükken göç rakamlarının toplamını aldığımızda ve her geçen gün bu insanlara yenilerinin eklendiğini düşündüğümüzde, küresel çağın insan hareketliliğinde önemli artışlara şahit olduğunu-olacağını görebiliriz.

Küreselleşme sürecinde ölçek büyüten zorunlu veya gönüllü göçlerin çok önemli toplumsal, ekonomik ve siyasi sonuçları bulunmaktadır. Göçler yapısal dönüşümün sonucu doğdukları gibi kendileri de pek çok yapısal değişimin sebebi olabilirler. 1960'larda ileri sanayi ülkelerinin emek piyasalarında yaşanan arz eksikliği legal yollarla gerçekleşen emek göçünün önünü açmıştır. Başlayan kitlesel hareketliliğin ilk yıllarında bu durumun hem göç veren hem de göç alan ülkeler açısından oldukça faydalı sonuçlar doğuracağına inanılıyordu. Göç belirli süreler için gerçekleşiyordu ve denetime tabiydi. Ev sahibi ülkeler ilerleyen yıllarda emek arzı konusunda bir dengeye ulaşınca misafir işçiler evlerine dönecek, hükümetler sınırlarını kapatacak ve akış durdurulacaktı. Ancak hesaplar tutmadı ve isteyerek başlatılan legal-illegal göç dalgası durdurulamadı, hatta sınırlı bir süre için geldiği düşünülen yabancı emek de çeşitli yollarla vatandaşlık hakkı kazanarak, ülkedeki sürekliliğini sağladı. Küreselleşme ile ülkeler arası eşitsizliğin büyümesi, Üçüncü Dünya ülkelerinde göç etmeye hazır kitlelerin büyümesi dış göç potansiyelinin artmasına ve ulus devletlerin emek hareketi üzerindeki denetimini yitirmesine sebep olmuştur.³⁸ Dış göç alan ülkeler özellikle kriz dönemlerinde sınır geçişlerinin kısıtlayıcı yasal ve idari tedbirlere başvurmalarına rağmen ülkelerindeki yabancı emek gücünün artışına engel olamamışlardır. Ancak hükümetlerin aldıkları bu tedbirlerin ne kadar samimi

³⁷ Hobsbawm, age., s. 86.

³⁸ Erder, age., s. 255.

oldukları da bir başka tartışma konusudur. Çünkü küresel çağın üretim modeli olarak tarif ettiğimiz Post-Fordist yapılanmanın niteliksiz, güvencesiz, esnek çalışma şartlarına razı olacak emek gücünün en temel kaynağı göçmenler, özellikle de illegal yollarla sınır aşanlardır. Bazı sektörlerin gelişebilmesi için ucuz, sosyal güvencesiz dolayısıyla toplumsal maliyeti düşük emek gücüne ihtiyaç vardır. Bu sebepten dolayı illegal emek göçünün denetimsizlik yoluyla değil, göz yumma sonucunda gerçekleştiği söylenebilir. Kontrollü denetimsizlik adını verebileceğimiz durum öyle bir boyuta ulaşmıştır ki bazı şehirlerin kimi işkolları tamamen yabancı emek gücünden faydalanmaktadır. Los Angeles'ta Filipinlilerin, Güney Korelilerin, Vietnamlıların ve Tayvanlıların; Londra'nın doğusunda Bangladeşlilerin ve Hintlilerin, Miami'deki veya New York'taki Haitililerin varlığı esnek çalışmaya razı oluşları ve yedek işgücü oluşları ile açıklanabilir.³⁹ İleri sanayi toplumlarında parça başı iş, ev içi üretim gibi enformel iş örgütlenmesinin sağlanabilmesinin tek yolu kaçak işgücü tarafından beslenmesidir. Geçmiş dönemde kontrolsüz insan göçünün denetim altında tutulması vatandaşlara taahhüt edilen sosyal refahın uygulanabilmesi için elzemdi.⁴⁰ Küreselleşme döneminde emek göçüyle ilgili bariyerlerin bilinçli ya da göz yumarak kaldırılması/esnetilmesi eğilimi aynı zamanda yeni çağın esneklik ve sosyal refahın düşmesi stratejisine de uyum göstermektedir. Saydığımız tüm sınır aşan hareketlilikler ve sınır denetimlerindeki aciz olma durumu, ulus devletlerin yirminci yüzyılda sahip oldukları özelliklerini yitirdiklerinin birer kanıtıdır.

Ulus devletlerin otorite kaybı yaşadığı, sınır güvenliğini layıkıyla tesis edemediği, devleti devlet yapan silah kullanma tekeli elinde bulundurma kabiliyeti gibi özelliklerini dahi yitirmekte olduğu bir çağda, uluslararası kuruluşların da zafiyet sonucunda oluşan bu boşluğu dolduramadıklarını belirttik. Bu durum yoğun bir istikrarsızlık durumu yaratmakta, özellikle işler kötüye gittiğinde tüm siyasi aktörler sorumluluğu birbirine atmaktadırlar. İstikrarsızlık durumu yukarıda da belirttiğimiz bir geçiş sürecinin yaşanmakta olduğunun göstergesidir. İnsanın doğayla çelişkiye

³⁹ Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, s. 176.

⁴⁰ Robert Gilpin, "The Nation-State in the Global Economy", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 351.

düştüğü ilk dönemlerden itibaren yaptığı gibi, bugün de insanın ve kâra dayalı ekonomik sistemin günlük ihtiyaçları doğrultusunda uzamsal ölçekler oluşturduğunu görüyoruz. İstikrarsızlığın sebebi ise değişmekte olan ölçekler hiyerarşisidir. Ölçekler hiyerarşisi kapitalist birikimin yönelimleri yanında ulaşım ve iletişim teknolojilerine, ticarete, jeopolitik rekabet ve ittifaklara, siyasal ve toplumsal mücadelelere bağlı olarak değişmektedir.

“Uzamsal ölçekler asla sabitlenmez; sürekli yeniden tanımlanır, eleştirilir ve kapsam, içerik, görelî önem ve karşılıklı ilişkilere göre yeniden yapılandırılırlar. Örneğin, Avrupa Birliği içerisinde toplum, emek, çevre ve finans alanlarında gerçekleşecek olan düzenlemelerin yerel mi, ulusal mı yoksa Avrupa ölçeğinde mi olacağı bir mücadele konusudur. Bu mücadele belirli coğrafi düzenleme ölçeklerinin sürekli olarak eleştirilip dönüştüklerini gösterir.”⁴¹

Yaklaşık kırk yıldır kimi zaman hızlanıp kimi zaman yavaş seyreden küreselleşme süreci değişmez sanılan ulus devletın ölçekler hiyerarşisindeki üstünlüğünü sarsmakta, yukarıda saydığımız özellikle ekonomik sebeplerden dolayı, eski çağın toplumsal ve siyasal alışkanlıklarından uzaklaşmayı amaçlamaktadır. Fordist-Keynesçi devlet modelinin piyasaya getirdiği yüklerden kurtulmak için kimi zaman yerel otoriteler oluşturup devletin getirdiği sorumluluklardan kaçınmaya çalışmak, kimi zaman da otoritenin kıtasal birliklere veya uluslararası kuruluşlara aktarılmasıyla devleti baskı altına almaya çalışmak, ölçek hiyerarşisini değiştirmeye yönelik, sıkça görülen uygulamalardır. Sonuç olarak her geçen gün daha fazla sorun, ölçeği önemli olmaksızın ulus üstü ya da yerel ölçeklerde çözülmeye çalışılmaktadır. Ancak bu kısımda genel olarak belirttiğimiz gibi ulus üstü veya yerel ölçeklerde, bırakın sorunları çözmeyi herhangi bir siyasal karar alma yeteneğine sahip küresel olarak kabul gören bir otorite bulmak oldukça güçtür. Birleşmiş Milletlerin alacağı kararların engellenmesi Konsey üyesi tek bir devletin vetosuyla mümkündür. Finansal olarak önemli bir güce sahip olan IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların da kimi büyük devletlerin himayesi altında faaliyet gösterdikleri geniş çapta kabul görmektedir. Günümüzde ölçekler hiyerarşisinin istikrarlı ve geleceği belirli bir konumda olduğunu söylemek güçtür. Ancak

⁴¹ E. Swyngedouw’dan aktaran, Harvey, **Umut Mekânları**, s. 101.

çağımızın (tüm karmaşıklığına rağmen) hala bir ulus devletler (yaşadığı şiddetli erozyona rağmen) çağı olduğunu söyleyebiliriz. Zaten küreselleşmenin işlemeyen tek yönü de budur. Ulus devletlerin yaşadığı erozyon siyasi sınırlara da yansımakta gettolar ve güvenli siteleri birbirinden ayıran kent içi sınırlar, ulus devletler içerisindeki etnik sınırlar, sosyal devletin kalıntılarından sıyrılabilmek için kurulmuş serbest sanayi/ticaret bölgelerinin sınırları kimi durumlarda siyasi sınırlardan daha önemli hale gelebilmektedir. Ancak bizim çalışmamızın da bir sınırı olmalı. Bu yüzden çok geniş bir biçimde ele alınması gereken siyasi sınırlara alternatif sınır türlerini bu bölümün dışında tutmalıyız.

SONUÇ

İnsanlarca üretilmiş olan, farklı siyasi birimlerin limitlerini belirleyen sınırlara ve sınırların tarih boyunca geçirdiği değişime odaklanan tezimizde; sınırların hangi sebeplerle ortaya çıktığını, modern ulus devletin ortaya çıkışıyla beraber –devletler arasındaki tüm sınır anlaşmazlıklarına rağmen– tüm devletler için nasıl mutlaklaştığını ve son olarak küreselleşme çağında tartışılmazlık unvanını nasıl yitirdiğini inceledik. Çalışma boyunca amacımız sınırlara duyulan ihtiyacı ve sınırların kendisindeki değişimi anlayabilmektir. Tarihsel izlek boyunca izini sürdüğümüz sınırlardaki değişim, bize yirmi birinci yüzyıldaki sınır algısının da sebep ve sonuçlarını gösteren anahtar bir rol üstlenmiştir. Bu sebepten dolayı insanlık tarihinin dönüm noktaları olarak tanımlanabilecek pek çok farklı siyasal, sosyal, ekonomik gelişmeyi çalışmamız boyunca ele aldık. Fakat ele aldığımız her kavramın ve olayın sınırlar üzerindeki etkilerini de bulmaya çalıştık. Devletten, mülkiyetten, kültürden, mekândan ve küreselleşmeden bahsederken asıl amacımız bunları tüm yönleriyle açıklamak değil sınırları bu kavramlar yardımıyla daha iyi anlamak olmuştur. İnsanlığın tarihsel gelişimini tasvir ederken, gelişim sürecini sınır, uç, vb. kavramlar üzerinden incelemeye çalıştık.

Özellikle ilk iki bölümde kaynak olarak kullandığımız literatürü daha çok sınırlara odaklanan çalışmalardan oluşturmaya çalıştık. Bu sayede bölümlerin odağında sürekli olarak sınır olgusunu tutmak mümkün hale geldi. Kaynakçayı, sınırları merkezine almış araştırmalardan seçmek, ulus devlet, komünal toplum gibi, çeşitli tartışmalara açık olguları, ihtiyacımız olandan daha geniş bir biçimde ele almamızı ve asıl araştırma konumuz olan sınırlardan uzaklaşmamızı engellemiştir. Ancak bu tercih çalışmamız açısından kimi zorluklar da yaratmıştır. Tezimizin giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi özellikle ulus devletler çağında, bilimsel araştırma konusu olarak sınırların paradoksal bir ihmalî söz konusudur. Bu ihmal neticesinde tarımsal imparatorluklar ve ulus devletlerde sınırların özelliklerini konu almış olan, sınırlara odaklanan araştırmalar bulmak konusunda ciddi bir sıkıntı yaşadığımızı belirtmeliyiz. Üçüncü bölümde ise, çalışmamızın odağı sınırların dönemsellik ve statik

niteliklerinden çok, sınırlarla ve yaşamsal mekânların ölçekleriyle ilgili değişim sürecine kaymıştır. Son bölümde sınırları statik bir biçimde ele almamızın iki sebebi vardır. Birinci sebep, günümüz sınırlarında kendine özgü özelliklerin had safhaya ulaşması yani homojen bir sınır tarifi yapmaktaki zorluktur. Sınırlar sadece farklı coğrafyalarda farklı özellikler göstermekle kalmıyorlar, aynı toplum içerisindeki farklı gelir grubundan insanların algılarında da farklı imgeler yaratıyorlar. Bu çeşitlilik içerisinde tek bir sınır tarifi yapmak oldukça güçtür. Üçüncü bölümde diğer bölümlerin aksine dinamik/değişken bir sınır tarifi yapmamızın ikinci sebebi ise küreselleşme adını verdiğimiz sürecin henüz bir nihayete ermemiş olmasıdır. Elbette sürecin herkesçe gözlemlenebilen kimi eğilimleri bulunmaktadır ama eğilimler bizi kesin sonuçlara ulaştıracak kerteğe ulaşmamışlardır. Yani bu sürecin sonunda ulus devlet sınırları ile ilgili olarak mutlak sonuçlara varmak henüz mümkün gözükmemektedir. Ancak mutlak sonuçlara varamamak, sınırların günümüze kadar uzanan gelişim çizgisini takip ettiğimizde, gelecek için kimi öngörülerde bulunmamıza da engel değildir.

İnsanların çok uzun bir süre boyunca sınırsız bir dünyada yaşadıklarına dair herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Zaten doğa üzerinde hiçbir kontrol mekanizmasına sahip olmayan ilkel insanın canından başka koruyacak bir şeye sahip olduğunu da söyleyemeyiz. İnsan bu dönemde kendisini tehlikeler karşısında korumak arzusunda olsa bile, yaşamını sınırlandırılmış kısıtlı bölgelerde sürdürmenin, ilk dönemlerde görülebilen bir strateji olduğuna dair kanıt bulunmamaktadır. Sınırların ortaya çıkışıyla ilgili olarak kimi unsurlar hayati öneme sahiptirler. Bunlardan ilki kuşkusuz yerleşik bir yaşama geçiştir. Göçebe topluluklar da yıllık düzenli hareketlere sahip olmaları halinde uçlara sahip olabilirler ama bir topluluğun uçlarının gerçek anlamda birer sınır olabilmesi için geçişlerin kontrol altına alınması ve insanların davranış biçimlerini etkileyebilme yeteneği kazanması gerekir. Yerleşik düzene geçen insan topluluklarının sınır sahibi olmayı arzu etmelerinin çeşitli sebepleri vardır. Özel mülkiyete sahip toplulukların mülklerini, ürünlerini biriktirmek veya onları koruma altına almak için genişliği-sınırları kendilerince belirlenecek topraklara ihtiyaçları vardır. Ayrıca toplayıcılık ve

avcılıktan üreticiliğe geçen insanın üretim için ihtiyaç duyduğu asıl mülk toprağın ta kendisidir. Bu sebeplerden dolayı insanın yaşam alanlarını kendi elleriyle sınırlandırması ve kapalı bölgelerde yaşaması, ihtiyaçlarını karşılamak yönünde atılmış bir adım olarak görülmelidir. Sınır hem çevrelediği bölgeyi korumak, kontrol altına almak ve tanımlamak için, hem de dışarıdakileri tanımlamak ve içeri girişleri kontrol altında tutarak bir anlamıyla dışarıyı kontrol altına almak için inşa edilir.

1648 yılında bağımsız egemen devletlerin birbirlerini ve birbirlerinin sınırlarını tanımaları sınırlar bakımından yepyeni bir dönemin başlangıcı sayılır. Ancak sınırlar açısından asıl kopuş ulus devletlerin hâkim siyasi birim haline gelmesiyle yaşanmıştır. Sanayi ve Fransız Devrimleri modern ulus devletler ve onların sınırları açısından önemli birer milat sayılabilirler. Bu tarihlerden itibaren sınırlar, savaşlar neticesinde kazanılan, birbirinden kültürel, coğrafi, ekonomik ve hatta siyasi bakımlardan farklı/bağımsız imparatorluk parçalarını birleştiren muğlâk ve değişken uçlar değildir. Modern ulus devletin sınırları, ortak ulusal dili konuşan, ortak kültüre sahip, devletine vatandaşlık bağı ile daha sıkı bağlanmış, doğrudan yönetim ve meşruiyet artışı sayesinde zorunlu olarak askere alabileceği aynı vatan üzerinde yaşayan insanları çevreleyen kesin hudut çizgileridir. On sekizinci yüzyılın sonundan itibaren sınırlar, uğruna sadece doğrudan çıkarları olan soyluların savaştığı değil, tüm vatandaşların topyekûn koruma içgüdüsüne sahip oldukları tartışılmaz birer olgu haline gelmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın ilk çeyreği arasında dünya, sınır düzenlemeleri bakımından önemli gelişmelere sahne oldu ve dünya sınırlarının çoğu 1925 yılına kadar belirlenmiştir. 1945'te başlayan sömürgecilikten çıkış süreci de ulus devlet sınırlarının nicel değişikliklere uğramasında rol oynamıştır. Dünya savaşları sonucunda sınır, pratik ve sembolik etkisini güçlendirmiş, artık daha güçlü olan hâkim güçler, sınırlarındaki sıkı kontrolün, güçlerini muhafaza etmek için bir zorunluluk olduğuna inanmışlardır. Devletler kısa dönemler haricinde her zaman kapalı sınırları tercih etmişler, ancak bu durum sadece savaşlar sırasında ve kimi istisnai durumlarda başarılabilmektedir.

1970'lere gelindiğinde ölçekler hiyerarşisinde ulus devletin mutlak hâkimiyetini sarsacak olan küreselleşme süreci başlamış, sürecin yansımaları devlet sınırlarında doğrudan gözlemlenebilir bir hale gelmiştir. Yirminci yüzyılın teknolojik devrim mahiyetindeki buluşları, iletişim ve ulaştırma alanlarında mesafeleri ortadan kaldıracı bir etki yaratmıştır. Bu teknolojik gelişmeler, kar marjlarındaki düşüşü bir türlü durduramayan şirketler, hükümetler ve uluslararası kuruluşların ittifakıyla yürütülen ekonomik küreselleşme süreciyle birleşince, sınırların ve ulus devletlerin otoritesini büyük ölçüde sarsan küresel pazarlar kurulmuştur. Hükümetlerin ekonomik alana müdahalelerini, topladıkları vergileri minimuma indiren küreselleşme eğilimi, saniyeler içinde dünyanın diğer ucuyla iletişim kurmayı sağlayan yeni model teknolojilerle birleşince, özellikle finansal sermaye sınır ve mekân tanımaksızın dünya küresinin üstünde serbestçe akmaya başlamıştır. Sermaye hareketliliğinin bu derece yoğun ve kolay gerçekleştiği günümüzde mal hareketliliği de oldukça yoğundur. Küreselleşme sürecinin önyak olduğu kıtasal birliklerde ortak pazarlar kurulmakta, bu pazarlar içinde çok uluslu şirketler mallarını herhangi bir gümrük duvarına takılmaksızın hareket ettirebilmekte, ürünlerini istedikleri ülke sınırları içinde özgürce satabilmektedirler. Emek hareketliliğinde ise küreselleşme sürecinin çelişkileri arttırıcı etkisinin bir örneğini görmek mümkündür. Hükümetler sınırlarını kontrol kabiliyetlerini yitirdikçe daha ciddi önlemler almakta, kıtasal birliklerin iç sınırlarında yerel ve bölgesel yönetimler sınır ötesi birliklere katılırlarken, dış çeperler de boydan boya birer mülteci kampına dönüşmektedirler. Ancak aynı hükümetler ülke ekonomilerine öncelik vererek, yerel halkını çalışmaya ikna edemeyeceği kadar kötü koşullarda üretimini sürdüren sektörlerle, emek arzı sağlayan illegal göçe göz yummaktadır. Küreselleşme sürecinin bugüne kadar bize gösterdiği, ulus devletlerin uluslararası arenada hala en etkili aktör olduğudur. Hükümetleri, kendi rızaları dışında işlemler yapmaya zorlayacak herhangi bir uluslarüstü kurum, kuruluş ya da birlik henüz kurulabilmiş değildir. Ancak bu durum ulus devlet sınırlarının hızla kontrolsüzleştiği ve erozyona uğradığı gerçeğini değiştirmeyecektir.

Devlet sınırları, siyasi organizasyonlara ait bölgesel genişliğin limitlerini gösterir. Ancak bu limitlerin, yerleştirildiği konumlar ve yerleştirilmesinin ardından hizmet ettiği amaçlar, sınırlarla birbirlerinden ayrılmış tüm insanların hayatlarını etkiler. Çağdaş sınırlar sadece harita üzerindeki çizgilerden ibaret değildir. Bir yargı çevresinin veya siyasi otoritenin bittiği ve bir diğerinin başladığı yerler olarak sınırlar, siyasi yaşamın anlaşılabilmesi için hayati öneme sahiptirler. Ülke içindeki merkez-çevre ilişkilerindeki muhtemel aksaklıklar ve iki farklı siyasi yapının buluşması sonucunda ortaya çıkan çelişkiler sınır bölgelerini sosyal bilimler açısından gerçek birer laboratuvar haline getirirler. Sınırlara ihtiyacın olup olmadığına veya varlıklarının nasıl gerekçelendirilebileceğine dair soruların cevapları, farklı tarihsel dönemlere göre değişmektedir. Günümüzde sınır dendiğinde akla gelen, doğrusal ve tekleşmiş devlet sınırı, çalışmamız boyunca belirttiğimiz gibi, değişmeyen doğal bir kural değildir ve günümüzde sınır anlayışında radikal değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Kimi doğal özellikler ve doğa şekilleri sınırları tanımlamakta rol oynamış olsalar da sınırların doğal olduklarını söylememiz mümkün değildir. Bu noktada yapay ve doğal sınırlar ayrımını reddediyor ve tüm siyasi sınırların yapay olduklarını düşünüyoruz. İnsanlar ihtiyaçları, siyasi mücadeleleri, teknolojik, ekonomik ve siyasi koşulları doğrultusunda sınırlar düzenlerler ve bu saydığımız faktörler değişime uğradıkça sınırlar da değişirler. Modern devletten önce çeşitli türlerde sınırlar var olmuşlardır ve modern devletin ölümünden sonra da başka tür sınırların ortaya çıkması muhtemeldir. Siyasi sınırların tümden ortadan kalkabilmesi içinse küreselleşme gibi aynı ekonomik altyapının farklı uygulamalarla yeniden karşımıza çıktığı bir süreç değil, tüm ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların devrimsel bir kopuşla yeni bir forma dönüşmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abler, Ronald, Donald Janelle, Allen Philbrick, John Sommer, **Human Geography in a Shrinking World**, North Scituate, Massachusetts, Duxbury Press, 1975.

Ancel, J.: **Les Frontières**, Paris, Armand Colin, 1938.

Anderson, James, Liam O'Dowd, Thomas M. Wilson: **New Borders for a Changing Europe: Cross-border Cooperation and Governance**, Londra, Frank Cass, 2003.

Anderson, Malcolm: **Frontier Regions in Western Europe**, Londra, Frank Cass, 1983.

Anderson, Malcolm: **Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World**, Cambridge, Polity Press, 1996.

Anderson, Malcolm, Eberhard Bort: **Schengen & EU Enlargement: Security & Co-operation at the Eastern Frontier of the European Union**, Edinburgh, University of Edinburgh, 1997.

Asiwaju, A. I.: **Partitioned Africans: Ethnic Relations Across Africa's International Boundaries 1884-1984**, Londra, C. Hurst & Company, 1985.

Augé, Marc, Jean-Paul Colleyn: **Antropoloji**, Çev. İsmail Yerguz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005.

Balibar, Étienne: **Politics and the Other Scene**, Verso, 2002.

Boulding, Kenneth E.: **Conflict and Defense: A General Theory**, New York, Harper, 1962.

Brunn, Stanley D., Thomas R. Leinbach: **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Londra, Harper Collins Academic, 1991.

Burleigh, Michael: **Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich**, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

Cohen, Gerald A.: **Karl Marx's Theory of History: a Defence**, Oxford, Clarendon, 1978.

Crang, Mike: **Cultural Geography**, Londra, Routledge, 1998.

Donnan, Hastings, Thomas M. Wilson: **Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, Çev. Zeki Yaş, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2002.

Enderwick, Peter: **Multinational Service Firms**, Londra, Routledge, 1989.

Engels, Friedrich: **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, İstanbul, Sol Yayınları, 1987.

Erder, Sema: **Refah Toplumunda Getto**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Fawcett, Charles B.: **Frontiers : A Study in Political Geography**, Oxford, Clarendon Press, 1918.

Gellner, Ernest: **Thought and Change**, Chicago, The University of Chicago Press, 1965.

Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992.

Goudie, Andrew: **The Human Impact on the Natural Environment**, Oxford, Blackwell, 2000.

Gulbenkian Komisyonu: **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, İstanbul, Metis Yayınları, 2005.

Gullick, E.: **Europe's Classic Balance of Power**, Ithaca, Cornell University Press, 1955.

Hamilton, Adrian: **The Financial Revolution**, Harmondsworth, Viking/Penguin, 1986.

Hardt, Michael, Antonio Negri: **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003.

Harvey, David: **Spaces of Capital: Towards a Critical Geography**, New York, Routledge, 2001.

Harvey, David: **Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri**, Çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.

Harvey, David: **Umut Mekânları**, Çev. Zeynep Gambetti, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

Haushofer, Karl: **Grenzen in Ihrer Geographischen und Politischen Bedeutung**, Berlin-Grunewald, Vowinckel, 1927.

Held, David, Anthony McGrew: **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Cambridge, Polity Press, 2003.

Hickerson, Harold: **The Chippewa and Their Neighbors: A Study in Ethnohistory**, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970.

Hobsbawm, Eric: **Devrim Çağı: Avrupa 1789–1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

Hobsbawm, Eric: **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.

Holdich, Thomas: **Political Frontiers and Boundary Making**, Londra, Macmillan, 1916.

Isaac, Benjamin: **The Limits of Empire: The Roman Army in the East**, Oxford: Clarendon, 1993.

Jay, Martin; **Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi 1923-50**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Belge Yayınları, 2005.

Jones, Stephen B.: **Boundary-making: A Handbook for Statesmen, Treaty Editors and Boundary Commissioners**, Washington, Rumford Press, 1945.

Koçdemir, Kadir: **Milli Devlet ve Küreselleşme: Anlamı Değişen Sınırlar**, İstanbul, Ötüken, 2004.

Kumar, Krishan: **From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World**, Oxford, Blackwell Publishing, 2005.

Lamb, Alastair: **Asian Frontiers: Studies in a Continuing Problem**, Londra, Pall Mall Press, 1968.

Lapradelle, Paul de: **La Frontière: Étude de Droit International**, Paris, Les Éditions Internationales, 1928.

Lenin, Vladimir İliç: **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çev. Cemal Süreya, 10. bs., Ankara, Sol Yayınları, 1998.

Marx, Karl: **Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili**, Birinci Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 2000.

Marx, Karl, Friedrich Engels: **Komünist Partisi Manifestosu**, Çev. İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayınları, 1998.

Marx, Karl, Friedrich Engels: **Alman İdeolojisi**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1999.

Massey, Doreen: **Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production**, New York, Routledge, 1995.

Massey, Doreen, John Allen, Steve Pile: **City Worlds**, Londra, New York, Routledge, 1999.

Mattern, Susan P.: **Rome and the Enemy**, California, University of California Press, 1999.

McLuhan, Marshall: **Understanding Media**, New York, McGraw-Hill, 1964.

O'Leary, Brendan, Ian S. Lustick, Thomas Callaghy: **Right-Sizing the State: The Politics of Moving Borders**, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Özyüksel, Murat: **Feodalite ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul, Der Yayınları, 1997.

Piaget, Jean ve Barbel Inhelder, **The Child's Conception of Space**, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1956.

Prescott, J. R. V.: **The Geography of Frontiers and Boundaries**, Londra, Hutchinson University Library, 1967.

Prescott, J. R. V.: **Political Frontiers and Boundaries**, Londra, Allen & Unwin, 1987.

Ratzel, Friedrich: **Politische Geographie**, Mönih, Oldenbourg, 1897.

Rawls, John: **A Theory of Justice**, Oxford, Oxford University Press, 1971.

Rumley, Dennis, Julian V. Minghi: **The Geography of Border Landscapes**, Londra, Routledge, 1991.

Sack, Robert David: **Human Territoriality: Its Theory and History**, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Sauvant, Karl P.: **International Transactions in Services: The Politics of Transborder Data Flows**, Boulder, Colorado, Westview Press, 1986.

Schumacher, E. F.: **Small is Beautiful**, Londra, Sphere Books, 1974.

Strassoldo, Raimondo: **From Barrier to Junction: Towards a Sociological Theory of Borders**, Gorizia, ISIG, 1970.

Tilly, Charles: **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu: 990-1992**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Toffler, Alvin: **Future Shock**, New York, Random House, 1970.

Toffler, Alvin: **The Third Wave**, New York, Morrow, 1980.

Turner, Frederick Jackson: **The Frontier in American History**, New York, Holt, 1921.

Makaleler

Abler, Ronald: “Effects of Space-Adjusting Technologies on the Human Geography of the Future”, **Human Geography in a Shrinking World**, Ed. Ronald Abler, Donald Janelle, Allen Philbrick, John Sommer, North Scituate, Massachusetts, Duxbury Press, 1975, s. 35-56.

Abler, Ronald F.: “Hardware, Software, and Brainware: Mapping and Understanding Telecommunications Technologies”, **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 31-48.

Ancel, J.: “Les Frontières: Étude de Géographie Politique”, Recueil des Cours, 1936.

Anderson, James, Liam O’Dowd, Thomas M. Wilson: “Why Study Borders Now?”, **New Borders for a Changing Europe: Cross-border Cooperation and Governance**, Ed. James Anderson, Liam O’Dowd, Thomas M. Wilson, Londra, Frank Cass, 2003, s. 1-12.

Anderson, Malcolm: “The Political Significance of European Border Controls”, **Schengen & EU Enlargement: Security & Cooperation at the Eastern Frontier of the European Union**, Ed. Malcolm Anderson, Eberhard Bort, Edinburgh, University of Social Sciences Institute, 1997, s. 29-33.

Asiwaju, A. I.: “The Conceptual Framework”, **Partitioned Africans: Ethnic Relations Across Africa’s International Boundaries 1884-1984**, Ed. A. I. Asiwaju, Londra, C. Hurst & Company, 1985.

Castells, Manuel: “Global Informational Capitalism”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 311-334.

Code, William R.: “Information Flows and the Processes of Attachment and Projection: The Case of Financial Intermediaries”, **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 111-131.

Curzon, George Nathaniel: “Frontiers”, Oxford, The Romanes Lecture, 1907.

Daniels, Peter W.: “Internationalization, Telecommunications and Metropolitan Development: The Role of Producer Services”, **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 149-169.

Dedeoğlu, Beril: “Avrupa'da Siyasal Bütünleşme: "Birlik" Modelinin Yeniden Düzenlenmesi”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 355-378.

Gilpin, Robert: “The Nation-State in the Global Economy”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 349-358.

Gould, Peter: “Dynamic Structures of Geographic Space”, **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 3-30.

Hardt, Michael, Antonio Negri: "Globalization as Empire", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 116-119.

Held, David, Anthony McGrew: "The Great Globalization Debate: An Introduction", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 1-50.

Hepworth, Mark: "Information Technology and the Global Restructuring of Capital Markets", **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 132-148.

Hirst, Paul, Grahame Thompson: "Globalization - A Necessary Myth?", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 98-105.

Janelle, Donald G.: "Global Interdependence and Its Consequences", **Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information**, Ed. Stanley D. Brunn, Thomas R. Leinbach, Londra, Harper Collins Academic, 1991, s. 49-81.

Minghi, Julian V.: "From Conflict to Harmony in Border Landscapes", **The Geography of Border Landscapes**, Ed. Dennis Rumley, Julian V. Minghi, Londra, Routledge, 1991, 15-30.

Morgan, Lewis Henry: "Circular in Reference to the Degrees of Relationship Among Different Nations", **Smithsonian Miscelleneous Collections**, Washington, Smithsonian Institution, 1860, 2[10].

O’Leary, Brendan: “The Elements of Right-Sizing and Right-Peopling the State”, **Right-Sizing the State: The Politics of Moving Borders**, Ed. Brendan O’Leary, Ian S. Lustick, Thomas Callaghy, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 15-73.

Pile, Steve: “What is a City”, **City Worlds**, Ed. Doreen Massey, John Allen, Steve Pile, Londra, New York, Routledge, 1999. s. 3-50.

Robins, Kevin: “Encountering Globalization”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 239-245.

Tägil, Sven: “The Question of Border Regions in Western Europe: An Historical Background”, **Frontier Regions In Western Europe**, Ed. Malcolm Anderson, Londra, Frank Cass, 1983, s. 18-33.

Weber, Max: “Politics as a Vocation”, **From Max Weber: Essays in Sociology**, Ed. Hans H. Gerth, C. Wright Mills, Londra, Routledge, 1970, s. 77-128.